

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Архитектонски факултет

Мр Мирослава П. Петровић Балубџић, дипл.инж.арх.

**ПЛАНИРАЊЕ И ПРОЈЕКТОВАЊЕ
УРБАНЕ СТРУКТУРЕ ПРИОБАЉА
БЕОГРАДА: ТРАНСФОРМАЦИЈА
УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА И ТРЕТМАН
НАСЛЕЂА**

докторска дисертација

Београд, 2018.

Ментор:

Др. Владан Ђокић, редовни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Чланови комисије:

Др Александра Ступар, ванредни професор
Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

Др Ружица Богдановић, редовни професор
Универзитет у Београду, Саобраћајни факултет

Датум одбране докторске дисертације:

Београд

UNIVERSITY OF BELGRADE

Faculty of Architecture

Miroslava P. Petrović Balubdžić, M.Sc.

**PLANNING AND DESIGNING THE
BELGRADE URBAN WATERFRONT
STRUCTURE: URBAN LANDSCAPE
TRANSFORMATION AND TREATMENT OF
HERITAGE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

Изјаве захвалности

Изјављујем захвалност ментору професору Владану Ђокићу на подршци и сугестијама у раду. Захваљујем се професору Милану Лојаници на сугестијама и уступљеном материјалу за истраживање.

Захваљујем се колегама на помоћи и уступању материјала: проф. Ружици Богдановић, проф. Владимиру Миленковићу, Драгани Ђоровић, проф. Ненаду Шекуларцу, проф. Бориславу Стојков, Ранки Гајић, Милицы Јоксић, Марији Лалошевић, Јелени Ивановић Војводић, Рељи Иванић, проф. Дијани Милашиновић Марић, Слободану Малдини, Мили Пуцар, Милени Милинковић и Ани Главички. Посебно се захваљујем колеги Игору Марићу на подршци и корисним сугестијама.

На подршци и охрабрењу се захваљујем супругу и колеги проф. Михаилу Тимотијевићу. Захваљујем се породици и пријатељима на подршци и охрабрењу нарочито деци Марији Балубцић, Милицы Балубцић, Наталији Петровић–Boucher и тати Петру Петровићу. Највећу захвалност дугујем мами Мари Петровић.

САДРЖАЈ

РЕЗИМЕ.....	i
ABSTRACT	iii
УВОД	1
Уводне напомене о теми	1
Проблем и предмет истраживања	10
Циљ и задаци истраживања	12
Полазне хипотезе.....	13
Научне методе истраживања	14
Генерална структура докторске дисертације.....	15
Научна оправданост и очекивани резултати истраживања	19
I ГЛАВА	21
1.0. ПРВИ УРБАНИСТИЧКИ КОНЦЕПТИ И ПРИОБАЉЕ БЕОГРАДА	21
1.1. Урбани пејзаж – дефиниције појма.....	21
1.2. Београд као концепт две обале	28
1.3. Склоп Београда у Шанцу и почетак урбанистичког планирања.....	32
1.4. Савремен радикалан и репрезентативни план Емилијана Јосимовића (1867).....	35
1.5. Урбанистички планови до 1914 и развој Београда.....	38
1.6. Закључна разматрања	40
II ГЛАВА	42
2.0. УРБАНИСТИЧКО ПЛАНИРАЊЕ БЕОГРАДА И ПРИОБАЉЕ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА	42
2.1. Визије за уређење приобаља на међународном конкурсy 1922 године	43
2.2. Корени проблема стихијске изградње _Критика ГП из 1923.....	49

2.3. Прихватање начела модернизма функционалног града у нашој средини	51
2.4. Урбани пејзаж Савамале – проблем релације железнице и града	61
2.5. Закључна разматрања.....	62
III ГЛАВА.....	65
3.0.СОЦИЈАЛИСТИЧКА АРХИТЕКТУРА У ПРИОБАЉУ – ТРАНСФОРМАЦИЈА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА ОД ПРИРОДНОГ КА УРБАНОМ.....	65
3.1. Визије обнове града _ Никола Добровић	68
3.2. Конкурс за прве јавне објекте на Новом Београду 1947 године.....	71
3.3. Објекти културе_План комплекса музеја на левој обали Саве (1960)	77
3.4. Конкурси за важне државне објекте у приобаљу	78
3.5. Савремена архитектура приобаља у социјализму_ лева обала Саве.....	79
3.6. Савремена архитектура на десној обали Саве и Дунава.....	90
3.7. Закључна разматрања треће главе	92
IV ГЛАВА	94
4.0. ПЛАНИРАЊЕ ПРИОБАЉА БЕОГРАДА КРОЗ УРБАНИСТИЧКЕ ПЛАНОВЕ, КОНКУРСЕ И СТУДИЈЕ ОД 1950 ГОДИНЕ	94
4.1. Приобаље у Генералном плану Београда од 1950 године.....	94
4.2. Стамбена архитектура приобаља	99
4.3. Велике промене у архитектури _осамдесетих година 20. века.....	100
4.4. Генерални план до 2021. године_афирмација приобаља	105
4.5. Наслеђе и Урбани пејзаж као примарни импулс у формирању идентитета.....	109
4.6. Студија могућности трансформације простора Савског амфитеатра	114
4.7. Закључна разматрања.....	126

V ГЛАВА.....	129
5.0. МОДЕЛИ ПЛАНИРАЊА ОБНОВЕ ПРИОБАЉА КРОЗ КОНКУРСЕ И СТУДИЈЕ ПОЧЕТКОМ 21. ВЕКА.....	129
5.1. Природно језгро Београда_студија 2006.....	130
5.2. Конкурси и програми за активирање приобалних зона од 2000 године.....	130
5.3. Проблеми планске и непланске изградње - нетранспарентно планирање.....	143
5.4. Индустијско наслеђе у приобаљу- препознавање _третман _потенцијали	144
5.5. Закључна разматрања.....	150
VI ГЛАВА	153
6.0. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ.....	153
БИБЛИОГРАФИЈА (ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА).....	163
СКРАЋЕНИЦЕ	184
ПРИЛОЗИ.....	185
Слике	186
Списак слика са изворима	239
Табела бр.1	244
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	253
Изјава о ауторству	
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	
Изјава о коришћењу	

ПЛАНИРАЊЕ И ПРОЈЕКТОВАЊЕ ПРИОБАЉА БЕОГРАДА: ТРАНСФОРМАЦИЈА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА И ТРЕТМАН НАСЕЉА

РЕЗИМЕ

Овај рад представља прилог проучавању планских активности и трансформацијама урбаног пејзажа приобаља Београда. Истраживање полази од анализе иницијалних идеја и замисли о изградњи приобалних делова Београда. Хронолошка анализа планова и студија указује на постепени настанак веома различитих урбаних структура кроз време и специфичне природне услове разуђене акваторије на ушћу две реке Саве и Дунава. Наслеђе и природни положај града који настаје и развија се на узвишењу београдског гребена, условили су дугу и узбудљиву историју простора особеног урбаног пејзажа. Политичке прилике као и промене друштвених и економских услова у садејству са бројним ратовима учинили су трансформације урбаног пејзажа веома динамичним. Однос насеља према води пратићемо кроз истраживања генезе планирања, од првих познатих планских активности, од плана реконструкције вароши у Шанцу Емилијана Јосимовић 1867. Анализа првих идеја о изградњи новог дела града на другој обали реке Саве налази упориште у међународном конкурс који је спроведен 1922 године са циљем припреме за израду Генералног урбанистичког плана. Нове политичке околности које настају после другог светског рата допринеле су наглој изградњи и развоју новог дела града на левој обали Саве када је дошло до велике трансформације урбаног пејзажа од природног ка урбаном. Нове урбанистичке теорије донеле су модерну архитектуру у приобаље Београда. Осамдесте године двадесетог века са променом друштвено политичких и економских прилика детерминисале су другачије власничке односе што се одразило на планирање простора и архитектуру. Пажња је посвећена студијама Савског амфитеатра као ресурса београдског приобаља. Нео- либералне економије у 21. веку нису до сада оствариле значајније помаке у планском конципирању простора. Ова студија отвара питање на који начин можемо да афирмишемо проблематику приобаља Београда имајући у виду наслеђене различите концепте две обале.

Кључне речи: Београд, приобаље, урбани пеџаж, наслеђе, физичка структура, идентитет, афирмација приобаља

Научна област: Докторат техничких наука

Ужа научна област: Архитектура и урбанизам

УДК број: 711.553.4(497.11 Београд)(043.3)

PLANNING AND DESIGNING THE BELGRADE WATERFRONT: URBAN LANDSCAPE TRANSFORMATION AND TREATMENT OF HERITAGE

ABSTRACT

This paper is a contribution to the study of the planning activities and transformation of the Belgrade urban waterfront landscape. The study starts from the analysis of initial ideas and concepts of the development of the Belgrade waterfront parts. The chronological analysis and the study indicate a gradual emergence of very different urban structures that have developed over time, as well as the specific natural conditions of an indented aquatorium at the mouth of two rivers, the Sava and the Danube. The heritage and the natural position of the city which was built, and has developed, on the Belgrade ridge have conditioned the long and exciting history of the area of a specific urban landscape. The political circumstances and changes in the social and economic conditions coupled with numerous wars made the urban landscape transformation dynamic. We will trace the attitude of the settlement towards the water through the study of the genesis of planning, actually from the first known planning activities, the Plan for the Town within the Moat drawn up by Emilijana Josimović in 1867. The analysis of the first ideas about developing a new part of the city on the other bank of the Sava river found its foothold in the international competition conducted in 1922 aimed at preparing the Master Plan. The new political circumstances after the Second World War contributed to the rapid construction and development of a new part of the city on the left bank of the Sava river when great urban landscape transformations from the natural to urban landscape took place. New town planning theories have introduced modern architecture in the Belgrade waterfront. With socio-political and economic changes, the nineteen-eighties determined different ownership relations, which reflected in the space planning and architecture. The attention is dedicated to the studies of the Sava Amphitheatre as a Belgrade waterfront resource. The 21st-century neo-liberal economies have not achieved a significant shift in the concept of space planning. This study opens a question of how we can affirm the issue of the Belgrade waterfront taking into account the inherited different concepts of the two river banks.

Key words: Belgrade, waterfront, urban landscape, heritage, physical structure, identity, affirmation of waterfront

Scientific field: Doctoral dissertation in technical sciences

Specific scientific field: Architecture and Urbanism

UDK number: : 711.553.4(497.11 Beograd)(043.3)

„Када су педесетих година прошлог века први добровољци омладинских бригада започели са изградњом Новог Београда вероватно нису ни сањали да постављају основу нечему што ће педесет година касније заузети просторе њиховог тадашњег идеализма и представљати оличење свега онога против чега су се они и њихови очеви у претходном рату борили.”

(Димитријевић, Александар, *Врла нова новобеоградска суседства*, 2009.)

УВОД

Уводне напомене о теми

Докторска дисертација се бави истраживањем планирања и пројектовања урбане структуре приобаља Београда. Избор приобаља као тежишта теме је резултат истраживања која сам започела на Последипломским студијама Универзитета у Београду, Архитектонски факултет, смер: Архитектонско и урбанистичко пројектовање, која су била усмерна на развој приобаља у малим и средње развијеним градовима Србије, са темом “Упоредна анализа формирања јавних простора града уз водени ток” (одбрањеног на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 2010 године).

У магистарском раду је приказана студија процеса формирања релације између града и реке у градовима у Србији, кроз компарацију историјских и морфолошких карактеристика. Истраживање је указало да поред разлика које су евидентне поједине теме су аналогне са особеностима у великим градовима. Улога реке у граду приказана је као витални елемент који детерминише физичку изграђеност, функцију и културни идентитет. Мотиви за промене кроз време неспорно су актуелни и препознатљиви у свим срединама. Деловање физичких и друштвених фактора на обликовање простора указује на чињеницу да су обнове приобаља сложени и дуготрајни процеси. Овим радом на проучавању једног аспекта урбанизма у Србији уносе се нови елементи у досадашњи научни материјал, а у циљу потпунијег познавања наше, као једног дела европске урбанистичке културе, посебно данас када положај Београда уз обалу реке Дунав, значи истовремено контакт са европским Дунавским коридором VII, који комплексним процесима повезује европске градове у нове свеобухватне просторно културне и економске мреже.

Студије и пројекте за активирање и регенерацију простора уз београдске обале сагледаћемо кроз урбанистичке планове, пројекте и конкурсна решења. Услед познатог парадокса покиданих веза Београда са својим рекама покушаћемо да истражимо смернице у циљу будућих акција које ће град и обале поново спојити новим активним урбаним просторима. У овом раду значајна пажња ће бити посвећена планирању и реализацијама који су проверавани на архитектонско урбанистичким конкурсима. Конкурси су облик архитектонске делатности који претходи формирању будуће планске документације и најчешће има капацитет да изнедри иновативне концепте. Одлуке које су након тога донете значиле су прекретницу у усмеравању обликовања градова. У Европи су национални и међународни конкурси били веома заступљени почетком 20. века. Међу првима је конкурс за план Беча, већ 1893, затим Барселоне, Копенхагена, Берлина, Антверпена и Цириха. (VuksanovićMacura,Z.,2015) Након првог светског рата градови су преко међународних конкурса сакупљали идеје за будуће генералне планове и то: Париз, Анкара, Братислава, Софија, Бил, Луцерн, Женева, Берн, Берлин и др.

Београд је, као главни град новоформиране државе, био међу првим градовима који је расписао међународни конкурс као идејни основ за нови генерални план града 1922 године. Данас када је се захтева транспарентност у планирању, поједине веома значајне зоне подлежу убрзаним процедурама под притиском нове неолибералне економије. Процеси планирања и пројектовања приобаља Београда, током XX века укључивали су стручну јавност, како домаћу тако и међународну кроз спровођење јавних архитектонско урбанистичких конкурса. Истраживање ће третирати присуство и валоризацију наслеђа на територији урбаног приобаља Београда и разматрање могућности да се оно активно укључи у процесе обнове. Активно укључивање подразумева све уобичајене поступке очувања и конзервације али и упућује на значај савременог третмана наслеђа кроз укључење нових технологија. Историјски идентитет је елемент који даје карактер одређених зона те мора бити зналачки инкорпориран у планове. Урбани пејзаж као резултат природних и створених чинилаца заједно са наслеђем има одлучујућу улогу у формирању јединственог урбаног идентитета приобаља Београда. Данашња физиономија

Београда, наслеђе и урбани пејзаж, фундирани су у веома далекој прошлости. Кроз промену функција сукцесивно су се смењивале првобитне предурбане насеобине, логори, утврђења, касарне, затим са стамбеним и занатским иницијалима и постепено све комплексније вишеслојне градске функције до данашњег модерног града. Основна нит која прати све слојеве је изузетан предео, природни а касније и урбани пејзаж на узвишењу и истовремено гео-стратешка позиција на обалама две реке која је детерминисала просторно функционалне карактеристике. Тако су првобитне функције одбрана и утврђење, обликовале основни нуклеус центра града који је и део приобаља Београда. Реке су имале двојну функцију кроз време: једна као граница између држава односно сукобљених царевина и другу као интегративни фактор унутар једне јединствене државе. Али од далеке прошлости до данас оне имају изузетно значајну улогу у глобалној комуникацији : некада доминантна као стратешке комуникације и размена добара, трговина, и данас као глобална комуникација која спаја запад и исток Европе.

До прве половине 20. века луке су биле значајно саобраћајно и трговачко средиште, технолошки напредак је довео до њиховог наглог ширења а затим до стагнације и напуштања. Тако су напуштени индустријски објекти и комплекси постали препрека између обале и центра града. Главни покретач обнове и регенерације приобалних зона је управо потреба за отварањем и изласком града на реке. Обнова и пренамена подразумева физичку, функционалну и симболичку трансформацију која мења физиономију ових делова центра града а тиме има и значајан утицај на сам центар.(Stupar.A., 2009) Нове потребе условиле су развој нових намена као што су одмор, забава и култура. Недвосмислен је значај процеса који доводе до култивисања амбијента односно јавља се нова потреба за културом јавних простора која до скоро није била у тој мери део јавног живота града.

Реафирмација приобаља данас је веома актуелна у свету, овај процес почео је још седамдестих година 20.века.(Radosavljević, U.,2006) Претходиле су промене у економији, друштву, технологијама и уопште дошло је до промена у потребама људи. Овај процес почео је најпре у Великој Британији шездесетих година 20.века, а затим се ширио на остале земље Европе, Северне Америке и друге континенте. Међу првим

примерима обимне урбане обнове у Европи представљају докови Лондона, чија је вишедеценијска трансформација била усмерена на оживљавање индустријске и лучке зоне обале Темзе. У овим радовима учињен је напор да се вештачки одржи историјски континуитет потенцирањем индустријске архитектуре и увођењем нових намена. Након Енглеске кренуле су обнове у другим земљама. Барселона је, 2004.године, користећи финансијско економски замајац Олимпијских игара активирала некадашње индустријске зоне које су биле раздвојене од градског ткива. Крајем деведесетих Хамбург је кренуо у активности обнове и отварања објеката у приобаљу и регенерацију индустријских и лучких зона. (Stupar.A.,2009) Крајем прошлог века у Амстердаму је измештањем теретне луке из центра града отворена могућност за враћање града на обале реке Ија. Ова могућност је искоришћена за изградњу стамбених, пословних и објеката културе у дужини од 12 километара дуж обале. (Milanović,M.,2006)

Посебност Београда представља пре свега изузетан географски положај и особена топографија која га чини јединственим. Реке су биле границе које су детерминисале формирање историјског језгра града у коме се читају и препознају различити утицаји и прилике, као слојеви времена. Нови Београд је наспрам историјског дела града настао на тада најновијим принципима модерног покрета у архитектури. **Контраст између два различита концепта града одликује и обликује приобаље Београда.** Некадашњи развој индустрије условио је убрзани раст модерног града на левој обали Саве а на супрот томе данашњи технолошки развој не прати уређење и обнова десне обале Саве. Оваква напетост изнедрила је бројне алтернативне и привремене активности о којима ће касније бити речи. Трагајући за потенцијалима развоја свих занемарених а репрезентативних локација у приобаљу Београда чини се да истраживање документације о архитектонским конкурсима може донети драгоцене информације. Кроз изабрана решења и концепте истражићемо и пут ка савременој теорији архитектуре и урбанизма и сагледавати различите позиције у односу на савремену праксу. Отворићемо питање на који начин можемо да поново актуализујемо проблематику приобаља имајући у виду наслеђене различите концепте две обале. Као што је масовна стамбена изградња у систему

социјалистичког урбанистичког и просторног планирања подразумевала, колективно, друштвено власништво земљишта, тако је друга обала заснована много раније на принципима изградње која подразумева појединачне власничке парцеле. Промишљање обнове и реанимације десне обале Саве уз стари део Београда представља низ више различитих појединачних локација које прате постојеће парцеле што подразумева и појединачне концепте независних целина које на макро плану припадају јединственом урбаном пејзажу.

Интересантно је промишљање о будућем развоју новобеоградске стране кроз које Љ. Благојевић поставља питање о његовој ре-функционализацији као најважније: „У том контексту, управо његова *неуспешност* и *недовршеност* постају његов главни ресурс.” (Љ. Благојевић, 2004) Као свеобухватни приказ стратегија модернизма у планирању урбане структуре у дисертацији је приказан и велики број конкурса за концепт новог насеља на празном простору леве обале Саве кроз који можемо сагледати развој планерских мисли и подухвата за цео један будући град истичући притом важност политике и идеологије.

Делови новог модерног града који су у контакту са рекама у плановима и конкурсима обрађивани су кроз више етапа. Њихова основна одлика данас су велике слободне и зелене површине са ретким али важним репрезентативним објектима. Нереализоване објекте из области културе можемо идентификовати преко конкурсне документације а то може у овом истраживању имати значај за сагледавање намера и могућности које су анализиране у време када је струка имала ауторитет и могућност за бескомпромисне ставове у архитектонском стваралаштву. Лепота наслеђеног простора уз реку добија замах и охрабрење у речима ауторке: „...кључно полазиште јесте да модерни покрет и модернизам послератног периода не разумемо као завршен и затворен историјски пројекат, већ као поље отворено за савремене интерпретације.” (Љ. Благојевић, 2004)

На другој обали реке Саве, важан план је 1867. године објавио Емилијан Јосимовић. Овај план представља основ планирања Београда као европског града. Генезу развоја турског Београда чију реконструкцију предлаже Јосимовићев план тешко је открити јер нема података, тако да се овај план може узети за почетак

планске активности дела вароши Београда у шанцу који једном страном допире до реке Саве и третира данашње локације Косанчићевог венца и Савамале, а другом страном третира приобаље Дунава у делу данашњег Дорћола.

И поред чињенице да су у периоду индустријализације простори уз реку постали места нечистих, радних зона, економских и индустријских објеката свуда у свету, код нас изузетно у време социјализма поједини важни објекти лоцирани су на ексклузивним локацијама у приобаљу. Ову тезу потврђују примери: зграда СИВа, затим објекат за политичке партије КП СФРЈ (данас Ушће), хотел Југославија и Музеј примењене уметности. Потврда овој тези је и више објекта који су решавани кроз архитектонски конкурс а били су планирани на локацијама у приобаљу и то су Музеј револуције, Војни музеј и зграда Београдске Опере. У ову групу можемо сврстати и објекат Дома Културе у Ваљеву као изузетан пример. Ова особеност носи у себи симетрију и монументализам херојског периода што није одлика интернационалног стила, модерне архитектуре тако да је можемо окарактерисати као нашу специфичност и као претходница времену када се окрећемо рекама.

На десној обали реке Саве и Дунава конкурсна и планска документација указују на појединачне спорадичне активности. Нови власнички односи захтевају другачије одговоре од оних на Новобеоградској страни. Сложеност амбијента истражује група аутора института ETH Studio Basel Contemporary City Institute у публикацији FORMAL IN FORMAL, дефинишући локацију приобаља Београда као особени супротни светови „Ивице унутра: урбани супротни светови”. Уочавајући феномен градских рубова у центру града наговештавају важност особеног градског пејзажа, запажајући значајне инфраструктурне системе који имају функције снабдевања града а који истовремено блокирају развој и прилаз града води. Наводећи све ове препреке, поред железничких шина, улице са тешким саобраћајем, луке, индустрије, бродоградилшта, електране, депонија, шупа, наводе и Калемегданску тврђаву. Калемегдан, као једна од најважнијих знаменитости Београда окарактерисана је овде као препрека равноправно са осталим инфраструктурним системима. То указује на снагу воље данашњег друштва, односно савременог човека

ка новом стремљењу и важност НОВИХ ПОТРЕБА које се развијају са развојем технологија.

Један од најзначајнијих планова обнове десне обале Саве је Урбанистички план просторне целине Косанчићевог венца. Секретаријат за урбанизам је 2004. године донео одлуку о приступању изради плана. У Програму израде плана, наглашава се важност рељефа у комбинацији са историјском урбаном целином Косанчићевог венца. Значај потврђује и чињеница да је ова целина 1971. године проглашена за споменик културе, као подручје најстаријег компактног српског насеља у вароши Београда, као први развијени управни, културни, духовни и економски центар Београда у обновљеној српској држави и као део Београда са особеним амбијенталним капацитетима. У овом плану „зона приобаља” је зона „будуће велике концентрације корисника, захваљујући планираној реконструкцији Бетон хале”. Конкурс за реконструкцију и доградњу Бетон хале указује на важност потенцијал и атрактивност локације индустријског објекта. Истовремено захтеви постављени кроз распис конкурсних услова далеко превазилазе уобичајену реконструкцију успостављајући нову потребу за решавањем саобраћајног и пешачког потенцијала локације. Тако и награђена конкурсна решења занемарују просторно обликовни квалитет постојећег, отварајући нове савремене интерпретације наших потреба данас. Истовремено намећу се бројна питања која остављају функцију и програме по страни и баве се превасходно екстравагантним обликовањем. У нашим условима, изабрани концепт, отвара нова питања у планирању утопијског модела као потелцијално новог правца архитектонског стваралаштва .

Нови будући планови у приобаљу ће се развијати у новим неолибералним политикама простора: након раскида са модерном, а затим и пост модерном, истражују се модели у екологији и новим технологијама. Долази до откривања простора који значи границе, ивице, простори *између* и једноставна постојећа места. Насупрот модерном покрету који је рушио све границе, али и пост-модерном који их је јачао, инспиришу се данас активистички приступи урбанистичком пројектовању. У обликовању објеката и предела актуелне су порозне мембране, прозрочне границе, магличасти концепти. Посебно се развија и једна нова област – уређење и

обликовање предела. Нови појмови који одређују пројектантске замисли су транспарентност, циркулација, динамика и флексибилност.

Комплексност оквира у којима се данашњи градови развијају, укључује и различите погледе и углове из којих се решавању проблема може приступити. Richard Marshall у монографији „Waterfronts in Post-Industrial Cities” констатује да је град данас огледало сложености савременог начина живота с обзиром на то да је све мање резултат планирања а све више израз економски и социјалних сила. Тако се градови све више састоје од хетерогених делова које карактерише конфузија која утиче на осећање изгубљености и чежње за бољим простором, ка идеализованој урбаној средини. У таквим околностима отвара се **нови простор у граду који значи наду** за нову урбану виталност. Урбано приобаље обезбеђује тај простор. Тако Nan Ellin запажа да се међу урбанистима и архитектама развила опчињеност осећањем ивице, као одговор на поништавање традиционалних ограничења а услед убрзане урбанизације и глобализације. Велика пажња се посвећује теренима који се сматрају међупросторима „магловити терени”, „ничија земља”, „простори духова”. (Marshall, R., 2001) Стога Marshall констатује да се управо у просторима урбаних приобаља архитекти и урбанисти такмиче са плановима за будућност. Видљивост ових простора значи да приобаље постаје позорница на којој су постављене најзначајније фигуре. Размишљајући на тај начин чинимо да приобаље постаје израз свега онога што јесмо као култура.

Поред обнове индустријских објеката, локације уз водене површине постале су место за **важна архитектонска дела**. Репрезентативност архитектуре остврена је на обалама Париза објектима који су резултат међународних конкурса. Посебно се може издвојити појава објекта *L'institut du monde arabe*, дело архитектке Jean Nouvel, 1987 године, на десној обали Сене. Такође на десној обали Сене појављују се објекти као што су *Bibliothèque nationale de France, site François Mitterrand*, дело архитектке Dominique Perrault и објекат *Musée du quai Branly* дело архитектке Jean Nouvel. У Лисабону, нова изградња интензивирана је дуж обале реке Тежо 1998 године. Тај потез је акцентован *Expo* центром у коме се издваја важно архитектонско дело *Португалски павиљон*, архитектке Алваро Сиза. Основно обележје у обликовању је

кадрирање погледа на реку и формирање новог урбаног пејзажа тог дела града већ само једним архитектонским концептом као омаж ауторитету архитектуре. Реконструисани индустријски објекат, *Tate Modern*, у Лондону, дело архитеката *Herzog de Meuron*, такође припада категорији значајних архитектонских дела чија је обнова допринела унапређењу непосредне околине, утичући на урбани пејзаж, естетику предела, програмске и економске ефекате. „Tate Modern has changed London since 2000” (www.herzogdemeuron.com) је наслов сајта који маркетиншки бомбастично указује директно на нови урбани развој целе зоне приобаља, чак и до нивоа целог града.

Изградња нове Националне библиотеке у Паризу допринела је уређењу и потпуно новом идентитету читавог околног подручја, што показује да настаје велики утицај оваквих објеката на урбани пејзаж. Тако да су појмови као што је предео, урбани пејзаж, урбани дизајн и култура јавног простора, нов, незаобилазни део урбане обнове у приобаљу Европских градова и део нове урбане културе. Управо је ова област данас велики проблем у нашој средини, јер примерда у транзицији нема економске механизме да се ова област уреди. О архитектури приобаља која детерминише и јавни простор говори Maria Vittoria Capitanucci: „Са националном библиотеком у Паризу Перо (Perrault) је користио велики волумен да креира јавни простор, нови урбани пејзаж.” (Capitanucci, 2006) Нова одговореност великих инвестиција је данас управо у деловању на јавни простор и урбани пејзаж за шта је неопходна улога стручног ауторитета уз подршку јавности.

Урбани пејзаж је, препознатљива силуета града на коју утичу природни елементи и створена изграђена урбана структура тако да представља комплексан појам. У Европској конвенцији о пределу (Фиренца, 2000) у преамбули говори о важности предела „...свјесни да предидио има удјела у формирању локалних култура и да је он базична компонента европског природног и културног наслеђа, доприносиће благостању људи и учвршћивању европског идентитета” (Firenca, 2000) Истраживање европских примера и нових принципа у обнови и уређењу приобаља треба да помогне у будућим промишљањима на нашим просторима. Укључивање особених потенцијала како природних тако и наслеђа треба да буде од примарног значаја. Имајући у виду експонираност нашег главног града Београда са обала река верујем

да је урбани пејзаж као спој архитектуре и предела од посебног значаја за планирање обнове.

У нашем непосредном окружењу, последњих година, актуелизује се тема повезивања подунавских земаља у контексту европских интеграција. Ова тема иницирана је кроз бројне конференције и активности у земљама региона. Програми третирају различите области међу којима је за овај рад и Београд посебно важна намера да се у Србији подстакне изградња лука у градовима уз Дунав.

Проблем и предмет истраживања

Полазни проблем истраживања је дефинисање фактора који су утицали на промене карактера приобаља Београда у XX веку кроз трансформације физичке структуре а са последицама на укупну слику, односно на физиономију урбаног пејзажа. Овај рад ће поставити у фокус теме које тумаче парадокс покиданих веза града са својим рекама, дисконтинуитет урбане форме и неактивност обала у обликовном и функционалном аспекту.

Основни предмет рада је урбана структура приобаља Београда, проблематика планирања и пројектовања различитих целина кроз актуелне стратегије почевши од 1867 године до данас. Намера је да се кроз анализу хронолошких фаза покаже које су биле доминантне стратегије планирања приобаља које су детерминисале основне морфолошке особености физичке структуре. У првој фази рада упознаћемо процесе који су претходили а затим и данас актуелне методе и приступе планирању локација уз обале како би се формирала основа за претпоставке о будућим могућим правцима развоја. Област приобаља у досадашњим истраживањима није довољно проучавана.

План Емилијана Јосимовића из 1867.године изабран је као почетак планирања приобаља Београда. Својим предлогом за регулисање дела града у оквиру Шанца (спољне фортификације Београдске тврђаве) поставио је темељ планирања Београда као европског града излазећи при том широко према Дунавској обали и мањим делом преко Косанчићевог венца и према Савској страни. У овој фази је интересантно уочити процес претварања отоманског у европски град.

Индустријска револуција је у XIX веку значајно утицала на нагли и убрзани развој великих урбаних центара европских градова а нарочито у Великој Британији. У Србији су ови процеси имали другачији карактер и интензитет а настајали су и знатно касније него у индустријским земљама Европе. У Србији је током XIX века трајао процес рустификације и рурбанизације то јест преовладавање елемената села у граду и елемената сеоске и градске културе на периферији централних места. Процес трансформације града испољава се кроз различите видове и на различитим нивоима. Различити нивои на којима се може пратити промена урбаног пејзажа у Београду, налазе се у спектру елемената од основних, приватних простора, као што су парцела и кућа, до јавних градских простора све до шире просторности.

Конкурс за Генерални урбанистички план Београда из 1922.године биће анализиран као почетак озбиљних планских стратегија за будуће уређење Београда а истовремено је амбициозно планерски третирано и приобаље. Испитивање промена планирања у односу на друштвено политичке услове подразумева и истраживање континуитета идеја модерног покрета у односу на приобаље а такође и трансформације индустријских и историјских целина уз обале и у којој мери оне имају потенцијала да иду у корак са већ напредним стратегијама у свету. Посебно је питање како је дошло до тога да су топографија равничарског предела и природна линија речног тока детерминисале нетипичне концепте физичке структуре приобаља.

С обзиром на то да не постоји синтетичка студија која истражује проблематику приобаља Београда, овај рад је усмерен свеобухватном аналитичком и критичком приступу проблему сагледавањем појава у ширем референтном оквиру.

Резултати остварени кроз европска искуства у регенерацији приобаља великих градова и компарација са примерима наших градова, као Београд и Нови Сад на пример, треба да укажу на могуће моделе који ће генерисати унапређење амбијента и донети развој. Методологија дуготрајних и сложених поступака у Европским градовима треба да инспирише трансформације у нашој средини. У анализама и стратегијама простора и објеката укључићемо професионалну поетику и интуицију. Истраживањем савремених дискурса могу се отворити путеви за превазилажење

бројних ограничења. Практично предмет рада је да се утврди који су то концепти и дискурси у планирању везани за савремене теорије и дебате о развоју.

Циљ и задаци истраживања

Примарни циљ је документовано и научно аргументовано утврђивање процеса планирања и пројектовања урбане структуре и архитектуре у приобаљу Београда, сагледавајући концепте различитих фаза у историјском и социо-политичком контексту кроз особености у односу на референтни оквир одређених временских периода и топографија.

Кроз сагледавање каснијих фаза планске и конкурсне документације циљ је и испитивање и иницијација новог промишљања обалских подручја у нашим градовима и указивање на нове урбане квалитете, могуће правце и отварање питања о будућим правцима и начинима за остваривање.

Истраживање се заснива на методама откривања и стварања кроз посматрање и активирање алтернативних модела и кроз студије случаја.

Из постављених циљева произилазе следећи задаци:

1. Утврђивање доминантних стратегија и модела планирања истраживаног периода
2. Дефинисање односа пројектовања и планирања приобаља Београда према политичким и социо-економским приликама појединих периода
3. Анализа утицаја доминантних урбанистичких тенденција
4. Документовање, систематизација и анализа најважнијих урбанистичких планова и архитектонских конкурса који се тичу приобаља Београда
5. Идентификација утврђених потенцијала кроз елементе наслеђа и топографије
6. Анализа референтних студија случаја обнове приобаља у свету
7. Организација алтернативних модела и модела из праксе
8. Поставка логичног оквира за нове стратегије
9. Утврђивање могућности за употребу принципа у процесима обнове

Полазне хипотезе

Спој реке као природног елемента и урбане структуре града представља феномен који има **посебан естетски потенцијал**.

Бројни планови града тангирају проблем обала остављајући недовршена питања стратегија планирања. Евидентно је **одсуство интегралне стратегије** за унапређење и развој приобаља Београда. Такође, не постоји континуитет у успостављању односа између приобаља и јавних простора центра града. Увидом кроз планове можемо утврдити више међусобно условљених стратегија које се мењају у односу на промене историјских и социо- политичких услова а које значајно детерминишу физичку структуру. Историјски преглед указује на неискоришћене и недовршене развојне потенцијале и на тај начин отворити перспективе новим стратегијама.

У току 20. Века у периоду од тридесетак година Београд је претрпео процес радикалне **промене урбаног пејзажа** приобаља тако да се од града на једној обали трансформисао у град на две обале. Линија речног тока је постала граница два дела града супротних карактеристика, један настао на принципима традиционалне матрице европског града и други на принципима модерне архитектуре. Изградњом Новог Београда тежиште јавних простора центра Београда окреће се према приобаљу.

Наслеђе, заједно са специфичном топографијом приобалних зона гради урбани пејзаж који представља препознатљиву силуету града Београда.

Промена функција у приобаљу условила је рedefиницију односа према наслеђу које кроз нове стратегије треба да има значјну улогу као извор идентитета, опстанка и развоја. Велики пројекти обнове приобаља у свету често заобилазе затечене просторне карактеристике тако да могу постати толико изоловани да поништавају контекст у који су постављени. Наслеђе треба да има улогу активног потенцијала који доприноси очувању затченог контекста. Културно наслеђе заузима значајно место у стратегији европских интеграција. Схватање и улога културног наслеђа није више само заштита појединачних објеката већ се сагледава шире као контекст укључујући и његово симболичко значење, појам и садржај.

Научне методе истраживања

Методолошки приступ у планираној дисертацији је критичко разматрање појава и проблема који дефинишу предмет истраживања и њихово сагледавање у друштвеном, културном и историјском контексту. Поступак у првој фази полази од избора и формулације проблема и предмета истраживања и интерпретације основних теоријских појмова који су релевантни за истраживање. Методом анализе грађе примарних и секундарних извора и методом посматрања на терену формира се информациона основа. Примењени методолошки апарат заснива се на дедукцији, анализи, синтези, систематизацији и класификацији.

1. Први део истраживања представља стварање документационе основе, прикупљања, класификације и систематизације. Уз анализу грађе вршена је обрада података, систематизација, периодизација и студија појединачних случајева. У одвајању и систематизацији достигнутих извора заступљен је метод анализе садржаја, као и компаративна анализа тих садржаја. У случају архитектонских пројеката биће коришћена је архитектонска анализа.

Као основна метода истраживања коришћена је упоредна анализа у проучавању формулације различитих промена и стратегија планирања урбаних структура и архитектуре у односу на време настанка и актуелне принципе у планирању. Употребом метода посматрања, а затим и анализом и компаративном анализом садржаја успостављени су параметре и критеријуме методолошког апарата који је послужио да што објективније одаберемо и систематизујемо документацију.

2. У другом делу је примењен метод научне анализе који подразумева анализу теоријских текстова и историјску анализу. Метода логичке аргументације : тумачењем текстова архитектонске теорије и интерпретацијом пројектантских стратегија створен је логички оквир који обједињује претходно неповезане чињенице и представља платформу за даљи научни рад. Такође вршена је провера теоријских постулата примарних извора али и теоријске анализе литературе посвећене предмету истраживања како би смо створили теоријски апарат којим смо, објективним критеријумима могли да сагледамо релевантне чиниоце везане за тему овог рада.

Комплексност анализе захтевала је неколико нивоа компаративне анализе. Најпре за добијање увида у процесе а затим међусобно упоређивање теоријских поставки. Такође вршена је компаративна анализа релевантних примера урбане структуре и архитектуре приобаља европских градова са Београдом.

За потребе продубљеног истраживања различитих видова и нивоа чинилаца трансформација коришћен је метод студије случаја.

3. У завршној фази биће извршена синтеза и интерпретација резултата. Студија се усредсређује на испитивање потенцијала и примену истражених алтернативних модела у будућим стратегијама и пракси. Резултати су бити подвргнути критичкој анализи и провери кроз упоређење са полазним хипотезама и теоријским постулатима.

Генерална структура докторске дисертације

Генерална структура дисертације се може поделити у три дела: Увод; Приказ и интерпретација резултата истраживања; и Закључак и препоруке. На крају рада се налазе напомене и библиографски податци (извори и литература).

Увод садржи делове текста који дефинишу предмет и проблем истраживања и основне теоријске претпоставке. То су: Објашњење основних појмова, Уводне напомене о теми, Претходна анализа информација о предмету и проблему, Проблем и предмет истраживања, Циљ и задаци истраживања, Полазне хипотезе, научне методе истраживања, Генерална структура докторске дисертације, Научна оправданост и очекивани резултати истраживања.

Средишњи део рада, **приказ и интерпретација резултата** изнет је кроз пет глава.

1.0. Први урбанистички концепти и приобаље Београда

У **првој глави** се истражују теоријске основе појма урбани пејзаж а затим се проверава примена ових теорија на примеру урбаног пејзажа Београда. Даље се анализирају идеје и концепти за територију обе стране приобаља уз реку Саву, као део планова за шире градско подручје Београда. За почетак планирања узет је план

Емилијана Јосимовића из 1867. који, мењајући урбану матрицу “вароши у Шанцу” тангира и третира проблем урбане структуре према Дунаву и Сави. Пред крај 19. века Београд ће остварити низ значајних радова на урбанистичком преображају центра града, захваљујући осамостаљењу урбанистичке делатности која је 1892 са Министарства грађевине пребачена на Општину града Београда.

Почетак радова на изради пројекта за кеј и пристаниште у близини железничке станице као и изградња железнице имала је велики значај за целу Србију као средиште свеопште трговине. Ова проблематика ће се сагледавати кроз документацију: План вароши у Шанцу Емилијана Јосимовића 1867; План Стевана Зарића из 1878; Први Регулациони план под управом Бешлића 1893; Први Генерални план који је израдио француски архитекта Шамброн 1908.

2.0. Урбанистичко планирање Београда и приобаље између два рата

У другој глави се истражују визије за уређење приобаља у периоду између два светска рата. Појава великог међународног конкурса 1922 године, који је требало да послужи као идејни основ за развој града и урбанистичке планове значио је нови оптимизам за Београд као престоницу новоформиране државе и сведочанство да је постојала тежња ка међународној размени мисли. Анализирају се и резултати и критика Генералног плана из 1923 године као и проучава се порекло - корени стихијске изградње. Даље у овој глави се истражују концепти који су претходили прихватању идеја модерног покрета (имеђу два рата) у архитектури Новог Београда леве обале Саве. Предлози за изградњу новог града на левој обали Саве посматраће се у односу према теоријским концептима уметничког пројекта града и вртног града. Истражује се и проблем релације која је настала између железнице и града, када је са једне стране изградња железничке пруге значила развој индустрије и повезивање са Европом а већ у наредном периоду постала препрека за развој града. Ова проблематика ће се сагледавати кроз документацију: конкурс за генерални урбанистички план Београда 1922 (традиционалистички, естетски, мегаломански, утопијски, оптимизам); Генерални план Београда из 1923; конкурс за Теразијску терасу 1930 (први покушај наметања модерности у класичној градској структури);

конкурс за Београдски сајам (сајмиште) 1936; План за реконструкцију Београда 1940 (први теоријски концепт функционалног града).

3.0. Социјалистичка архитектура у приобаљу_ трансформација урбаног пејзажа од природног ка урбаном

У **трећој глави** се истражују концепти за изградњу новог града на левој обали Саве који у условима социјалистичког уређења у великој мери и на особени начин третирају архитектуру на територији приобаља. У овој глави се показује да на основама идеја и принципа функционалног града модерног покрета интернационалног стила настају издвојени особени концепти. Посебно је важно, у нашим условима, појава планирања већег броја објеката културе у зони приобаља Новог Београда, али и са друге стране реке. У овом периоду биће анализирана и важна улога архитекте Добровића као допринос теорији планирања у елементима који се тичу приобалних зона. Ова проблематика је сагледавана кроз документацију: Конкурс за државну Оперу у Београду 1940; Никола Добровић (визије обнове града)_Идејни план намене површина Београда 1946_Теразијска Тераса 1946_Скица Регулације Београда на левој обали Саве 1946_Идејни план Новог Београда 1948 (концепт Градског Пејзажа); Конкурс за урбанистички план Новог Београда 1947 (при пут уграђене идеје СИАМа); Социјалистичка архитектура у приобаљу (репрезентативност и нови монументализам); Конкурс за зграду Председништва владе ФНРЈ (СИВ) 1947; Конкурс за репрезентативни хотел у Новом Београду 1947; Конкурс за Београдски сајам (на десној обали Саве); Конкурс за Зграду друштвено политичких организација, ЦК КПЈ (данас Ушће), конкурс 1960; Ситуациони план комплекса мзеја у Новом Београду 1960; Конкурс за Модерну галерију 1948 (преко пута ЦК); Конкурс за нову зграду Музеја савремене уметности 1960 и Конкурс за Музеј револуције 1961. Позиција архитектонске струке у истраживаном друштвено политичком контексту омогућила је полет и оптимизам којим се не можемо похвалити у наступајућим епохама.

4.0. Планирање приобаља Београда кроз урбанистичке планове, конкурсе и студије од 1950

У четвртој глави се истражују урбанистичке концепције и стратегије које се мењају у односу на промене у оквиру модернистичких принципа као и касније у односу на промене историјских, друштвено политичких и еконкомских прилика, тако да се дефинишу актуелни ставови који детерминишу планирање у приобаљу.

У овом делу обрадићемо планско свеобухватно сагледавање целине кроз значајније Генералне планове и друге планове који су третирали и усмеравали развој појединих територија уз обале река Саве и Дунава. Посматраћемо рађање првих планских иницијатива које третирају важност квалитетнијег односа према приобаљу почевши од 1950 године. Ова пролематика ће се истраживати кроз документацију: Генерални урбанистички план Београда 1950; Конкурси за Новобеоградске блокове 45 и 70; Генерални план Београда 2021; Промене у архитектури осамдесетих година 20. века; Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда 1985 године; Генерални план до 2021. године; Планови и студије за културно историјске целине Косанчићев венац, Калемегдан и Старо језгро Земуна; Програми и студије за уређење и изградњу Савамале- Савског амфитеатра из 1991, 1985 и 2007.

5.0. Модели планирања обнове приобаља кроз конкурсе и студије почетком 21. века

У петој глави се анализира период који карактерише студија појединачних случајева, покретање и активирање независних локација у приобаљу и носи сва обележја пројектовања у контексту економске и културне кризе али и наговештаја нових пракси. Овај период одликује истовремено и промена друштвено политичких и економских прилика у нашој средини а на глобалном плану одступање од стратегија модернизма и у неку руку повратак традиционалним обележјима града који уређује али и ограничава. У овом периоду долази до трансформације модерне архитектуре и даље долази до распада, урбане дисперзије, опадање смисла за заједништво. Након раскида са модерном, а затим и пост модерном (са градовима прошлости као моделом), истражују се нови модели у екологији и новим технологијама. Потреба да се унапред припремају пројекти за потенцијалне будуће инвеститоре настала је као

результат нових друштвено економских прилика. Урбанистичко планирање у периоду друштва у транзицији није више било одраз тежњи ка највишим дOMETИМА струке већ се иде у сусрет великим корпорацијама.

Ова пролематика ће се истраживати кроз документацију са архитектонско урбанистичких конкурса и других студија релевантних за изабрану тему. Конкурси који за су расписивани са темом приобаља у периоду после 2000 године су: Конкурс за уређење и изградњу Марине Дорћол _2001. ; Конкурс за унапређење јавних простора и приобаља Старог језгра Земуна _2002; Међународни путнички пристан _пристаниште на Сави _конкурс 2004; Просторно програмска провера подручја од Луке Београд до Аде Хује у Београду_2007; Уређење Градског парка од хотела Југославије до Бранковог моста на Новом Београду_конкурс 2008.; Идејно решење Центра на обали _Бетон хала_ 2011; Урбанистичко архитектонски решење за Блок 18 на Новом Београду_2016; Идејно решење градске галерије на Косанчићевом венцу_2017; Урбанистичко архитектонски конкурс за део Блока 13 на Новом Београду_2016/17; Најава представљања Мастер плана за “Београд на води” од 2014.

Посебно је истакнута област препознавања, заштите и очувања индустријског наслеђа и даље могућности пренамене у нове садржаје. Истражују се проблеми пренамене напуштених индустријских објеката и читавих градских блокова који су последњих деценија значајна тема скупова архитеката и урбаниста, а приобаље Београда представља велики потенцијал.

Научна оправданост и очекивани резултати истраживања

Кроз ову студију можемо очекивати боље разумевање и објашњење појава и различитих морфолошких карактеристика урбане структуре приобаља кроз анализу планске документације и истраживањем на терену. Рад се темељи на истраживачким принципима и његов значај је у откривању проблема физичке структуре у приобаљу, у његовом историјском и морфолошком аспекту који још увек није довољно истражен.

Истраживање полази од историјских концепата, затим је усмерено ка испитивању постојећих и на крају претпоставки о будућим стратегијама. Проблем

трансформације урбаног пејзажа приобаља Београда сагледава се у локалним оквирима али се и доводи у везу са актуелним ширим контекстом региона и Европе. Према резултатима досадашњег тока истраживања може се закључити да овај проблем није истраживан у нашој средини и зато сматрам да овај рад може допринети разумевању процеса формирања физичке структуре приобаља Београда и даље допринети развоју ових стратегија кроз обнову.

Очекивани резултати подразумевају важност формирања информационе основе а затим и утицај на будућу планерску и пројектантску праксу. Развој и ревитализација приобалних зона може унапредити облике урбаног живота, укључујући социјални, економски и просторни аспект и посредно утицати на укупну урбану културу града. Ова студија претендује да да допринос развоју наведених тенденција.

I ГЛАВА

1.0. ПРВИ УРБАНИСТИЧКИ КОНЦЕПТИ И ПРИОБАЉЕ БЕОГРАДА

1.1. Урбани пејзаж – дефиниције појма

Последњих година све више је у употреби термин урбанизам предела и пејзажни урбанизам. То је новија дисциплина којом истраживачи објашњавају појам савременог града и контекст у којем се формира нови градски пејзаж. Од утицаја је међузависност између човека, људског деловања и урбаног предела. Кроз историју можемо посматрати трансформације природног пејзажа на који делује човек, али и повратно елемент природе утиче на живот човека, на његове физичке, социјалне и економске активности. Истраживањем савремене литературе која се бави урбаним планирањем и градом може се запазити да је значајно место посвећено урбаном пејзажу. Сложеност проучавања појма урбаног пејзажа подразумева укључивање других дисциплина као што су урбана географија, антропологија, економија, социологија, политика, култура, естетика. У овом раду превасходно ћемо се фокусирати на проучавање предела кроз призму простора, као трансформације архитектуре и урбанизма крајем деветнаестог, у двадесетом веку и све до почетка двадесет првог века.

Порекло речи *Landscape*, *Landschaft*, *paysage*, *paesaggio*, пејзаж, је од германских и латинских израза *landscipe*, *landsaef*, који значе предео издвојен из дивље шуме, дакле предео којем је укључено људско деловање. Ова дефиниција појма подразумева утицај човека а не нетакнуту природу. „Пејзаж обухвата видљиве карактеристике површине земљишта укључујући физичке елементе крајолике (*landforms*) планине, брда, реке, језера, живе елементе земљиног покривача, вегетацију, као и људе укључујући различите форме коришћења земљишта, изгрдњу зграда и објеката.” (<http://encyclopedia>, 2017) Комбинујући своје физичко порекло и културну надоградњу која траје понекад и миленијумима, **пејзажи одражавају живот као синтезу човека и места као и живот локалног и националног идентитета.**

Пејзажи, њихов карактер и квалитет доприносе да се дефинише слика одређеног региона његов смисао који га разликује, издваја од других региона постајући динамична позадина људском животу. (<http://encyclopedia..>, 2017)

Темама које се тичу архитектуре, урбане и пејзажне историје средина и градова савременог друштва бавио се Дејвид Гиссен (David Gissen), професор на Калифорнијском колеџу уметности. Његови радови се фокусирају на новом концепту природе у архитектонској мисли и развоју експерименталне форме архитектуре кроз историју. Он је на становишту да ми природу тумачимо као прошлост града „Архитектонска реконструкција топографије и природе, такође, представља облик реконструкције историје” (David, G., 2009) У оквиру двадесет првог века, архитектонске теорије, инсталирање топографије и природних материјала у зградама и градовима сугерише се као нови концепт интегрисања архитектуре, екологије, и социјализације. Гиссен тумачи довођење природе у градове као облик обнове где архитектура треба да помогне у формирању нових образаца историје предела.

Сагледавање предела као интегралног дела урбане структуре разматра професор Мануел Гауса у тексту „*Архитектура је географија*” у коме у поднаслову наговештава савремени однос према пејзажу као „*друга урбана природа*”. (Gausa, M., 2003) У свом истраживању истиче интеракцију између архитектуре и пејзажа као две категорије које до недавно нису сагледаване интегрално, данас оне се преплићу и распознају кроз капацитет локалних и глобалних услова. Он сматра да је до сада физичка структура посматрана као функција и симбол а сада се укључује *осећајност* овог односа, пејзаж се сагледава као *отворени простор*, као *наративно окружење*, панорама или спектакл територије. Предео по том постаје *поставка за догађај*, отворен неодређен простор, *територија запажања* и постоји као сама истинска стварност. (Gausa, M., 2003)

Урбани дизајн као елемент урбаног пејзажа је новијег датума. Уопште појам дизајна укључен је у урбане слике отворених простора савремених градова градећи интегрисани урбани идентитет. Kevin Thwaites професор на одсеку за пејзажну архитектуру Универзитета Шефилд истражује урбани дизајн и пејзажну архитектуру, истиче да искусствено пејзаж нуди нове начине за посматрање односа између људи и

отворених простора који се користе у свакодневном животу. Залаже се за целовити поглед на однос између људи и њиховог окружења, интегрисање искуствено просторне димензије на отвореном и истражује теорију и примену дизајна на човекову околину, пре свега истиче као дисциплину пејзажну архитектуру и урбани дизајн. (Thwaites, K.,2007)

Значајна одреница урбаног пејзажа је морфологија простора, реч која потиче од грчке речи *morphe* (облик) и *logy* (наука), што значи, наука о облику. У својој књизи „Град и градски трг” професор Владан Ђокић истиче да су за развој урбане морфологије заслужни немачки географи који су град сагледавали као део пејзажа, тако да је из њихових истраживања настао појам градски пејзаж, немачки *Stadtlandshaft*, на Енглеском *Townscape*. Аутор констатује да су између два светска рата настали многи радови који се баве морфолошким одликама градова. „Сматрало се да су морфолошка обележја градова резултат, не само друштвено економске и технолошке развијености, него и одраз конкретног културног идентитета.” (Ђокић В.,2004)

Формирање насеља уз водене токове је начешћа појава од када постоје људске насеобине. У магистарском раду анализирано је и констатовано да линија водног тока у великој мери утиче на обликовање градске структуре. (Петровић Балубић, М., 2010) У случају Београда особена су још два фактора која су значајно детерминисала урбани пејзаж и то су: динамична топографија, са једне стране и акваторија огромних размера, што није карактеристично за већину градова уз реке. Ове особености некада су значиле предност у одбрамбеној функцији, данас поново представљају посебност која доприноси јединственом и непоновљивом урбаном идентитету. И поред наведених предности физичка структура, на линији речног тока, није се могла развити у кратком временском периоду већ се формира успорено кроз дуготрајне и веома сложене процесе. У овом раду учињен је напор да се ти процеси колико је могуће разоткрију и повежу кроз јасну хронологију урбаних интервенција.

1.1.1. Урбани пејзаж Београда

Архитекта Никола Добровић, се међу првима код нас бавио проучавањем појма градски пејзаж као и трансформацијом урбаног пејзажа Београда, истичући да је то појам који се тек утврђује и да представља нов начин сагледавања простора. Како смо већ констатовали да су између два рата настали многи радови који се баве морфологијом града, можемо препознати утицај који су ове тенденције имале на Добровића као савременог архитекту који шире сагледава архитектонски контекст. Бавећи се просторним односима у граду разматрао је суштинске међуодnose и корелације. (Добровић, Н., 1954) Архитекта Драгана Ћоровић у својој докторској дисертацији утврђује чињеницу да се његов став о урбанизму, који се мора схватити као органски склоп градског пејзажа, указује на чињеницу да су на његов рад утицале савремене тенденције које су педесетих година двадесетог века биле заступљене у немачким плановима за Берлин а затим и под утицајем радова Ле Корбизијеа (Le Corbusier). (Ћоровић, Д., 2015) Поред теоријских радова Добровић је у својим практичним радовима и пројектима деловао и промишљао простор града сагледавајући шири контекст кроз одреднице урбаног пејзажа о чему ће касније бити речи.

У нашој средини, теоријска истраживања посвећена морфологији градских простора и урбаном пејзажу вема су ретка. У таквим околностима, вероватно највећи допринос разумевању и генези морфологије градских простора у Србији дао је Бранко Максимовић анализирајући развој урбанизма кроз историјске прилике у другој полвини 19. и првој половини 20 века. Његова сазнања и запажања биће коришћена у овој студији јер указују на важне чињенице које су утицале на трансформацију урбаног пејзажа Београда. Морфологијом физичких структура наших градова бавио се и Бранислав Којић који је истраживао варошице у Србији у 19. веку као и старе Балканске градове. Нешто каснијег датума су истраживања Владимира Мацуре који се бавио Урбаним планирањем у Србији 19. и 20. века (Мацура, В., 1984) са историоградског аспекта и анализом околности услед којих су се формирали градски простори. Иако се не бави директно морфолошким анализама даје допринос разумевању генезе урбаних структура у нашој средини..

Седамдесетих година 20.века, Дивна Ђурић Замоло у књизи *Београд као оријентална варош под Турцима: 1521-1867*, истражује физичку структуру града отоманског пејзажа уз компарацију односа старе урбане структуре према савременом граду посебно запажајући феномен трансформације урбаног пејзажа Београда. (Ђурић Замоло Д.,1977) У књизи *Београд са старих фотографија*, Дивна Ђурић Замоло и Небојша Богуновић показују посебан сензибилитет за визуелне представе урбаног пејзажа приобаља Београда. За овај рад посебно је значајна фотографија из 1876 године која показује снагу изворног пејзажа приобаља.(слика бр.2) На њој се поглед простире у даљину као фактички доказ огромне акваторије коју није могуће малим потезима објеката савладати и освојити предео који се простире и траје узбуркан воденим меандрима: „Поглед на ушће Саве у Дунав из Париске улице. Виде се старе приземне зграде које се спуштају до данашње Карађорђевог улице.(Снимио И.В. Громан, 1876.г.)” (Ђурић Замоло Д.,1968) У овако особеној топографији треба потражити и разлоге за настанак дистанце града од реке као и комплексност природног оквира у коме је Београд настајао и развијао свој физички лик.

Утицаји Оријента који одлази и Запада који долази обележио је Београд 19.века које се формирао између традиције оријенталне културе и опредељења на светску културу реконструишући улице према модерним потребама. Крајем 18. века Београд је изгледао као запуштена турска касаба, а око града је био „шанац” који се пружао правцем Косанчићевог, Топличиног и Обилићевог венца, и преко Трга Републике спуштао се према Дунаву. (Ђурић З.,1968)

Трансформацијом урбаног пејзажа Београда од отоманског до европског града бавила се Драгана Ћоровић. У докторској дисертацији она констатује да је трансформација урбаног пејзажа „(...)била вођена премисама стварања капиталистичког система, које је прожимало, (...), све нивое друштва као и комплетну територију Кнежевине, односно краљевине Србије, и неможе се посматрати одвојено од свих осталих токова, односно, друштвене, културне, економске и политичке трансформације.”(Ћоровић, Д., 2015) Овим закључком се изводи став да су промене биле свеобухватне и да су процеси модернизације у деветнаестом веку биле евидентне на физичкој структури али и на свим другим нивоима. Различити видови испољавања

трансформације пејзажа Београда у деветнаестом веку сагледава кроз посматрање више аспеката као што су обим и границе града, затим кроз урбану регулацију улица, однос према земљишту и окружењу и према инфраструктурним системима. (Ђоровић, Д., 2015) Акцентујући Калемегданску тврђаву као значајну тачку у структури градског пејзажа подвлачи се улога фортификације која се стапајући са окружењем постаје репер, доминантни симбол у простору као грађевина која је дефинисала пејзаж Београда. Тврђава која је саграђена у војне, одбрамбене сврхе, има у београдском пределу веома посебну улогу због необичне усклађености одбрамбене функције и географског положаја у коме се истиче испреплетаност природе и изграђеног као особени спој природе и културе. (Ђоровић, Д., 2015)

У својој *Студији реконструкције центра Новог Београда и Савског амфитеатра*, професор Перовић се бавио анализом урбаног пејзажа Београда у којој истиче да је „Генезу развоја турског Београда, чија је крајња тачка фиксирана Јосимовићевим снимком, услед недостатка података изузетно је тешко пратити. Нама нису познате све фазе постепене ерозије и унутрашње трансформације урбане структуре античког насеља које су настале током средњег века и касније под утицајем исламског начина живота. Низом малих постепених промена улице и градски блокови постепено су се увлачили једни у друге и стапали, стварајући могућност за нову диспозицију објеката” (Perović, M., 1985) Истраживањем алтернативних модела аутор је ставио у фокус анализу приобалне зоне леве и десне обале Београда.

Нови град изван шанца стваран је након одласка Турака од 1830. године у условима економски слабе државе у развоју. Од 1867 долази до интензивне промене од источњачког карактера града ка граду Европских карактеристика. Тада се постепено природни пејзаж са кривудаваом матрицом трансформише у нов културни образац, дакле нов културни пејзаж. Промене долазе са првим светским ратом, односно са индустријском револуцијом у деветнаестом веку. У Великој Британији са интензивним развојем градова сеоске средине су остајале одсечене од града. У Србији су ови процеси имали слабији интензитет и карактер тако да су градови и села у њиховом залеђу остајали као недељива целина. У Србији је у деветнаестом веку трајао процес рустификације и рурбанизације, односно стапање сеоске и градске

културе на периферији градова. Промене урбаног пејзажа повезане су са политиком и социјалним односима који мењају физичко и духовно биће центра града, његове околине и обале. Трансформација пејзажа иницирана је сменом култура на овом простору и њиховим утицајем на физичку структуру.

Како констатује професор Миленковић, Београд није имао среће јер се у току више векова често налазио на граници два света: најпре су биле цивилизоване римска и византијска империја и северни варвари, затим између хришћанског Запада и муслиманског Истока. Дуги ратови који су вођени на зидинама града доводиле су до тоталног уништења насеља. Град се стално изнова градио тако да је увек поново био нов. (Миленковић, Б.,1963) Како је запазио Француз Луј Леже (Louis Leger) 1867 године када је посетио Београд „Тврђава је читав град, чудесан сплет бедема и грудобрана, ограда, шанчева и утврђења у облику полумесеца. Турци и Аустријанци су је наизменце проширивали, па су се најразличитији системи изукрштали не спојивши се један с другим.”(Леже,Л.,1873) Испољавање различитих култура на фортификацији указује на специфичности места и историјске промене као део идентитета_ промене и урбани пејзаж. Овај феномен можемо још дефинисати као „Београдска тврђава као циновски објекат предела”(Ђоровић, Д., 2015) налазећи упориште у теорији Кенета Фремптона који сматра да нека инжењерска дела обједињују својства околног предела и стапајући се са окружењем, постају оријентир, обележје у простору.(Frampton,K., 2009) Проучавањем Фремптонових теорија о мегаформи у овој релацији можемо да разумемо на који начин је тврђава дефинисала пејзаж Београда.

Београд је град који се данас састоји од три изграђене целине - Београд, Нови Београд и Земун, градови у граду, са различитом историјом и одвојеним центрима. Као што сваки од ових делова града има посебан идентитет тако је и однос њихових центара према обалама река различит: Стари Београд је својим центром одсечен од својих река, дуж обала су смештени неадекватни градски саджаји, саобраћајне и привредне функције, железница и складишта и само су на мањим деловима постављени одговарајући садржаји као што је Спортски центар 25 мај на Дунаву, стамбено насеље на Дорћолу и као физичка структура Косанчићев венац и тврђава Калемегдан; Нови Београд као град модерне архитектуре у приобаљу има ретке али

репрезентативне објекте и регулисане, јединствено уређене и обале; Земун се развијао уз Дунав где се одвијао сав привредни живот. Крајем 19.века обала је регулисана и уређена као шеталиште- јавни простор и до данас је то најурбанији кеј повезан са градом.

1.2. Београд као концепт две обале

Посебност Београда је изузетан географски положај и особена топографија која га чини јединственим. Реке Сава и Дунав су у другој половини 19.века биле границе две царевине, Аустроугарске и Отоманске које су се кроз ратове смењивале на овим просторима. Линијом речног тока, као јасном границом на ушћу Саве у Дунав детерминисана је територија на узвишењу на којој се формирало историјско језгро у чијој се физичкој структури читају различити обрасци као слојеви времена. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

Дужину разуђене обале није било могуће савладати у кратком временском периоду. Укидањем граница на рекама долази до најзначајније трансформације урбаног пејзажа. Нови политички услови након Другог светског рата променили су статус Београда који од историјског града на узвишењу постаје главни град нове федерације, као политички, привредни, културни и административни центар Југославије. Потреба за формирањем управног средишта утицала је на одлуку о оснивању потпуно новог дела града на левој обали Саве. (Đordjević, A., 1995) Нови Београд је створен, на тада, најновијим принципима модерног покрета у архитектури. Контраст између два различита концепта града одликује и обликује приобаље Београда. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

Промишљање обнове и реанимације десне обале Саве уз стари део Београда претежно представља низ више различитих појединачних локација које би требало да прате постојеће парцеле што подразумева и појединачне концепте независних целина које на макро плану би требало да формирају јединствени урбани пејзаж. На другој страни имамо промишљања о будућем развоју Ново Београдске стране на којој се, као најважније, поставља питање његове функције и обликовања у новим условима

када долази до потребе за погушћавањем урбане структуре и рационалнијом употребом земљишта.

Десна обала реке Саве _ Положај насеља на ушћу Саве у Дунав траје и не мења се више хиљада година. Континуитет трајања опредељује дух места, *genius loci*, као природна особеност али и градитељска упорност и трајање на истом месту. Према детаљном опису геодетског инжењера Красојевића “Београд лежи на крају другог повијарца, који се одваја од Авале и пружа према северу северо-истоку, а од Екмеклука, преко Лауданова шанца, према северу северо-западу, који се у истом правцу сужава и снижава да би се завршио на његовом најужем и најнижем делу. Град је управљен према ушћу реке Саве у Дунав. Београд се налази морфолшки на граници Панонског басена и подножја планинског ланца Шумадијских планина...Градско седиште на Теразијској заравни је на око 125 м. Рт се завршава на ушћу Саве у Дунав на коти 69 м.” (Красојевић М., 2004) Рт, на коме је Београд, засечен је неколиким терасама, а изнад града према југу је висока Пиносавска површ, а испод ње је београдска на висини од око 150 м. (Красојевић М., 2004) Тврђава Калемегдан, на најистакнутијем месту где се река Сава улива у Дунав представља један од бројних историјских трагова грађења на овој територији, настала из војно стратегијских мотива данас има важност симбола трајања града. Вода као извор живота али и као могућност за одбрану неспорно је утицала на настанак насеља.

Сажети опис великог снажног набоја који јесте одлика овако посебног места директно дефинише суштину урбаног пејзажа архитекта Ђорђевић Цигановић: *“Стратешки значај положаја београдског гребена, којим се шумадијско побрђе завршава на ушћу двеју великих европских река, Дунава и Саве, условио је дугу и узбудљиву историју простора на коме се данас налази Београдска тврђава и Косанчићев венац, јер у прошлости ово није била само истакнута тачка сусрета, већ често и сукоба различитих народа и цивилизација. На овом месту евидентан је урбани континуитет у коме су се смењивале различите културе- келтска, римска, византијска, аустроугарска, отоманска и наравно српска. И данас оно што Београд чини посебним, препознатљивим, па и јединственим градом, посебног идентитета, је простор који обухвата Ушће, Велико ратно острво, Београдску тврђаву, плато и*

падину Косанчићевог венца у непосредној близини, слика чије су основне контуре препознатљиве и на многим старим гравирама.” (Đorđević Ciganović.,J., 2004)

Пример Косанчићевог венца као поетског симбола у близости града и реке, данас је оптерећен бројним проблемима разних садржаја, различитих саобраћајних система уз саму обалу реке: железнички, теретни, речни, пешачки, бициклически. Иако је простор био заштићен од дивље градње обилује девастираним просторима који су препуштени спором пропадању. Железничка пруга и жив теретни саобраћај и данас су препрека одговарајућем коришћењу обале реке Саве. Парадоксално је да је Београд на тој тачки својом физичком структуром најближи реци.

Константин Костић констатује да Београд већ миленијумима представља град са неспорним утицајем на околину, да је локација насеља константна а са њом и основна улична мрежа која опредељује урбану матрицу, радијално концентрично ширење града које се наставља и данас. Урбанистички планови у нашој средини најчешће се не реализују тако да спонтани развој у историји изградње Београда има значајно место. Како је изградња града условљена економским и политичким условима тако је и физиономија града резултат културе, наслеђа и менталитета. С обзиром на то дада је Београд много пута рушен, у периодима мира његова физиономија се најчешће радикално мењала што је оставило трага у данашњем изгледу његове несагледиве (Костић, К.,2004) и неуједначене структуре.

У Каталогу планова и карата Београда, наводе се податци о настанку и почетку Римске насеобине “Средином 1. Века на гребену изнад ушћа Саве у Дунав премешта се седиште IV Флавијеве легије из Костолца у Singidunum, који заузима положај на горњој граници Misia Superior (Горња Мезија).” (Красојевић М., 2004) што указује на прве озбиљније и трајније форме и правце развоја насеља. Тако да можемо потврдити тезу да је једна од првих функција била стратешка комуникација и размена добара које су детерминисале избор места за развој насеља. Функција римског логора постала је упоришна тачка макро потеза и главно каструмско чвориште које повезује исток и запад. Одатле се касније у 15. веку шири на управне, трговачке и културне садржаје Београда, средњевековног утврђења и центра деспотовине Стефана Лазаревића. “Тада је и формиран историјски нуклеус града са

основном двослојном физиономијом и структуром града и подграђа, херметични, чврсти и затворени Београд са бедемима који се дижу изнад воде.” (Лазовић 3, 2003)

У периоду под турском влашћу Београд је достигао највиши успон крајем 17. века и до тада највећи обим и специфичну организацију. Шкаламера указује на план из 1688. Године који најбоље илуструје све посебности Београда изграђеног под управом Отоманске империје што подразумева утицај оријенталне исламске културе. (Шкаламера, Ж.,2004) У то време Београд постаје важан трговачко културни центар европског дела царства, доминира стамбена функција, која развија своју урбану мрежу око капиталних саобраћајница видинског и цариградског пута. Формира се и секундарна мрежа уз коју су џамије, караван сераји, амами и чесме, тако да постаје град са више центара са значајним функцијама размене и колективним животом. Касније у 18. Веку слабљењем турске моћи, Београд постаје гранични град са променљивим функцијама турске и аустријске власти. (Шкаламера, Ж.,2004)

Језгро старог Београда на Савској падини настаје на Рту, на територији која се може сматрати приобаљем, одакле се надовезују улице које се непосредно спуштају ка обали. Из тог разлога ћемо старо језгро центра Београда истраживати у овом раду као део шире зоне приобаља. Променљивост урбаног пејзажа од римског- античког, преко средњовековног и оријенталног према граду са обележјима модерне европске метрополе детерминише разноликост урбаног склопа. Учестала рушења и разарања од стране непријатеља али и од нас самих обрисала је јасне трагове урбаних целина што знатно отежава процесе планирања физичке структуре. Разноликост је данас обележје урбаног пејзажа десне обале.

Лева обала реке Саве _Плавно и мочварно тло Бежанијског поља између два града Београда и Земунa, ограничено лесним одсеком Бежанијске косе и обалама Дунава и Саве је представљало отворени слободни пејзаж приобаља леве обале Саве и терен будућег Новог Београда. (Марковић Ј.,1968) Кроз анализу историјских карата Шкаламера указује да на територији данашњег Новог Београда није било никаквих грађевина, што је и логично С обзиром на то дада је цело подручје подводно и ПЕСКОВИТО. (Шкаламера Ж., 1973)

У свом докторском раду Љиљана Благојевић указује на прве грађевине на левој обали Саве о којима имамо податке “Први познати већи објекат, приказан на мапама из 17. века био је дугачки дрвени мост преко мочвара, везан за понтонски мост на Сави који су подигли Турци да би успоставили везу Београда са друмом ка западу. Следећа значајнија интервенција на овом терену је изградња Савског шанца, то јест, помоћног утврђења за бочну одбрану главне београдске тврђаве, повезаног приобалним путем са Земунском и понтонским мостом са Београдом, који су подигли Аустријанци у оквиру барокне реконструкције турске вароши почетком осамнаестог века. У непосредној близини тада су на левој обали изграђене и главне београдске циглане.”(Благојевић, Љ., 2004) Обале Саве и Дунава имале су значајну функцију као границе царевина потписивањем Београдског мира између Аустрије и Турске 1739. Ова чињеница утицала је да лева обала Саве има статус пограничног коридора дуж којег су постављена контролна места дуж обала река. Касније у 19. Веку то ће бити граница Србије и Аустроугарске. (Калић, Ј., 1995)

1.3. Склоп Београда у Шанцу и почетак урбанистичког планирања почетком 19. века

За нагли преображај Београда и нови концепт урбаног развоја од пресудног значаја био је споразум из 1862 године, који је захтевао обавезно исељавање турског становништва из свих места у Србији. (Калић, Ј., 1995) Како наводи Максимовић “После 1815 па све до седамдестих година прошлог века Београд је био опасан Шанцем и палисадама. Некадашња линија Шанца делимично је очувана у изломљеним трасама венаца: Обилићевог, Топличиног и Косанчићевог, а према Дунаву и линији Скадарске улице.”(Максимовић, Б., 1983) Слободне локације Београда ван Шанца била су села и предграђа: на месту данашњег пристаништа била је Савска варош, а изнад према падини (изнад улице Гаврила Принципа) било је село Савамата, затим село Палилула. Око данашње пијаце Зелени венац била је циган мала а на место пијаце велика бара преко које се прелазило чамцима. (Максимовић, Б., 1983) У наставку Максимовић цитира путописца Ото Дубислав Пирха који запажа лоше везе и раздвојеност савског -пристаништа од горње вароши. Како наводи Пирх је уочио “велику разлику између

турског дела, углавном на дунавској падини, на Дорћолу и на Зереку, и српског дела који се почео развијати око Варош капије и Данашње Саборне цркве”(Максимовић.Б.,1983)

Крупне промене и велика динамика обележила је 19.век када је само у току неколико деценија од мале неуређене вароши са кривим и уским улицама, планским активностима на његовој реконструкцији, Београд изменио свој изглед и функцију,преузимајући улогу главног привредног, управног и културног центра нове српске државе. (Максимовић.Б.,1983) Урбанистички развој Београда од половине 19. века, поред послова око највиталнијих функција града био је посвећен трансформацији урбане морфологије од оријенталне -отоманске, ка ортогоналној по угледу на најразвијеније европске градове. Након иселјавања турског становништва, новим плановима, неправилне уске улице замењују се новом, модерном урбанистичком визијом. Како наводи Б.Максимовић “По тим, у то време јединственим, у Европи, националним, друштвеним и културним вредностима, урбанизам Београда се видно истиче у историји европског урбанизма 19.века.”(Максимовић.Б.,1983)

Овај важан урбанистички подухват спроводи у дело револуционарну идеју стварања слободне, модерне, самосталне вароши са правим и широким улицама. “Београд је, само у току неколико деценија, од запуштене, неуређене мале вароши са кривим, уским улицама и ћорсокацима, путем планског рада на његовој реконструкцији, битно изменио своју садржину и изглед.” (Максимовић.Б.,1983)

Кнез Милошева намера да по одласку Турака земљу што више насели и оснажи и 1834 јасно излаже свој политички али и урбанистички програм о стварању новог Београда који ће постати главн град Србије те почиње са оснивњем новог дела града ван Шанца, удаљавајући се од тврђаве коју су држали Турци. На тој чињеници је базирана и његова далековидост, којом, на падинама према Сави подиже нови град изван историјског језгра. Ово је истовремено прва и основна идеја о локацији Савског амфитеатра као првој урбаној функцији, истовремено са простирањем према пољанама Врачара . Иако неписмен, Милош, далековидим потезима отвара и утире пут првим плановима: ангажује познатог инжињера,Франц Јанке, из Беча. Београд убрзо постаје важан трговински и привредни центар захваљујући и свом географском положају али и речном пристаништу тако да је покренута веома жива трговина са

суседним земљама. Ангажујући познатог инжињера, Франц Јанке, из Беча, који је имао задатак да оснује нови Београд на Врачару. Као главни проблем, Јанке је имао да успостави основну оријентацију правоугаоне мреже новог града. Ослањајући се, и надовезујући на главне правце постојећих магистрала Цариградски друм (касније Булевар Револуције) и Топчидерски пут (данас Кнез Милошева). (Максимовић.Б.,1983)

Како је улица Кнеза Милоша паралелна току реке Саве то је и новоуспостављена матрица паралелна са приобаљем реке. Ова теза потврђена кроз резултате истраживања односа реке и града у Србији у коме је на изабраним примерима градова, доказано да је доминантна матрица града као и правац пружања главне улице, условљена позицијом и правцем речног тока (Петровић Балубић, М.,2013)

Ова структура окружује данашњи Савски амфитеатар. На плану Београда ван Шанца контрастно се истиче правоугаона планска структура Врачара са крупним блоковима, дугим правим широким улицама у односу на остали део града са кривим уским улицама. (Максимовић.Б.,1983) На плану из 1835.године, јасно је дефинисана изграђена структура која и данас уоквирује неизграђено поље “Савског амфитеатра” који је одсечен пругом. Кнез Милош се одлучно упушта у још једну радикалну реконструкцију 1836. регулисањем савамалске падине у намери да оснује нову Абацијску чаршију (данашња улица Народног фронта), наместо старе која је била на локацији данашњег Зеленог венца. Како је та локација била привремено насељена избеглицама различитих националности, из Бугарске и Мађарске који су били обележје савамалског краја (данас између улица Народног Фронта, Гаврила Принципа и Гепратова). Одлучном планском акцијом порушено је старо нехигијенско насеље и види се да је Милош имао главну реч у оснивању првих нових улица на Савској падини “Замисао да нови део српског Београда већ у почетку добије и привредни карактер оснивањем нове абацијске чаршије имала је и свој политички и национални значај...” (Максимовић.Б.,1983)

1.4. Савремен радикалан и репрезентативни план Емилијана Јосимовића (1867)

Емилијан Јосимовић је 1867 године дао темеље планирања Београда као града са европским обележјима. Његов план израде пројекта реконструкције вароши у Шанцу значио је радикалну реконструкцију наслеђене урбане матрице и практично трансформацију градског пејзажа од оријенталног, отоманског у европски град. (Јосимовић, Е., 1997) Након одласка Турака питање даљег живота напуштене старе вароши у Шанцу добило је у круговима државне управе национално политички карактер обележен тежњом да се одбаци све што подсећа на тежак живот под турском владавином. Паралелно са актуелним политичким отварањем Београд се са Јосимовићевим урбанизмом отвара и физички крећући се у сусрет култури и путевима просвећене Европе, истовремено отвара се и према обалама реке на које се чак и симболично спушта степеништем, данас познатим као *Велике стеренице*.

Јосимовићев рад третирао је само део вароши у Шанцу који је требало реконструисати док нова варош ван Шанца није била предмет плана. Бранко Максимовић, наглашава да је овај план “дао прве идеолошке основе српском урбанизму” тако да као изузетно радикалан и репрезентативан представља прави преседан свог времена, верујући при том да Београд по свом положају на речним обалама треба да постане једна од важнијих трговачких вароши на истоку Европе. (Максимовић, Б., 1983) Запажајући значај европске водене магистрале Дунав, он предлаже изградњу кеја око града, поред Дунава, ван речног корита. Савременост која је и данас актуелна огледа се у ставу да “Београд, на обалама двеју водених магистрала, мора добити кеј око града, уређен за речну пловидбу “(Јосимовић, Е., 1997) Сагледавајући далеку будућност он је већ тада предвиђао да Београду треба направити “басенско пристаниште на Дунаву” (Јосимовић, Е., 1997) које је изграђено тек после целог столећа. Његов одважан и далековид предлог био је да се испод Калемегдана пробије тунел који би скратио и повезао Савски кеј и Дунавско пристаниште. Све су то концепти који подразумевају важност река у будућем привредно економском развоју као њихов интегрални део. Савременост и нагли идејни процват урбаних замисли

инспирисан је како политичким амбијентом тако и близином обала реке које отварају и опредељују могућности за развој.

Графички прилог који илуструје план вароши у Шанцу показује радикалну интервенцију у погледу просецања и ширења улица и формирања ортогоналне мреже. Што се тиче приобаља сагледавају се две контактне зоне према Дунаву где је целина Дорђол реконструисана тако да је формирана нова ортогонална матрица са правилним и широким улицама. Широки плавни појас према Дунаву дефинисан је као велика шумско- парковска површина. Друга је према Сави и ту није претрпела веће интервенције у урбаној матрици, односно, претежно је задржана криволинијска форма нарочито улични правци нису кориговани јер су засновани на стрмом терену. Посебно је важно истаћи да се на том делу налази и већи број важних објеката као што је Саборна црква, Конак Књегиње Љубице, Патријаршија и друге. Особена топографија коју карактерише падина према Сави утицала је на динамичани узбудљив урбани пејзаж који и данас краси овај део приобаља.

Мали али значајан део на коме старо градско језгро излази на обалу Саве, локалитет Косанчићев Венац, је територија на којој су постављени темељи изградње Београда после вишевековног ропства под Турцима. То је место на коме су се одиграли важни политички и културни догађаји, тако да овај локалитет заједно са београдском тврђавом представља један од ретких материјалних сведока двехиљадугодишње историје Београда. Графичка анализа уличне мреже из 1867. пре и после Јосимовићевог плана показује да је у једном делу спроведено “пробијање” и равнање улица према новом плану. Концепт реконструкције вароши у Шанцу постала је углед за вароши у Србији тако да по својим урбанистичким и хуманим вредностима план Емилијана Јосимовић представља наше културно наслеђе.
(Максимовић, Б.,1983)

Наредних година спровођење плана реконструкције вароши у Шанцу подстицало је изградњу стамбених и пословних објеката услед повољних цена земљишта а и због близине старог градског центра. Пресудну улогу у формирању трговинског и друштвеног центра у старом граду имало је просецање Кнез Михајлове

улице. “Укрштајући се са главном старом чаршијом (улица 7 јула) та нова, широка улица постајала је модерни наставак старе чаршије.” (Максимовић, Б.,1983)

Спровођење плана на терену може се сагледати на појединим деловима, па тако, на графичком приказу дела детаљног плана који је допунио Стеван Зарић јасно се приказује колико су нагле и контрастне биле промене на простору између Обилићевог венца и улица Вука Караџића. (Максимовић, Б.,1983) Иако је удаљена од приобалне зоне, у овом раду помињемо Кнез Михајлову улицу јер је она као главна окосница пешаке водила, и данас води, на Калемегдан као и на улицу која се спушта према Савском пристаништу тако да посредно утиче на токове и регулацију приобалних делова града. Такође, стару чаршију, данас улицу 7 јула, у овом истраживању можемо сматрати широм зоном приобаља јер је у историјском контексту имала важну улогу у повезивању горњег дела Калемегдана и обале Саве, данас пристаништа. Крајем 19. и почетком 20.века у улици 7 јула подигнуто је више стамбено пословних зграда које се истичу естетиком и архитектонским вредностима тога доба, што нам потврђује чињенице о значају ове улице и указује на тежиште некадашњег центара града. Пословни значај улице био је истакнут изградњом Народне банке 1889, архитекте Косте Јовановића, а затим и први робни магацин у стилу сецесије из 1907. (Максимовић, Б.,1983)

Методологија развоја Београда у то доба заузима истакнуто место у урбанизму Србије, по планском оснивању новог дела града ван Шанца, а такође и по радикалној реконструкцији вароши у Шанцу. Тако смеле, одлучне и корените урбане захвате у то време тешко је било спровести у многим градовима Европе. Насупрот квалитативном помаку Јосимовићевог плана, Оливер Минић указује и на недостатке, пре свега у томе да је формирао уситњене блокве и да је улицама давао недовољно широку регулацију поредећи са великим Врачарским блоковима и ширим улицама западног Врачара. Али као што је већ речено за разлику од празног простора Врачара, Јосимовић је радио реконструкцију преко постојећих блокова водећи рачуна да задржи вредне објекте. (Минић, О.,1963) Можемо закључити да је осећај за топографију и амбијенталне вредности био још један Јосимовићев допринос данашњем амбијенту старог градског језгра надомак приобаља реке Саве.

Калемегдан, некада градско поље, према Јосимовићевом плану уређује се у “дивотан парк” 1870 по угледу на естетику Енглеских паркова а ускоро и према пројекту Милана Капетановића. Својим атрактивним шеталиштем према Сави и јединствен према природном положају на висини са погледом према рекама, стазама, зеленилом и скулптурама у слободном простору Калемегдан је постао својеврстан друштвени и културни центар свога доба. (Максимовић,Б.,1983) Прилаз из Париске улице иницирала је и пројектовала Јелисавета Начић која је истовремено и прва жена архитекта у Србији. Јавне степенице у стилу италијанских ренесансних вртова указују на жељу да се да и уметнички значај прилазу и можда нагласи најатрактивнији правац према обали Саве.

1.5. Урбанистички планови до 1914 и развој Београда

Пред крај 19.века Београд ће остварити низ значајних радова на урбанистичком преображају центра града, затим на побољшању животних услова као и на културнијем, савременијем изгледу. Овај напредак може се приписати извесном осамостаљењу урбанистичке делатности која је 1892 са Министарства грађевине пребачена на Општину града Београда. План Стевана Зарића из 1878. потврђује да је ортогонална матрица Врачара потпуно реализована. Од трга Славија обухватао је и простор данашње железничке станице који је обелжен као Бара венеција. Према Дунавској падини регулација је била изведена у горњем делу до Душанове улице, а у доњем делу је и даље било неправилних старих регулација улица и сокака. Калемегда је ту приказан као парк са густом мржом стаза енглеског стила.(Максимовић,Б.,1983) План из 1884.године обухвата још и ширу територију, са Железничком станицом, Калемегданским парком као и парком у Немњиној улици. Дунавска страна још није била регулисана али је већ била пројектована приобална магистрала. (Максимовић,Б.,1983)

Први Регулациони план целог града израдио је Бешлић 1893. У њему је изражен утицај Јосимовићевог плана за Дунавску падину, с тим што је проширен на много већу територију Дорћола и Палилуле и све до обале Дунава, (Максимовић,Б.,1983) не остављајући приобални зелени појас. Овде је карактеристичан јасно изражен став да изграђена структура Дорћола према Дунаву и Косанчићевог венца према Сави излази

до саме обале како би се данас рекло “град излази на реку”. Овакав став је необичан за наше тадашње прилике јер не оставља простор за плавлени део а инжењерске моћи нису биле на данашњем нивоу.

Први Генерални план је израдио француски архитекта Шамброн 1908., био је то план са препознатљивом магистралом која уоквирује целу територију града тако да се дуж свих делова где центар града прилази обали обалом протече магистрала- рејонска улица. (Максимовић,Б.,1983) Шамбонов план се значајно разликује од претходних јер предлаже радикалне интервенције у размештају важних објеката да би формирао целине које су помно пратиле дух и стил Француског и уопште Европског урбанизма истичући при том барокну композицију. Снажан магистрални саобраћајни прстен око града формира се у континутету и дуж обала. План је предвиђао и проширење Калемегдана до речних обала што је можда могло отворити нове могућности особеном урбаном пејзажу Београда. Вероватно због радикалних интервенција и великих трошкова које би то захтевало није дошло до реализације плана.

Године 1903. На стручној комисији састављен је програм за израду пројекта за кеј и пристаниште у Београду, а такође је истакнуто да ће то имати велики значај и за целу Србију те да ће ту бити средиште свеопште трговине. Тако је на основу извештаја комисије уређен пројекат у облику басена, ван речног корита у близини Железничке станице у Бари Венеција. “Као добре стране места за пристаниште, наводе се: близина Железничке станице и могућност искоришћавања заједничких антропоа и магаза; искоришћавање пристаништа за зимовник, затим ископане земље за насипање *Баре*”.(Максимовић,Б.,1983) Изградњом прве железничке пруге кроз Србију, Београд добија велики значај у тек успостављеној слободној држави и постаје важан саобраћајни центар у европској железничкој мрежи. С друге стране добар положај на пловним путевима пружио је значајније учешће у Дунавској пловидби према околним земљама. “Значај железничке станице, пристаништа на Сави и уведеног трамвајског саобраћаја до пристаништа утицали су на развијање подужног пословног центра у Савамали, дуж Карађорђевог улице.” (Максимовић,Б.,1983) Јачањем спољне трговине јача и финансијски капитал, банкарство, тако да се крајем 19.века све више

улаже у индустрију. Јачањем привредног и саобраћајног значаја Београд постаје центар политичког и културног живота. На физиономију али и развој приобаља значајно утиче изградња железничке станице и пристаништа на Сави. Из тог периода датирају два важна друштвена објекта у приобаљу која се и данас истичу обликом и декоративношћу и то су хотел Бристол (1912) и Београдска Задруга (1907). Растом Београда полако се друштвени центар града премешта из приобаља, од улице 7 јула, преко Кнез Михајлове према Теразијама и тиме се удаљава од приобаља и старог језгра. (Максимовић,Б.,1983)

1.6. Закључна разматрања

У овој глави кроз почетке планирања посматрали смо трансформацију урбаног пејзажа Београда од периода отоманског царства до европског града која су била усмеравана постепеним стварањем капиталистичког друштва. Промене које су настале трансформисањем пејзажа биле су свеобухватне тако да су се јасно могле сагледати у физичкој структури града. И мада је нови град изван шанца стваран тек након одласка Турака у економски слабој држави постепено се кривудава матрица улица трансформише и ова промена физичке структуре постаје нов културни образац. Питањем града са аспекта утицаја дрштва на трансформације простора, 1915. године бавио се шкотски планер, ботаничар и социолог Гедис Патрик (Geddes Patrick) који је био уверен у повезаност простора и социолошких односа, као и могућност промене међуљудских односа, променом самог простора. Значајним аспектима посматрања града као феномена сматрао је географску, историјску и духовну страну које је повезивао појмовима *place, work, folk*. У исти мах ботаничар, социолог и планер, рекао је „Град је више од места у простору, град је драма у времену“.(Geddes, P.,1915)

Радикална реконструкција урбане структуре коју је предложио Емилијан Јосимовић значила је трансформацију урбаног пејзажа од турског ка европском. Овим планом је поставио основе планирања Београда као европског града. Својим делом овај наш први урбаниста дао је прве идеолошке основе српском урбанизму. Имајући у виду да је Јосимовић радикално интервенисао преко постојеће матрице

оријенталног турског насеља, као да је пред собом имао празан простор, његов циљ се може сматрати идеолошки с обзиром да је наступао са намером да нови план треба да унапреди Београд на ниво европске престонице. Проблеми ширења града ван граница грађевинског реона резултирали су стихијском градњом јер се закон о грађењу односио само на централни део града, односно на грађевинск реон. И поред наведених проблема у наредном периоду, између два рата Београд се постепено развијао од провинцијалног балканског града у европску престоницу. У погледу релације са обалама Јосимовић је у својим визијама високо вредновао значај европске водене магистрале Дунава што се сагледава у предлозима за уређење кеја око града па чак и пристаништа које је изграђено много касније тако да му се поред опредељености за европске вредности може приписати далековидост када су у питању реке и обале Београда.

Европски утицај чита се и кроз први Генерални план из 1908. Планом барокне композиције који дуж целог приобаља провлачи магистралну улицу у Шамброновом плану поново можемо констатовати да је посвећена пажња релацији града и воде. Овакве радикалне интервенције нису водиле реализацијама услед слабих економских могућности.

II ГЛАВА

2.0. УРБАНИСТИЧКО ПЛАНИРАЊЕ БЕОГРАДА И ПРИОБАЉЕ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

У урбанистичком планирању европских градова крајем 19. и током 20. века урбанистички конкурси су коришћени за решавање најважнијих проблема у урбаној структури градова. Београд се на том таласу придружио бројним важним градовима Европе. У Европи су национални и међународни конкурси били веома заступљени почетком 20. века. Међу првима је конкурс за план Беча, већ 1893, затим Барселоне, Копенхагена, Берлина, Антверпена и Цириха. Након првог светског рата градови су преко међународних конкурса сакупљали идеје за будуће генералне планове и то: Париз, Анкара, Братислава, Софија, Бил, Луцерн, Женева, Берн, Берлин и други. (Вуксановић-Мацура, 2015). Велики урбанистички конкурси отварају су, формулисали и наметали нове идеје у развоју градова за више година и деценија унапред. Одлуке које су након тога донете значиле су прекретницу у усмеравању обликовања градова. Велики урбанистички конкурси утицали су на урбанистичка решења и стварање идентитета простора приобаља. Као престоница новоформиране државе, после првог светског рата, Београд је био међу првим градовима који је расписао међународни конкурс који је требало да послужи као идејни основ за развој града и урбанистичке планове. Међународни конкурси који су организовани су својеврсно сведочанство да је Београд у прошлости тежио међународној размени мисли, и да је неспорна опредељеност да се повеже са другим центрима света чак и у временима великих идеолошких разлика. Расписаним програмом конкурс сведочи о циљевима, амбицијама али и о проблемима који су били актуелни у то време. (Petrović Balubdžić, M., 2017) Изазови природног окружења, специфична топографија и положај на ушћу две велике реке указују на чињеницу да велики део територије града тангира речне обале, тако да сва конкурсна решења укључују проблематику приобаља која је чак и у том периоду третирана веома амбициозно и смело.

2.1. Визије за уређење приобаља на међународном конкурс 1922 године

Привредни амбијент, после рата, од 1919. до 1929., који је изнедрио Генерални план Београда, огледа се у брзом порасту становништва те истовременом брзом напредовању трговине. За кратко време предратне оштећене фабрике су обнављане али и подизане нове, чак се појављују и нове гране производње које пре рата нису биле заступљене. (Вучо, Н., 1995) Иницијатива за израду Генералног плана Београда потекла је од групе инжењера и архитеката који су се супротставили спонтаном и парцијалном решавању проблема града. Инсистирајући на добро проученом и осмишљеном плану закључили су да треба расписати “свесловенску утакмицу”, јер једино отварањем врата свим стручњацима могу се решити проблеми које град има. Београд је након првог светског рата као главни град Југославије добио значајнију улогу као политички и привредни центар, а реке које су биле границе царевина сад су постале перспективна територија града. Према програму расписа конкурса критикован је неправилан развој Београда тако да су расписом постављени захтеви да се исправе раније направљени пропусти. Жири који је био интернационалан, утицао је на програм инсистирајући да развој Београда треба усмерити и на запад и ка Земуну, а затим, након изградње мостова и пристаништа, претпоставка је да ће се та два дела спојити. (Максимовић, Б. 1983) То су биле прве идеје о развоју Београда на левој обали Саве. (Petrović Balubdžić, М., 2017)

Конкурс је одржан 1922 године када је другонаграђено конкурсно решење архитеката из Беча укључило у својим плановима леву обалу Саве. Прва награда није додељена, већ три друге, од којих је рад под шифром “Singidunum Novissima” (архитекти Rudolf Perko, Ervin Plz i Ervin Bock) представљао мегаломанску естетизовану форму која је изражавала тенденције нове уједињене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. (Благојевић, Љ., 2004) Готово нестварно за оно доба предложена физичка структура се простире на великој површини десне а нарочито преко територије леве обале. Према решењу „Singidunum Novissima”, обале Саве и Дунава су изграђене до саме линије речног тока, нарочито страна према Дунаву, земљиште је покривено строгим, правилним класичним блоковима. Простор између реке Саве и пруге, у делу

града званом Бара Венеција и Савамала, предвиђени су за блоковску изградњу. Изузет је једино појас пруге која је била ту и заузима широко поље. Респектабилан је напор који је учињен у награђеном раду да град у делу Савамале изађе на обале реке Саве, с обзиром да је то отежано појасом пруге, аутори су употребили компактни блок како би нагласили потребну изградњу. То је проблем који је остао нерешен и до данашњих дана. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

За овај рад је важна чињеница да се по први пут плански третира и терен на левој обали Саве (данас новобеоградска страна). Аутори предлажу изузетно радикалан потез, да се кроз терен леве обале Саве праволинијски прокопа канал од шпица постојећег острва Аде Циганлије до ушћа у Дунав тако да се формира још једно велико острво. Следећи слична решења, која су радјена у Бечу још у 19. веку са циљем одбране од поплава, канал би имао функцију регулисања високих вода на Сави и Дунаву. (Вуксановић-Мацура, 3., 2015) Радикалан потез којим се отвара праволинијски канал у великој мери мења слику Бежанијског поља (леве обале Саве) и затечени, тада још нетакнути урбани пејзаж на ушћу две реке. Смели инжењерски подухвати који су карактерисали поједине радове указују на велики утицај тенденција у планирању који су важили у тадашњој Европи. Имајући у виду велики обим радова које би овакав концепт захтевао у реализацији, у нашим условима није реализован упркос свим похвалама које је рад добио већ и самом доделом друге награде (први пласман- прва награда није додељена). Ипак решења из овог конкурсног рада утицала су на будуће планове тако да многи, данас важни градски мотиви, потичу или се потврђују њихове локације у овом конкурсном раду: позиције цркава Светог Саве и Светог Марка, мост на шпицу Аде и других градских мотива. Поред високих квалитета и визионарских решења који је понудио овај рад није у већој мери уграђен у будућим плановима делом услед слабе економске моћи које су биле у несразмери са мегаломанским класичним концептима плана. Са друге стране план је наишао на отпор напредних архитеката јер је уследио снажан утицај модерног покрета у архитектури и урбанизму који је већ 1928 промовисан на првој конференцији ЦИАМ –а у Швајцарској. То је разлог што је овај конкурс заборављен у првим деценијама после Другог светског рата. Занос новом естетиком модерног и интернационалног

покрета бацио је у заборав и корисне предлоге који би у старом делу града отворили нове визуре и друге корисне предлоге који су били примерени старом градском језгру. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

Београд у 19. и у 20. веку није имао довољно економске моћи да уређује своје обале. Значајан је био задатак постављен конкурсом како планирати приобаље и где поставити пристаништа. Аутори првопласираног рада “Singidunum novissima” предложили су формирање пловних путева и пристаништа паралелно са изградњом железнице. У њиховом решењу планирана су два путничка пристаништа, једно на десној обали Саве и друго на Дунаву у Земуну, а затим још једно мање трговачко пристаниште на Дунаву, данас Лука Београд. (Вуксановић-Маџура, 2015) Ови ставови утицали су на реализацију будућих локација пристаништа и усмерили изградњу пловних путева. На новоформираном острву аутори су предлагали изградњу изложбеног комплекса који би био посвећен промоцији привредног успона што је било у складу са трендом изложбених простора у другим градовима Европе. Такође нереално је било предвиђање да се на Ратном острву, које се налази на ушћу двеју река, изгради спортско рекреативни центар са великим стадионима. Из нашег данашњег угла предлози за програме на острву изгледају амбициозно а кроз време показало се да су и нереални. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

У свом извештају жири констатује да ће се после изградње мостова и пристаништа Земун и Београд спојити. Тиме је било први пут покренуто питање ширења Београда на леву обалу Саве. На основу главних награђених радова жири је дао предлоге за даљи рад на генералном плану. Ипак у извештају се констатује да “уређење предграђа као и главне саобраћајнице нису предвиђене у широком духу модерног урбанизма”. (Максимовић, Б., 1983) Очигледно, примедбе које је жири упутио говоре у прилог претпоставци да је првопласирани рад са својом класицистичком композицијом стигао са извесним закашњеним када је у питању уређење централне зоне Београда. Са друге стране предлози за интервенције у приобаљу носе далеко смелије и напредније идеје које су отвориле бројне нове могућности за однос града према обалама река. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

2.1.1. Планови и приобаље - Генерални план Београда из 1923 године

Да бисмо створили слику о успону привредних активности и јасније разумели економске прилике у којима је дошло до конкурса 1922. и одмах затим и до Генералног Плана из 1923.године, од бројних привредних објеката презентирали смо овде само део, изабране објекте у приобаљу Београда и њихову тадашњу ситуацију јер ће нам они бити у фокусу истраживања и у годинама које следе.

Обнова индустрије, замах у грађевинарству и брзи пораст становништва захтевали су и већу потрошњу електричне енергије него што је давала предратна електрична централа на Дунаву. “Стога је швајцарским капиталом подигнута нова и врло модерна електрична централа близу обале Дунава ... Нова централа испоручивала је електричну струју само београдској општини за потребе Београда.” (Вучо, Н.,1995) Од интереса за овај рад је још један индустријски објекат у приобаљу - Београдска фабрика шећера на Чукарици која је оштећена у рату, веома је успешно обновљена и заузела водеће место у тој грани индустрије. Када је држава откупила фабрику почиње њен убрзани развој тако да је 1932. Фабрика имала високу добит тако да је заузимала водеће место у производњи шећера у Југославији. (Вучо, Н.,1995) С обзиром на живу грађевинску активност дрвна индустрија је имала велику потражњу и на европском тржишту. Београд је имао две велике стругаре од којих је у приобаљу била стругара “Макиш” на Сави. Развијала се и графичка индустрија због све веће потребе за штампањем дневних листова, уџбеника, научних и књижевних дела и администрације.(Вучо, Н.,1995) За овај рад је од значаја јер ће тај развој резултирати и изградњом једног веома важног објекта у широј зони приобаља, данас познат као БИГЗ Београдски графички завод који је пред Други светски рат пројектовао архитекта Брашован. Речни саобраћај такође је развијен у овом периоду, бродоградилнице Српског повлашћеног друштва на Чукарици је обновљено после разарања у рату. Електричном енергијом снабдевано је из централе у Макишу. Речна пловидба Краљевине СХС имала је своје радионице за поправку пловила на Ади Циганлији и на Сави код Соларе. (Вучо, Н.,1995)

Генерални план из 1923.године, који је након конкурса уследио, био је прави одраз свог времена и изражавао је развој и тенденције тадашњег урбанизма,

планирања и пројектовања у Европи. План је био нека врста компромиса између предимензионисаног амбициозног конкурсног решења и реалних могућности. Иако је изградња ван грађевинског реона већ узела маха, Генерални план, који је израдио општински архитект Ђорђе Коваљевски, зауставио се на границама грађевинског реона тако да није задовољио већ конкурсом задате предлоге за уређење изградње ван градских насеља. Кроз реализацију, негативним ставовима општина и друге установе спречавале су остварење радикалних идеја плана. Значајно је планирање града на левој обали Саве, којом је Коваљевски дао нову визију раста Београда према западу и тиме спајања са Земуном. Такође он потпуно равноправно интегрише Велико ратно острво у јединствену целину великог Београда. (Благојевић, Љ., 2004) Тежиште Београда је необично смело измештено према реци Сави тако да је и острво, данас Ада Циганлија, третирано као грађевинска територија. Како наводи Благојевић, план академски образованог архитекте Коваљевског представља традиционалистички, уметнички пројекат града заснован на естетским идеалима аутора на исти начин као и конкурсно решење Бечких архитеката без посебног осећања за реалне проблеме града. (Благојевић, Љ., 2004) Ову појаву Susan Buck-Morss тумачи као монументална мегаломанија која проистиче из експанзије града и поистовећује је са развојем модерног капитализма, те да се покушава створити друштвена утопија кроз естетизацију простора и објеката док друштвени односи могу остати нетакнути. (Buck-Morss, S., 1995)

Док руски архитект Коваљевски плану прилази традиционалистички, у исто време у Европи али и у Београду раде и архитекти који критикују и преиспитују оправданост оваквог планирања јер се паралелно појављују алтернативни модели као што су Корбизје, Тони Гарније Антонио Сант Елије и други. (Благојевић, Љ., 2004)

Општи је утисак да је у циљу остварења чврстог класицистичког концепта потпуно занемарена конфигурација терена и рељеф. Строга геоморфолошка матрица академски обликована спроведена је чак и на новоосвојеном терену леве обале Саве. Планирана реконструкција према Генералном плану Београда је углавном изражавала тадашњи степен развоја урбанизма у Европским градовима, али у наредним деценијама друштвене установе својим негативним ставом спречавале су

већи обим спровођења плана. Ипак овај план је доносио и бројне квалитете који се виде у решењима железничког чвора. Значајно је и пројектовано басенско пристаниште на Дунаву којим је дата важна улога речном саобраћају планирајући да се Ратно острво мостом повеже са Београдом.

Када је у питању однос центра према обалама Бранко Максимовић подвлачи као вредност, формирање центара и архитектонских целина од којих је за овај рад важан третман Теразија као друштвеног центра који се, пројектовањем Теразијске терасе окреће, отвара погледом ка реци Сави. То је по први пут плански симболично наглашен контакт и важност релације теразијског гребена и приобаља. По први пут планирани су мостови и то: према Земуну у продужењу Бранкове улице, данашњи Бранков мост, и у продужењу Душанове улице према Великом ратном острву и будућем пристаништу, и даље Душанова улица је водила према басенском присатништу и према Дунавској теретној железничкој станици. Још у програму конкурса истакнута је била потреба за повећањем зелених простора, тако да је комисија за распис конкурса већ захтевала да се мали паркови замене савременим великим парковима који треба да чине “један непрекидан прстен зеленила око града”(Максимовић, Б.,1983) “Дуж обала Саве и једног дела Дунава било је предвиђено озелењено шеталиште, ширине 70 метара, са неколико архитектонских објеката означених као -павиљони”(Максимовић, Б.,1983) Изразита је тежања за декоративним ефектима архитектуре према рекама Сави и Дунаву коме планирани павиљони треба да доприносе својим естетским вредностима. Даље, имајући у виду вредности природног положаја Београда предвиђене су терасе са отварањем видика у даљине. (Максимовић, Б.,1983)

Период бомбардовања Београда 1914 -1915 оставио је тешке последице, што доводи до стамбене кризе, тако да су и пре израде генералног плана грађене најамне зграде на старим регулационим линијама, то је разлог настанка бројних неплански и неуједначених карактеристика архитектуре. Са друге стране продирање модерне архитектуре наилазило је на отпоре што је подстицало сучељавање ставова и јавног критичког духа који се испољавао након конкурса и организовањем изложби

савремене архитектуре. Ипак је модерна архитектура постепено заузимала све важније место у изградњи Београда на десној обали Саве.” (Максимовић, Б.,1983)

2.2. Корени проблема стихијске изградње _Критика ГП из 1923

После усвајања Генералног плана 1924 године почињу стручне расправе о примени плана и озбиљне критике о његовој реалности у датим економским условима. Чешки архитекта Јан Дубови бележи своје критике да је погрешно то што план није регулисао сва предграђа, затим да је мегаломански карактер нереалан и немогуће га је реализовати из финансијских разлога. (Dubovy, J.,1929) Даље Дубови се супротставља оваквом начину планирања залажући се за савремене европске урбанистичке концепте, нарочито захтевајући да Београд треба да следи пример вртног града. Подвлачећи теорију да је главна улога архитеката да планирају станове и насеља за будућа поколења здравља, веселја и среће. Пример који треба да следимо је пре свега концепт вртног града (Ebenezer Howard) (Dubovy,J.,1925) затим је поредио и савремене идеје футуристичког града Антониа Сант Елије, Огист Переа, индустријски град Тони Гарнијеа и Корбизјеов савремени град. Бројни су интернационални конгреси за уређење градова на којима се осуђује стари нехигијенски развој градова а наглашава да је децентрализација и стварање нових вртних насеља једино право решење. Дубови говори о Београду као о метрополи свих Југословена са великим потенцијалом и будућим космополитским карактером.(Љиљана Бл.Докторска дис.) Благојевић даље истиче да Дубови у својој скици “Будући велики Београд” раст Београда као метрополе развијене око историјског центра на гробу у “два основна правца: излазак Београда на реке и спајање са Земунском и Панчевом с једне стране; и интеграцију града са околним селима” види будући вртни град. Стога Благојевић наглашава да је његов став важан показатељ да је средином 1920 тих година у Београду била стручна расправа између присталица традиционалистичког, уметничког пројектовања и других који прате савремене урбанистичке идеје и да је то било одлучујуће питање будућег развоја урбанистичке концепције Београда. (Благојевић,Љ.,2004)

Концепт вртног града у Европи као и у Великој Британији реализован је још и пре Првог светског рата. Био је схваћен као лек за пренасељеност великих

индустријских градова и алтернатива шпекулантског грађевинској делатности. Хауардова књига је била је преведена на неколико језика међу којима је Француски, Руски, Чешки и Италијански. Комуникација усмерена од вртног града ка свету била је омогућена одржавањем међународног конгреса посвећеног планирању градова, 1910.године у Лондону.(Гашић, Р.,2005)

У даљем развоју и расту града концепт вртног града као и идеје из Генералног плана само су делимично реализоване. Поред сучељавања ставова струке и планерских тенденција реални проблеми становања сиромашнијих становника утицао је на промене и формирање разноликих концепата развоја града.

Како су касније концепт вртног града напустили и присталице СИАМа, о проблемима који би настали у нашој средини, јасно наводи Милорад Пантовић тврдећи да расељавањем становништва на периферију води у индивидуализам, изолованост, разарање друштвене снаге на штету снаге заједништва, ограничава комфор, повећава време транспорта и уопште је против слободе појединца.(Пантовић, М.,1937) Овакве ставове потврђује данашња пракса развоја Београда као метрополе у којој није развијено становање индивидуалних објеката на периферији.

С обзиром на то да у Београду између два рата, није реализован пример вртног града, критика Пантовића се највероватније односила на план који је непосредно пред рат израђен за део терена на левој обали Саве односно на будућој локацији Новог Београда. То је пројекат за потез између Београда и Земуна уз Дунав односно План регулације терена и пројекат насеља са десне стране Земунског моста који је општини предала Данска компанија Хојгард и Шулиц (Hojgard&Schulz) и Кампсакс (Kampsax) из Копенхагена, 1938.године.” (Максимовић, Б., 1977) Под насловом “Проблем великог Београда” (Максимовић, Б.,1983) Максимовић закључује да, иако је Генерални план значајно велики напредак у то време, није био довољно видовит, да претпостави да ће се због јефтиног земљишта град ширити према околним селима, мање би се у том плану бавили регулацијом старог града, већ би тај план обухватио ближу околину, нове улице се не би јављале спонтано без икаквог система. И како наводи своју претпоставку коју базира на потреби великог града “ужи Београд био би ограничен широким појасом зеленила, а ван тога појаса стварале би се нове насебине, које би

имале искључиво карактер “вртних градова”^(Максимовић, Б.,1983) И даље, он сматра да поред недостатка плана за периферију недостаје и уредба и закон о извршењу Генералног плана, као што и данас генерални план нема снагу закона тако да су из тог разлога многе потелцијално лепа концепти заувек пропали. Наводећи нерешене проблеме након недоследне и компромисне политике спровођења Генералног плана, Максимовић констатује да површине за одмор и разоноду нису у адекватној мери заступљене изузев паркова ван града и Калемегдана. Тако је изградња Савског кеја предвиђена само за путнички саобраћај, а теретни је пребачен на Дунавско пристаниште ван вечног корита. Тако је одлука против изградње царинског пристаништа и магацина утицала на развој и свеукупну естетику, урбани пејзаж Београда, посебно гледано са река. Али он даље сматра да је одлучним потезима одстрањена индустрија од Београда и да је град тиме економски уназађен и да је то разлог што није форсирана изградња пристаништа тако да је трговина отишла у другим правцима. Промишљања о развоју индустрије низводно на обали Дунава у правцу Вишњице потребне су железничке линије које сада не постоје на тој локацији. Максимовић даље констатује да је пропуштено да се плански решава слика Београда са Саве и Дунава. “Без таквог плана којим би имала да се моделише будућа силуета целог гребена, укупан изглед Београда губиће све више од онога што му је сама природа већ дала.”^(Максимовић, Б.,1983) Цитирајући извештај из дневног листа Политика он наводи констатацију да је изглед Београда са десне обале Саве “предодређена да се изграђује, од случаја до случаја, од угла до угла без икаквог система, а да се при том већ садашња скица генералног плана мења”^(Максимовић, Б.,1983)

2.3. Прихватање начела модернизма функционалног града у нашој средини

На интернационалним конгресима за уређење градова најпознатији архитекти света осуђивали су досадашњи нехигијенски развој градова истичући да је децентрализација градова једино правилно решење и да је стварање нових вртних насеља најважнији друштвени проблем и задатак. У исто време Београд се нагло развија и расте (од 85 000 становника 1910., а нараста на 340 000 становника до 1928) тако да се и периферија нагло стихијски развија. На другој страни путеви савременог

урбанизма воде ка ванградским насељима у зеленилу. (Максимовић, Б.,1983) Значајне промене у архитектури и урбанистичким концептима, појављују се тридесетих година 20 века када је се све више прати и прихвата појава модернизма. Бројне су реализације модерне архитектуре на територији Југославије. (Maneвић, Z.,1979) Насупрот периоду конзервативизма и традиционализма треће деценије, архитектонска теорија и пракса модернизма формирају се под утицајима европског покрета CIAM а, са доминантним утицајем Ле Корбизјеа. CIAM је основан 1928. Године у Ла Саразу (La Sarraz) у Швајцарској где су се састали главни актери модерног покрета са циљем продора савремених идеја у архитектури и урбанизму, и то модернизма и интернационализма. Након 11 састанака ова организација је распуштена на последњем састанку у Отрелоу (Otterio). (Mumford, E., 2000) Најутицајнија је била декларација четвртог конгреса CIAM а која је одржана 1933 у Атини, која је објављена тек 1943. године, и као најважнији елемент је уграђен концепт *функционалног града*. Ту се промовишу нови захтеви живота у савременом граду, које је Ле Корбизје већ поставио у *Озареном граду*, а то су сунце, простор и зеленило, заједно са принципима Атинске повеље према којима се функције града свде на четири основне активности : становање, рад, рекреација и саобраћај. (Mumford,E.,2000) Увођење рационализације и стандардизације а затим и нове урбанистичке теорије савременог и функционалног планирања града: Урбанизам је организација колективног живота са свим потребним функцијама; Урбанизам треба да задовољи функције становања, рада и рекреације. Урбанизам се служи средствима као што су парцелација, регулација саобраћаја и законодавство. Према густини становништва треба одредити размере терена за становање, индустрију, саобраћај и рекреацију.(Kenneth,F.,1987) Према Атинској повељи следи: концепција строгог функционалног зонирања у плану града, са зеленим зонама између различитих функција. Основни принципи у стамбеним зонама: становање у високим зградама које су постављене на великим растојањима; укидање традиционалне улице и забрана ређања стамбених зграда дуж саобраћајница. Даље се захтева да аутомобил и пешак буду стриктно раздвојени, као и да се улице диференцирају према намени.(Le Corbusier,1965)

Већ прва декларација са међународног конгреса за модерну архитектуру из 1928 захтева отклон од естетизма и академизма. Југословенски архитекти су били у току са новим начелима и то су биле њихове тежње и практични радови. (Благојевић, Љ., 2004) Принципи СИАМ а су већ тридесетих година уграђени у темеље нове југословенске архитектуре. Када су 1947. године расписани велики конкурси за Нови Београд, међу учесницима су били архитекти формирану у духу бескомпромисног модерног правца: Јосип Сајсл, Владимир Антолић, Едвард Равникар, Зденко Стрижић, Бранко Петричић, Златко Нојман, Бранко Максимовић и други. (Благојевић, Љ., 2004) О потенцијалу терена на левој обали Саве и будућем значајном потезу у развоју нашег урбанизма као зачетку новог града на новим урбанистичким принципима истиче Максимовић “Тај терен треба да одигра важну улогу не само у даљем развоју Београда, него и у развоју наше урбанистичке политике и праксе. Тај терен данас је једина могућност да се у Београду покуша са остварењем нових напредних концепција о граду будућности” (Максимовић, Б., 1983) Лева обала Саве на којој је у првој половини 20 века настао цео један нови град била је очигледни полигон за примену начела новог модерног покрета интернационалног стила. Поред политичких и идеолошких разлика југословенски архитекти су имали прилику да раде и делују у складу са најмодернијим принципима архитектонског стваралаштва западног света.

2.3.1. Привредни објекти у приобаљу _оживљавање привреде (1935 -1940)

Противуречности између огромне производње и ограничене потрошње довела је 1929 до светске економске кризе (од 1930. до 1934.), највеће у историји капитализма. Велики поремећаји одразили се и на привреду Југославије. Нарочито је криза погодила београдску индустрију с обзиром на развијену дистрибутивну мрежу у Србији и шире. (Вучо, Н., 1995) До поновног оживљавања привреде долази од 1935 када је привреда Београда постепено ушла у фазу успона. Велики утицај на оживљавање привреде имала је потреба за ратном опремом, под притиском ратне психозе која се осећала у свету. Поред војне индустрије напредовала је и текстилна, металопрерађивачка, авионска, електротехничка и друге. (Вучо, Н., 1995) Са успехом се развија и државна фабрика шећера на Чукарици (индустријски објекти у зони

приобаља). Данас „Комплекс ДП „Фабрика шећера” је споменик културе, који у постојећем режиму коришћења, не представља интегралну функционалну целину обзиром да је већина објеката унутар комплекса или напуштена или се користи као магацински простор. Заједничко великој већини објеката је угроженост неадекватним садржајима (од становања до магацинских и сличних простора) неодржаваност, запуштеност и пропадање изазвано старошћу самих објеката. Чињенице да фабрика није у функцији и да су производне машине као саставни делови објекта, највећим делом, уклоњени, допринеле су још већем нарушавању споменичких вредности комплекса. Део машинске хале данас се користи као позориште КПГТ, чија намена одговара будућем развоју овог простора, а поједини простори се користе као угоститељски објекти, што би се у ограниченом обиму и уз адекватан просторни и садржајни третман, такође могло сматрати одговарајућом наменом. Комплекс саджи вредно зеленило које је неодржавано и запуштено” (Распис, Хиподром, 2017)

Са развојем индустрије и ширењем електричне мреже београдска централа „Електро – Макић а.д.” (Вучо, Н., 1995) на Дунаву нагло се развија и повећава проиводњу. Нова електрична централа “Снага и светлост” изграђена је 1932. године, као резултат улагања швајцарског конзорцијума банке и компаније из Базела (Force et Lumiere) а на иницијативу Београдске општине. (Чубриловић, В., 1974) Позиција електране је на десној обали Дунава, непосредно поред теретне пруге која је била повезана са индустријском зоном дуж обале. Поред других грана, за овај рад је од значаја и развој графичке индустрије о чему сведочи и податак да је у периоду од 1934. до 1940. основано пет штампарско графичких фирми. (Вучо, Н., 1995) Међу њима је свакако за архитектуру Београда од значаја објекат Палата државне штампарије (касније БИГЗ) саграђен 1939-40. Израда пројекта поверена је архитекти Драгиши Брашовану, након победе на конкурс за другу локацију, који је, за потребе пројекта, студирајући искуства Немачких савремених индустријских објеката закључио да функционалистичка архитектура олакшава потребе савремених индустријских технологија. (Док. Архива, бр. 1584)

Објекат се и данас налази на истакнутом положају у силуети града уз реку Саву. Заједно са млином и пиваром чинио је индустријски комплекс у широј зони пробаља. Зграда Државне штампарије представља парадигму функционалистичке архитектуре Београда. Модерност се манифестује кроз фасадне отворе у модуларној композицији, кроз природно осветљење, проветреност, као и изузетне естетско пропорцијске односе. Волумен и кровна тераса са погледом афирмишу модернистичке поставке Ле Корбизјеове архитектуре. Естетску и визуелну динамику истичу низови прозора који су у различитим плановима маса другачији. Скелетна конструкција без преградних зидова отвара нове могућности у прилагођавању променама у сусрет напретку технологије. Објекат спада у изузетне примере парадигми београдске Модерне како у обликовном аспекту тако и у позицији коју има у убаном пејзажу Београда тога доба. Представља капитално дело српске модерне., „Структурални функционализам као метод нашао је свој прави израз у архитектури ове куће.” (Милашиновић Марић, Д., 2002) И данас када је објекат девастиран и запуштен он блиста у лепоти својих пропорција, богатећи ширу зону приобаља на десној обали реке Саве. Приликом преласка реке са Новог Београда аутопутем преко „Газеле” на десној обали нас дочекује својом естетиком и достојанством.

Како наводе аутори у књизи Историја Београда, невероватан је полет привреде који детерминише, и за наш рада важно поље : изградња индустријских и привредних објеката високих архитектонских вредности које одликује једноставност, функционалност и пре свега конструктивни функционализам. (Вучо, Н., 1995) Естетика која произилази из конструкције на начин који се може окарактерисати и као монументалан. “Са успоном индустрије и оживљавањем занатства, под повољним дејством осталих наведених фактора везаних за пољопривреду и куповну моћ сељаштва, трговина у Београду је од 1935. Напредовала, промет и број трговачких предузећа се повећао, трговачке агентуре и комисионе радње су се множиле, страни трговачки капитал је продирао, робне куће у стилу великих европских магазина развијале су своју делатност.” (Максимовић, Б., 1983)

Од великог значаја за транспорт робе речним путем била је изградња Савског пристаништа са објектом - Бетон хале, који је изгрђен 1937 године. (Панић, В., 2013)

Линеарна позиција дуж обале Саве на дужини од 330 метара физички готово да подупире подножје Калемегдана. Иако настаје као једноставни израз функције прихватања и складиштења робе, овај објекат својом конструктивном и чистом формом данас има важност као незаобилазни елемент и пример „створеног урбаног пејзажа”. Према Карађорђевој улици је провучена пруга која је заједно са пристаништем представљала функционалну целину. Изградњом и пуштањем у промет Луке Београд 1963, угасила се функција Бетон Хале као теретног пристаништа.www.blic.rs/vesti/beograd/be Данас, када се пристаниште превасходно користи за путнички саобраћај у туристичке сврхе, пруга и шински саобраћај се намећу као препрека у успостављању везе између града и реке.

2.3.2. Мостови као стратешки пројекти (1934 и 1935)

Уклањањем граница са река, Саве и Дунава и уједињењем у заједничку државу, почели су планови за изградњу мостова. Поред планова за раст и развој Београда изградња мостова имала је значај у ширем контексту повезивања централне и средње Европе са југоисточним делом балканског полуострва. Најпре је изграђен мост према Панчеву као стратешки важно повезивање централне и средње Европе са југоисточним делом Балканског полуострва. Веза Београда према Панчеву остварена је изградњом саобраћајно железничког моста Краља Петра II преко Дунава. Овај мост градили су Немачки инжињери из компаније *Simens-Baunion GmbH* из Берлина и *Deutsch-Luxemburgische und Hutten-AG* из Дортмунда 1935 године. (Док. Архива, III-9/435.) Примењен је савремен конструктивни систем са 7 решеткастих простих греда од 160 метара распона у главном кориту Дунава. Опремљен железничким колосеком, саобраћајницом од 4,5 метра и пешачком стазом, представљао је функционално и стратешко достигнуће, тако да се могло размишљати о ширењу урбане структуре Београда на леву обалу Дунава. Фундирање главних стубова у котиру реке изведено је помоћу челичних кесона. (Док. Архива, III-9/435.) Након само шест година коришћења, већ 1941 године, Војска Краљевине Југославије из војно стратешких разлога срушила је део моста како би спречила војно напредовање Немачке армије.

На избор места за изградњу моста Краља Александра I, на реци Сави, утицао је положај савског пристаништа и могућност слободног маневрисања бродова.. Пројекат конструкције израдила је Немачка фирма Ман Oberhauzen. Изградња је трајала од 1931. до 1934. године. Мост је имао две коловозне траке, две пешачке стазе и трасу са трамвајским шинама.(Свечан.,Општинске новине,1935) Мост Краља Александра је израђен као viseћи кабловски систем са челичном конструкцијом по узору на мост преко реке Рајне у Келну. Пројектован је као “двопојасни мост ланчане челичне конструкције централног распона 261 м. Ослањао се преко два челична пилона са затегама које су анкероване на два зидана постаментa архитектe Григорија Самојлова декорисана у академском неовизантијском стилу, односно у националном стилу.(Док.Архива,III-9/435.) У току градње дошло је до више измена пројекта. На београдској страни саграђене су степенице са два покривена одмаралишта за силазак у Карађорђеву улицу што и данас представља објекте под заштитом као препознатљива споменичка вредност. Изградњом Земунског моста отворена је могућност изградње на левој обали Саве тако да је као последица расписан јавни конкурс за изградњу комплекса Сајмишта.

Важност изградње мостова као функционалне споне али и симболичких потенцијала предочава нам Андрић у наводу:„Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светији, општији од храмова. Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено на месту на ком се укрштава највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе ничем што је тајно или зло.” (Андрић Иво,2006)

2.3.3. Сајмиште _и урбанистички планови за прелазак Београда на леву обалу Саве

Посебно важно место у урбанистичком развоју Београда и његовом преласку на леву обалу Саве заузима изградња Београдског сајмишта 1937 са чијом реализацијом је почето одмах по изградњи моста према Земуну, мост Краља Александра, данашњи Бранков мост. Истовремено то је био знак за нове савремене

перспективе развоја са напреднијим идејама од оних које су постављене Генералним планом из 1923 као и насупрот застарелој урбанистичкој пракси. „Заснована је препознатилва просторна композиција као јединствена целина савременог карактера која је истовремено била знак, сигнал за почетак изградње на левој обали Саве.”(Максимовић, Б.,1983) Практично је ова урбанистичка целина заједно са друмско шинском саобраћајницом ка Земуну значила прву фазу урбанизације и ширња града ка будућем Новом Београду. Комплекс су пројектовали млади општински архитекти Тричковић, Татић и Лукић 1936, а касније наставио Секулић. Концепт је, иако модеран у изведеном смислу и монументалан, замишљен је као радиалан склоп са доминантном централном кулом. Почетак радова је са великим узбуђењем пропраћен је у штампи величајући како стратешки значај сајма и новог моста који спаја Еворпу са Истоком а такође и предвиђајући привредни и туристички напредак. (*Темељи сајмишта*,1937) На планове за прелазак Београда на другу обалу гледало се као на уносан посао тако да је Београдска општина имала понуде и преговоре које су прекинуте ратом, нападом Немачке на Југославију и бомбардовањем Београда 1941. (Максимовић, Б.,1983) За привредни раст Београда велики значај имао је Београдски Сајам чију изградњу су припремали првредници и привредна комора а иницирало је „друштво за приређивање сајма у Београду” основано још 1923. Године. У ту сврху Београдска општина је уступила земљиште од 36,33 хектара. За кратко време сајам је постао место сусрета привредника из земље и иностранства и тиме стекао важно место међу сајмовима у југоисточном делу Европе.(Вучо, Н.,1995)

Радови су почели исушивањем мочварног земљишта. Најпре је изграђено пет великих Југословенских павиљона, централне куле и четири међународна павиљона (Италијански, Мађарски, Румунски и Чехословачки). Убрзо су се ту нашли и павиљон велетрговца Спасића па и произвођача електронике „Philips” и даље Турске и Немачке, као симболи развоја капиталистичких привреда и међународне комуникације.(<http://www.open.ac.uk/soci>) На Првом београдском сајму, 1937. године учествовало је 883 излагача и исте године је у павиљону „Philips” емитован први телевизијски програм у Србији и на Балкану са локалним глумцима и певачима. Такође 1937 архитекти Тричковић, Татић и Лукић, одликовани су Орденом

југословенске круне. У пролеће 1938 сајам је био у потпуном сјају. Заступљене су биле све привредне гране, а затим и на њему су организовани сајмови узорака, књига, спортске манифестације, уметничке изложбе, концерти, конгреси. Крајем 1938 године изграђени су Централни павиљон –кула, архитекте Секуловића, затим Турски павиљон, Падобранска кула и неколико приватних павиљона, а тек 1939.године и Немачки павиљон.(Београдски сајам,1938) Комплекс београдског сајма представља значајан сегмент урбаног наслеђа града Београда. Доминантни мотив кула има симболичке вредности, представља репер око кога се групишу различити ауторски рукописи који комбинују Арт деко и међуратну модерну архитектуру чинећи особени пример наше модерне архитектуре у периоду између два светска рата. Разноликост архитектуре павиљона одражава потенцијале и тенденције појединачних земаља. Тако се издвајају Немачки и Италијански павиљон по естетици базираној на начелима модерне и ритмичним пропорцијама.

На конкурс 1936. године, није прихваћено савременије решење архитекте Пантовића које је смелије наговештавало модерност будућег града на левој обали Саве. Пантовић је заступао функционални линеарни систем изложбених павиљона и шеталишне алеје који је био паралелан главној саобраћајници која продире даље на терен будућег Новог Београда наговештавајући отвореност система и савремену диспозицију објеката.(Секулић, А.,1955-1956) Тако да, иако је увелико утицај идеја и принципа СИАМ а донео значајне промене у архитектонској теорији и пракси на простору Југославије, просторна композиција Београдског сајма показује уздржаност с обзиром на елементе симетрије као обележја класичне композиције.

Непосредно пред рат израђен је нови предлог реконструкције града који третира леву обалу Саве односно терен за будући Нови Београд. Београдска општина је радове на овом плану поверила архитекти Драгиши Брашовану. План је представљен 1941.у фебруару месецу на конференцији за штампу. План будућег града Београда на левој обали Саве предвиђен је као складна целина са старим делом Београда.(Томић, Време, 1941) Нови потез би се протезао од ушће Саве у Дунав, дуж савске обале према Чукарици па се преко хиподрума повезује са Земуном и поново стиже до ушћа. Планирана је велика површина за насипање да би се обезбедила потребна

територија за ново насеље. Саобраћајнице су постављене радијално. (Томић, Време, 1941) Према овом плану Велико ратно острво се укључује и повезује са кејом дуж Дунава и оно би се претворило у полуострво и тиме интензивно укључило у физичку структуру града. Интензивирање активности у приобалном делу нагласила би и скулптура на самом шпицу на ушћу Саве у Дунав. Истовремено Мало ратно острво би се укључило у живот града прихватањем функције купалишта. (Томић, Време, 1941) Тежња за спуштањем Београда на Савску обалу изражена је у студији Савског пристаништа у којој је Брашован предложио монументалну структуру пристанишних објеката наглашавајући значај изгледа Београда са реке. У свом плану он предлаже уклањање железничких постројења како би Београд својом урбаном структуром изашао на реку. (Томић, Време, 1941) Известан класицизам који одликује објекте пристаништа може се тумачити као респект према значају Калемегдана у градској слици.

Како констатује Благојевић, поставке из Брашовановог плана Новог Београда из 1941 године постали су кључна места на која се настављају сви будући планови Новог Београда. “Овим се планом коначно одбацују све претходне, могли бисмо рећи романтизиране и пасторалне идеје и стратегије Новог Београда, острва са монументалним јавним објектима у геометријски уређеном парку (Перко, Илц и Бек, 1922), естетизоване екстензије историјског центра (Коваљевски, 1924), „хуманог“ вртног насеља шире периферије (Дубови, 1924), или уређене модерне баште између Земуне и Београда (Пантовић, 1940).” (Благојевић, Ј., 2004) Значај овог плана је у томе што је он наговестио скоро сва актуелна места којима се и данас баве урбанисти, од концепта новог града који ће добити улогу центра метрополе, повезивање са историјским центром, актуелно измештање железничких постројења из Савског амфитеатра у корист силаска града на обале Саве, затим и планирање кључних објеката. (Благојевић, Ј., 2004) У каснијим плановима за Нови Београд које је радио Никола Добровић није било ни помена првобитних радова архитекте Брашована иако су његове идеје послужиле као основа у даљим радовима на промишљању будућег уређења леве обале Саве.

2.4. Урбани пејзаж Савамале – проблем релације железнице и града

Пресудан утицај на изглед Савамале као доминантне локације на којој се град Београд приближава реци има изградња железничке пруге. Крајем 19.века развој индустрије утицао је на изградњу железнице свуда у свету па и у Европи. После Берлинског конгреса 1878., када је Србија постала самостална европска држава и прихватила нове обавезе, покренути су радови на изградњи железничке мреже. У некадашњој Бари Венеција изграђен је и објекат Железничка станица.(Гавела, Ђ.,1950.) Изградња пруге према западној Европи крајем 19.века указује на стратешко опредељење и темељне утицаје када је Србија преузела обавезу изградње железничке пруге како би се Европа повезала са Блиским истоком. Железничка пруга од Земуна, преко тада празног Бежанијског поља, будућег Новог Београда и мостом преко Саве, ишла је преко Баре Венеције уз ивицу Западног Врачара. Њени локални огранци спајали су при том индустријске погоне, као генераторе развоја. Простор испред Железничке станице, на завршетку Немањине улице касније је уређен као трг.(Вуксановић Мацура,3.,2015) “Једноколосечна пруга која је пуштена у рад 1899, ишла је од Железничке станице уз саму обалу Саве, пружала се кроз пристаниште по савском кеју испред зграда са магарама и дућанима, па настављала око Доњег града и преко Јалије до Кланице”.(Вуксановић Мацура,3.,2015) Како је пруга временом добијала све нове колосеке отворена је нова станица, данас Дунав станица, а касније изградњом Панчевачког моста пруга је настављена преко реке Дунав за Банат.(Вуксановић Мацура,3.,2015) И мада да је систем колосека био скроман, трасе су вођене паралелно са рекама из функционалних разлога повезивања са индустријским погонима и са речним саобраћајем, тако да данас управо та чињеница представља отежавајући фактор за развој града.

Почетком 20. века железница расте и шири се тако да почиње да спутава развој града а да при том није било урбанистичких планова који би тај развој пратили и усмеравали. У студији *Железнички проблеми Београда*, Добровић и Марковић постављају стратегију решавања Железничког проблема, 1946 године. (Добровић,Н.,Марковић,В.,1946) У закључку ове студије даје се више алтернативних предлога планирања ширег и ужег саобраћајног подручја и железничке станице. Како

констатује Благојевић, они овде у свом тоталитарном приступу *a priori* прихватају поуке *Атинске повеље*, сматрајући да је мрежа железничких пруга постала озбиљна сметња урбанизацији. При том, позивају урбанизам да преиспита реорганизацију и померања мрежа, како би се вратиле у “свеопшту хармонију”. (Blagojević, LJ. 2004)

Данас у 21 веку, када железница дуж обале нема значај какав је имала крајем 19. и почетком 20. века, са променом у потребама људи за провођењем слободног времена поред воде долази до дуго ишчекиваних промена у приобаљу Београда. Пројекат који је 2014 године промовисан као “Београд на води” значајно редукује и укида трасе пруге дуж обале. Нови капиталистички поредак данас даје крила приватном капиталу који граби најатрактивније локације приобаља за изградњу објеката. Планира се и измештање железничке станице на другу, леву обалу Саве, (како је некада планирано и у Добровићевој студији), тако да смо данас сведоци покушаја да се ситуација са железницом радикално измени у корист приближавања града реци. Поред несумљиво позитивних ефеката које доноси дуго очекивано рашишћавање запуштене територије, поставља се питање где води спекулација са претварањем јавног земљишта у приватно које држава спроводи на супрот досадашње праксе која је штитила јавне просторе.

2.5. Закључна разматрања

Конкурс из 1922 године је показао да је Београд имао потребе за планом који ће обухватити целу територију града као и да је конкурс био веома важан и као културни догађај за град. Истовремено, био је део узбурканих токова тадашње архитектонске сцене: са једне стране је био огледало европских утицаја и принципа решавања класичног градских потеза заснованих на искуствима неокласицизма и необарока, а са друге стране продиру нови концепти модерне архитектуре, функционалног града, *Атинске повеље*, под снажним утицајем архитекте Ле Корбизјеа (Le Corbusier). Предлози за радикалну реконструкцију на десној обали Саве у историјском језгру Београда подсећају на продоре чувеног Османовог плана Париза (1852) (Стојановић, Д. 2012), што је разумљиво с обзиром да је то био веома маркантан пример планирања и реализације планског предвиђања будућности једног

значајног Европског града као што је Париз. То нам може потврдити да је привредни раст у новој држави давао наду у просперитетну будућност тако да је то разлог мегаломаније у обухвату и изненађујућим амбицијама овог конкурсног решења. Ипак, иако је овај конкурс био једна светла тачка у нашој урбаној историји, он је у наредним годинама је напуштен и готово заборављен. Очигледно, решења која су била карактеристична за класичан град, за Београд су стигла са закашњењем од око пола века. Снажан утицај модерног покрета није допустио спровођење конкурсних решења из 1922. године на територији леве обале Саве, на територији где је убрзо никао нови део града Нови Београд. Поред економских проблема овде можемо закључити да су се архитекти између два рата борили за примену нових начела у архитектури те да је та тенденција имала импликације и на територији приобаља.

Процес трансформације и модернизације урбане структуре Београда између два рата одвијао се под снажним утицајем западне Европе тако да се кроз нове облике приватног и јавног живота постепено афирмисао модеран дух. Појава модерне архитектуре у Европи као обележја новог савременог културног доба утицала је на трансформације архитектуре уносећи значајне промене на урбаном пејзажу приобаља. Увођење принципа Модерне у архитектуру јавних објеката у периоду од 1918. до почетка рата 1941. детерминисао је стварање новог амбијента јавног градског простора тако да је Београд од периферне балканске престонице трансформисан у модерну европску метрополу. (Панић, В., 2013) Један од најзначајнијих примера је већ поменути објекат Палата државне штампарије (БИГЗ) из 1940., архитекте Брашована, затим електрична централа "Снага и светлост" из 1932. и објекат Бетон хала из 1937. То су објекти који и данас имају веома значајну улогу у урбаном пејзажу Београда, као репери у градској слици, изграђени на принципима конструктивног функционализма у архитектури. Модерност се чита кроз једноставне фасадне отворе, осветљеност и нову естетику базирану на изузетним пропорцијама. Овде можемо сврстати и саобраћајно железнички мост Краља Петра II преко Дунава из 1935.на коме су примењене нове конструктивне иновације и савремени системи градње применом решеткастих челичних носача.

У исто време бројни покушаји успостављања савремених решења оспоравани су од стране владајућег архитектонског стила академизма што се види на примеру конкурса за Београдски сајам из 1936. године када није прихваћено савременије решење архитекте Пантовића са линеарном диспозицијом павиљона већ компромисна модерност са симетријом као знаком класичне композиције. Још је јаснији пример који потврђује констатацију: Мост Краља Александра, изграђен 1934. године ослањао се на два челична пилона са затегама које су анкероване на два зидна постаментa, пројекат архитекте Самојлова, који су декорисани у академском неовизантијском стилу. Поред поменутих објеката принципи академизма доминирали су у концептима урбанистичких планова о којима је већ било речи. Појава Модерне архитектуре у архитектури јавних објеката која је била у функцији афирмације нове мултинационалне државе била је у супротности са владајућим архитектонским правцем академизма што значи да је увођење Модерне у нашу средину имало отпонтенте у постојећем конзервативном амбијенту.

Промене архитектонске теорије и праксе и увођење принципа Модерне у архитектуру јавних објеката у периоду од 1918. до 1941. усмериле су постепено претварање периферне балканске престонице у модерну европску метрополу. Ипак владајући конзервативни кругови били су наклоњени академизму а то је имало последице на архитектуру и планирање у приобаљу.

III ГЛАВА

3.0. СОЦИЈАЛИСТИЧКА АРХИТЕКТУРА У ПРИОБАЉУ – ТРАНСФОРМАЦИЈА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА ОД ПРИРОДНОГ КА УРБАНОМ

Београд као главни град Југославије дочекао је ослобођење у рушевинама. Нови социјални и политички услови настали након рата променили су статус Београда који од историјског града на гребену треба да постане главни град нове федерације СФРЈ. Петогодишњи план развитка привреде био је основа за све одлуке о перспективном планском развоју република и градова. (Петрановић, Б.,1995) Потреба за формирањем управног средишта утицала је на одлуку о оснивању потпуно новог града на левој обали Саве. Почетак изградње великог насеља на левој обали Саве на неприступачном мочварном терену представљао је најексплицитнији чин потврде о формирању новог друштвеног поретка. Нови Београд је имао велики политички значај за нову комунистичку власт као знак његове супериорности у односу на претходни капиталистички систем. Требало је да буде пример за углед другим југословенским градовима и истовремено центар у коме су смештене најважније државне институције.

Пејзаж леве обале реке Саве почетком 20.века сагледава се као пусто широко поље, између две реке, истовремено између два града Београда и Земуне. Поплавама изложена равница, вековима пуста земља између истока и запада наметнула се као место за будући нови град, односно за ширење Београда. Укидањем граница на рекама долази до најзначајније трансформације урбаног пејзажа. Град Београд је у току 20.века у периоду од само тридесетак година претрпео процес трансформације од града на једној обали реке Саве у град на две обале. Приобаље Београда представља особени пример града који река пресеца и одваја две потпуно различите урбане структуре у једном граду. Ова радикална трансформација резултира данас новим тенденцијама за измештањем тежишта града у зону приобаља.

Изградња нове јединствене урбане целине ће значајно утицати на промену карактера Београда који је постао модеран град и главни град, административно средиште нове државе СФРЈ. Насупрот историјског града на узвишењу изнад реке настаје потпуно нови град на месту на којем никада није било урбане структуре. Иницијатива за изградњу новог дела града потекла је од руководства Комунистичке партије и истовремено под сталним интересовањем и подршком маршала Тита, Полит-бироа ЦК КП Југославије, Србије и Градског комитета Партије. (Стојановић Б., 1973)

Поред великог утицаја државе на будућу архитектуру, неспоран је и снажан утицај Совјетског Савеза у првом периоду. Са врха власти наметан је соц-реализам као званични и искључиви стил у архитектури и другим областима. У складу са тим осуђивана је модерна архитектура као буржоаска, а залагало се за архитектуру која је имала израз неке врсте осиромашеног монументалног класицизма. Овај дух је завладо у другим уметностима, али у архитектури није био доминантан. Како запажа архитекта Кулић “Знатан број архитеката повиновао се политичком диктату, али су и заговорници модернизма успевали да опстану опрезно балансирајући реториком самих соц-реалиста и изједначавајући историцизам и еклектицизам с *неспособношћу буржоаског друштва* да оствари аутентичне савремене форме.” (Кулић, В., 2002) Након саветовања у Дубровнику 1950. године, југословенска архитектура раскрстила је са соц-реализмом, пар година раније него у другим уметностима. (Кулић, В., 2002)

Како је унутрашњост бежанијског поља била одређена за стамбену изградњу, **зона приобаља је била планирана за архитектуру јавних државних и партијских објекта**. Прибаље је планирано за архитектуру која треба да репрезентује нову државу кроз монументалне објекте, државне партијске али и објекте културе. Конкурс који је расписан 1947. године био је важан као почетак планирања не само нове ортогоналне матрице Новог Београда већ и изградње монументалне савремене социјалистичке архитектуре. Архитекти су пред собом имали потребе да истражују питања нове монументалности у оквиру савремене архитектуре која није допуштала никакве асоцијације на псеудомонументалност претходних историјских епоха. (Giedion, S., 1958) На сличан начин овом темом бавио се и Јосип Сајсл када покреће

питања којима су се бавили југословенски архитекти на конкурсима за важне објекте на Новом Београду. Питања монументалности у савременој архитектури Сајсл покреће поводом великог југословенског конкурса из 1947. констатујући да се монументалност тешко спаја са модерном архитектуром, која је рационална, функционална и профана. Ипак он сматра да су примери реализација познатих архитеката као што је Рајт (F.L.Wright), Плечник, браћа Пере (Peret), Ковачића и других, доказали да је ипак могуће користећи језик модерне архитектуре постићи потребну монументалност. (Seissel, J., 1948)

Нови социјално политички контекст захтевао је изванредан одступ од строго задатих принципа савремене архитектуре заснованих кроз CIAM и такозвану Корбизјеанску архитектуру. Тако је дошло до монументалних и репрезентативних објеката у приобаљу Београда, иако она није карактеристична за модерну архитектуру интернационалног стила. Убрзо је, због измењених политичких прилика, услед раскида са Совјетским савезом, дошло и до напуштања модела социјалистичког реализма и духа колективизације. Резултати конкурса који је одржан 1947 године допринели су новим савременим тенденцијама. У таквим околностима настају и данас репрезентативна дела југословенске архитектонске сцене о којим ће у наставку бити речи.

Ново социјалистичко друштво имало је потребу да иде у корак са савременим светским тенденцијама у архитектури, са једне стране, а са друге и потребу да своју, југословенску архитектуру дефинише као особену – социјалистичку. О том феномену наше средине јасно излаже Шегвић у часопису Архитектура 1950 године „(...) Чињеница да се социјалистичка архитектура по свом карактеру битно разликује од капиталистичке архитектуре, ни у ком случају не значи, да се она изолира од опћег развоја архитектуре данашњице, какав захтјев данас поставља совјетска архитектура . (...) Наша се архитектура већ у први час свог постанка поставила у критички однос према свеукупном архитектонском стварању, користећи све напредне, активне моменте архитектуре данашњице.” (Šegvić, N., 1950) Испитивање монументалности израза југословенски архитекти су посветили услед потребе за пројектовањем појединачних објеката од значаја за државну и партијску управу, за

разлику од питања комуналних стамбених објеката и центара. У томе се и види у чему је била разлика у односу на модел модернизма које је промовисао СИАМ. (Благојевић, Љ., 2004) „Разлика у односу на совјетски модел, очигледна је у настојању великог броја југословенских архитеката да у истраживању архитектонског израза савремене архитектуре одбаце принципе социјалистичког реализма и преузимање архитектонских стилова”. (Благојевић, Љ., 2004)

Пошет у архитектури послератне савремене социјалистичке архитектуре почео је првим конкурсима који су изнедрили особени стил савремене архитектуре која користи тенденције актуелне светске архитектуре одбацујући при том формализам западноевропског модела и еклектицизам и колективизам совјетског модела. Послератни ентузијазам народа и ново државно устројство дали су ветар у леђа савременој архитектури на нашим просторима.

3.1. Визије обнове града – Никола Добровић – предлог уређења Савског амфитеатра 1947

У прве радове на планирању и уређењу шире зоне приобаља може се сврстати међународни конкурс за Теразијску терасу из 1929-1930. године, на којем је прву награду освојио рад архитекте Николе Добровић који је одражавао све принципе изразите Модерне. (Стојков, Б., 1997) Он делује истовремено на архитектонском и урбанистичком плану, у домену ширег просторног контекста са пажњом и осећањем за урбани пејзаж. Добровић је предложио да се обликује велика тераса, пешачка површина, са које би се пружао поглед на Саву, и даље, на празно поље Бежанијску косу. Непосредно пред рат, усвојеним Регулационим планом из 1938, озакоњена је изградња Теразијске терасе према Добровићевом решењу. (Добровић, Н., 1980) Након завршетка рата у јеку велике обнове земље и планског развоја привреде велика пажња је посвећена и култури што је детерминисало амбијент у коме је пружена шанса за продор најсавременијих тенденција у уметности и у архитектури. (Петрановић, Б., 1995) Године 1946 сам Добровић коригује своје решење и предлаже “Студију за степенасто обликовање и водоравну ритмизацију Савске падине на простору Теразија до Карађорђевог улице, као један од исечака читавог Савског

амфитеатра, приказаног изразито урбанистички.”(БурићЗамоло,Д.,1981) Под појмом „изразито урбанистички” Замоло запажа интегрално сагледавање градског пејзажа што указује на чињеницу да је такав приступ нов и напредан у том периоду. Полет и оптимизам нове државе отворили су видике и проширили могућности деловања архитектонске стукe.

Као директор Урбанистичког института Србије од 1945. године, Никола Добровић је приступио са задатком да промовише и спроводи најновија урбанистичка начела и савремену архитектуру а најзначајнији рад био је на планирању Новог Београда.(Бабић Љ.,1967) Као представник модерног покрета он делује на архитектонском и урбанистичком плану чиме и поврћује припадност Ла Корбизјеовом ставу који инсистира на становишту да је архитеката уједно и урбаниста.(Le Corbusier,1974) После рата, 1946 решење за Теразијску терасу мења и прилагођава као бескомпромисно модернистичко решење у духу новог времена. Овог пута Терасу сагледава интегрално са плановима за леву Новобеоградску обалу. Први послератни задаци и амбиције били су планови новог модерног града и у сусрет новог друштвеног уређења. Иако је био под утицајем напретка кроз револуционарне облике развоја друштва његов рад се у основи ослања на модерним функционалним потребама развоја града и пре свега решавањем саобраћајних проблема. (Добровић,Н.,Техника,1946)

Скица регулације Новог Београда направљена је 1946. године. Истичући у први план потребу решавања саобраћаја, односно укидање железничког чвора и његово измештање на десној обали Саве, Добровић се залаже да се омогући спуштање града према реци Сави. У својој студији он наглашава важност решења саобраћаја а нарочито железничког, чијим решавањем би се отворила могућност решавања свих остали саобраћајних проблема. Сматра да би спуштањм града на реке као и стварањем “Савског проспекта” Београд добио нови лик који му пристаје као великом реномираном Европском граду. (Добровић,Н.,Обнова1946) У оваквом приступу Добровића види се да доследно следи начела постављена Атинском повељом којом се налаже да у урбаним захватима треба превасходно санирати стање саобраћаја као примарни фуункционалистички принцип. Са друге стране већ и претходни

модернистички планови из 1940 и 1941 које су радили архитекти Пантовић и Брашован указују на проблеме решавања саобраћаја. Такође и они су се залагали за формирање зелених појаса дуж обала река. (Благојевић, Ј., 2004)

3.1.1. Урбани пејзаж у плановима и студијама Николе Добровића

Велики значај и важност Добровић у својим плановима и студијама даје **односу центра града и његових обала**. Поред наглашене тежње ка модернистичким принципима како у архитектури тако и урбанистичким стратегијама он показује и снажно **осећање за особеност места и потенцијале изузетног урбаног пејзажа**. Вођен снагом за интегрално сагледавање ширег урбаног контекста Добровић 1946. године ревидује своје решење Теразијске чесме из 1929. уносећи новине које снажније укључују однос према Савском проспекту на десној обали Саве али такође успоставља однос према левој обали и будућим плановима за Нови Београд. (Добровић, Н., *Обнова* 1946) Снажан продор тераса од Теразија према Новом Београду остварује у својим цртежима преко моћних степеница, платоа које продиру до улице Гаврила Принципа и планираног трга на Савском проспекту на десној обали. Отварајући центар историјског Београда према будућем центру Новог Београда сматрао је да ће се овакав продор остварити измештањем железничког чвора. Планирао је зелни појас у зони приобала дуж десне обале реке Саве. Прма његовом плану из 1946. године планирана је железничка станица у центру Новог Београда као место и исходиште свих праваца. Снага концепта који је широко свеобухватан указује на стручњака великог капацитета али одражава друштвено политичке потребе и могућности са једне стране а са друге, да и оне професионалне поетике налази упориште у револуционарним начелима модернизма и духа новог времена.

На Добровићевим конкурсном решењу из 1929 као и на скицама из 1946 за уређење Теразијске терасе свеобухватно се сагледава пејзаж у коме се интервенише отварањем визура према обалама указујући на снагу предела који инспирише и подстиче на осећање места (*Genius loci*). Такође и сва каснија конкурсна промишљања за уређење Теразијске терасе задржала су концепт отварања визуре према реци Сави и обалама. Поводом пројекта за теразијску терасу Добровић истиче

своју доживљај Београда кроз поглед на пејзаж тако што каже да сваки пут када долази у град осећа необично узбуђење због начина на који је природа довела у везу равнице, водене површине, падине ка рекама у облику два полукружна амфитеатра са заједничким узвишењем на гребену, са позадином која се постепено диже и спаја са “сферичном површином неба” и све је то “особито повољно за архитектонске проблеме” (Ђорђевић, А, 1960)

Када је 1948. Никола Добровић поставио нову скицу Новог Београда, она је била основ за израду Регулационог плана Великог Београда из кога је произашао и План намене површина. (Ђорђевић, А, 1960) **План намене површина, као први „зонинг” будућег Новог Београда, показује да је најатрактивнији појас локација на ушћу Саве у Дунав планиран за „администрацију ФНРЈ”, десна обала на којој је данас Музеј савремене уметности планирана за „културу и репрезентацију”, и даље узводно на месту данашњих рушевина сајмишта планирано као „дипломатска четврт”, и даље десна обала Саве узводно уместо данашњих стамбених блокова планирано је пристаниште и индустрија. На Обали Дунава према Земуну планиран је хотел, касније хотел Југославија. Становање није планирано у зони обала већ у унутрашњости. Намена површина Идејног плана Новог Београда рађен је по угледу на Корбизјеовој Озарени град, али је урбанистичко решење различито. Код Добровићевог решења, поред модернистичког функционализма преовлађује осећање места и незаобилазан одговор на близину две реке, односно реакција на особени пејзаж.**

3.2. Конкурс за прве јавне објекте на Новом Београду 1947 године

Са изградњом Новог Београда на левој обали Саве почело се 1947/48. године, када је 1947 расписан југословенски конкурс за идејна решења за прве јавне објекте и то: објекат Централног комитета Комунистичке партије Југославије, зграда Председништва владе Федеративне Народне Републике Југославије и репрезентативног хотела на Новом Београду. То је био и један од најзначајнијих конкурса у Југославији. Захтевани су брзина и врло висок квалитет архитектуре објеката. (Мацура, М. 1995) Према позицији ови први значајни објекти планирани су и

касније изграђени управо у зони приобаља. Ова чињеница потврђује тезу да је послератни период преломна тачка у новом ставу у планирању приобаља када се приобаљу и рекама окреће лице града: *за објекат Централног комитета КПЈ*, лоцираног у приобаљу на ушћу Саве у Дунав, додељене су три друге награде архитектурама Еди Равникару из Љубљане, Николи Добровићу из Београда и Невену Шегвићу и вајару Аугустинчићу из Загреба; *за објекат Председништва владе ФНРЈ*, на десној обали Дунава, прву награду добила је група архитеката Поточњак, Нојман, Улрих и Перак из Загреба. (Мацура, М. 1995) Награђени радови као и изведени објекти имали су велики утицај на даљи развој модерне архитектуре у нашој средини. Репрезентативни хотел изграђен је на обали Дунава а пројектовао га је архитекта И.Хорват из Загреба, такође представља пример архитектуре високог квалитета у духу модерне архитектуре. Врхунска архитектура у нашим условима ницала је на крилима новог друштвеног уређења, нове идеологије. (Petrović Balubić, М., 2017) Поред идејних решења објеката у распису конкурса тражено је и урбанистичко решење. Као оријентациона и необавезујућа, у конкурс је приложена скица коју је 1946 израдио архитекта Никола Добровић. Добровићева „Скица регулације Београда на левој обали Саве“ заснована је на решењу саобраћаја који чини радијалну матрицу Новог Београда у чијем центру је нова железничка станица. Програмом расписа конкурса се сугерише да основ за урбанистички план треба да буде „опредељење да Нови Београд треба да буде конципиран као управљачки град Федерације”. (Blagojević, LJ. 2004)

Радови награђени на конкурс за важне објекте у приобаљу представљали су високо вредна архитектонска дела у духу Модерне архитектуре тако да су остварили велики утицај на даљи развој архитектуре у земљи. (Мацура, М., 1995) Поред очигледних архитектонских вредности, резултати конкурса ставили су ван снаге предложену радијалну шему улица. Наиме велики број радова је предложио ортогоналну шему према којој је направљена матрица улица која и данас функционише. Професор Богдановић, као члан жирија, констатује да је практично конкурсним решењима детерминисана нова матрица која је једноставнија и рационалнија. (Bogdanović, B. 1986) Имајући у виду важност обала реке, он отвара и дилему, да би можда, радијална шема која је предложена у Добровићевој скици, у већој мери отворила простор новог

дела града према води. (Petrović Balubić, M. 2017) Како констатује Благојевић претходна скица коју је израдио Никола Добровић понуђена је конкурентима само оријентационо. Конкуренти су били позвани да уз објекте и сами предложе урбанистички план за Нови Београд. Уместо Добровићеве железничке станице у средишту радијалне шеме, конкурсом је практично усмерена изградња првог објекта на терену Новог Београда. То је био објекат Председништва владе СФРЈ. (Petrović Balubić, M. 2017) С обзиром на разлику предложене радијалне матрице коју је предложио архитекта Добровић у Скици из 1946. и награђених конкурсних решења који предлажу ортогоналну матрицу, као и на наведену констатацију да је постојало јасно опредељење за концепт који репрезентује Нови Београд као управљачки град Федерације, може се закључити да су конкурсни услови усмерили конкуренте према решењу које наместо функционалистичког концепта са железничком станицом, бира решења која у први план стављају идеју „управљачког града Федерације” са доминантним важним објектима Федерације (ФНРЈ). Жири је на конкурс донео важан заокрет у будућој матрици улица Новог Београда на основу форме и препознатљиве доминирајуће позиције једног објекта који симболично показује снагу новог државног устројства. Конкурсни предлози представљали су основ будућег генералног плана као најважнијег документа за будући развој Новог Београда. Став о важности анализираних великих конкурса потврђује и већ поменуто мишљење али и запитаност професора Богдановић. (Петровић Балубић, М. 2017)

У распису конкурса за објекат ЦК КПЈ (данас *Ушће*) захтеван је јак симболични карактер објекта. Тражено је да то буде доминантан објекат и да то постигне висином, односом маса и монументалном обрадом. Зграда треба да буде симбол Комунистичке партије и да изражава њену стваралачку снагу. (Uslovi, Tehnika, 1946). Једноставна али доминантна фигура објекта ЦК резултат је захтева за доминантном композицијом при погледима из старог дела града, са Калемегдана, са моста и уопште са река Саве и Дунава.

За објекат Председништва владе (СИВ, данас *Палата Србија*) тражена је чиста, егзактна и функционална архитектура, али која треба код посматрача да остави утисак који имају тако важни државни објекти. (Macura M., 1947) Специфична је и

веома захтевна позиција објекта на залученом делу обале Дунава која успоставља везу са реком и Великим ратним острвом са једне стране и залеђем будућег Новог Београда са друге. Такође је инспиративна потреба да се одступи од монументалности историјских епоха и старог градског ткива а ипак створи нова монументалност савремене социјалистичке архитектуре. Коначна одлука коју су донели првонаграђени пројектанти, Поткоњак, Најман, Урлих и Перак, изнедрила је савремено али ипак симетрично решење, које није уобичајено за нови дух. Симетрија се овде показала као упориште које интегрише и решава проблем комплексне локације и наглашава значај објекта у истом потезу. Истовремено то су околности које су детерминисале особеност „наше социјалистичке архитектуре” која у овом случају има и елементе еклектицизма за разлику од објекта ЦК где је првонаграђени рад чисто модернистички.

Посебно је интересантно нагласити да је велики број веома важних објеката изграђен или макар само планиран у непосредној зони приобаља. Та чињеница нам указује да је свест о атрактивности локација у приобаљу у нашој средини имала своје прве реализације у периоду послератне модерне архитектуре.

Прве реализације репрезентативних модерних објеката у приобаљу _Нова послератна архитектура развијала се у атмосфери јако идеолошки обојеног друштва. Расписивани конкурси захтевали су да се изрази владајући систем вредности и да све буде обликовано у складу са тим вредностима. Утицај политике на архитектуру био је изразито јак и она је морала новом друштвеном устројству дати просторни оквир тако да је и изградња почела у складу са таквим стремљењима.

Према првонаграђеном конкурсном решењу са изградњом зграде **Председништва владе ФНРЈ** започето је 1948 године. Зграда је започета у духу сведеног класицизма према конкурсном решењу тима из Загреба. Када је градња заустављена зграда је имала армирано бетонски скелет и то је била база од које је 1950. године београдски архитекта Михаило Јанковић кренуо са изменама пројекта. „Он је извршио неопходне функционалне измене али је, што је још важније, такође учинио све да уклони трагове оригиналног соц-реалистичког обликовања и да згради да што модернији изглед. Уместо масивности и статичности, предност је дата

транспарентности и лакоћи као главним одликама интернационалног стила, што је вероватно најречитији архитектонских израз промена које су се одиграле у политици. Те промене потврдиће још експлицитније Јанковићев следећи велики објекат, Зграда Друштвенополитичких организација...” (Кулић, В., 2002.) Изградња зграде Председништва владе је заустављена 1949. а затим настављен рад 1955. када су уследили нови захтеви и коначно је пуштена у рад 1961. поводом Прве конференције шефова држава или влада несврстаних земаља, као Савезно Извршно Веће. Измену пројекта израдио је архитекта Михаило Јанковић. (Јанковић, М., 1975)

Током времена, објекат добија и друге називе и то: Савезно Извршно Веће познато као СИВ, затим Палата Федерације и данас Палата Србија. Симетрична форма зграде, која у основи подсећа на латинично слово (Н) чија су два конкавно извијена бочна крила повезана попречним трактом, настала је као одговор на сложене локацијске услове. Својом позицијом доминира простором приобаља Дунава и истовремено генерише урбану матрицу централне зоне Новог Београда. Као што је већ оцењено и у извештају жирија објекат има чистоту у функционалном смислу а истовремено је постигнута очекивана монументалност. Извесну дозу класицизма у композицији критикује Мацура у часопису Архитекура истичући да се пројектанти служе формама које су већ употребљаване у прошлости, тако да се естетика објекта базира на законима класике иако користи и савремена средства изражавања, и како каже “дати су нови облици по наслеђеним принципима” (Macura M., 1947) Још сликовитије ову појаву тумачи Благојевић која запажа да објекат “представља емулацију два концепта, модернистичког, који можемо видети и као рефлексiju на Ле Корбизјеов концепт зграде Центросојуза у Москви (1928), и класичног који наставља реторику класицизираног модернизма са краја четврте деценије”. (Благојевић, Љ., 2004) Како истиче Кулић, пројектант Јанковић је поред функционалних корекција кориговао и трагове соц-реалистичког обликовања како би објекат добио што модернији изглед. (Кулић, В., 2002, стр.17.)

Данас, као споменик културе Палата СИВ а (касније палата Србија), представља једно од најзначајнијих остварења југословенске послератне архитектуре и јединствен архитектонски подухват. Она је и показатељ културних друштвених и

стилских норми прелазног периода росле рата, када је направљен заокрет од архитектуре блиске примерима социјалистичког реализма ка утицају западноевропских примера интернационалног стила. Јединствена позиција, односно урбанистичка поставка у простору утицала је на концепт целог, будућег Новог Београда. Изузетне урбанистичке вредности указују на доминантан визуелни мотив који одређује топоним града, при том директно кореспондира са приобаљем уз Дунав. Са друге стране, и данас актуелно, уређење унутрашњег простора са јединственим уметничким програмом даје објекту карактер галерије југословенске уметности 20. Века и издваја је као објекат изузетних уметничких и естетских вредности, као пионирски пример јединственог тотал дизајна, у нашим просторима. (Услови, блок 13., 2016) Из данашњег угла гледано, објекат представља важан артефакт историје југословенске архитектуре. Предстаља знак- симбол монументалности некадашње државе и документ једног времена. “За споменик културе прогледана је не само због историјских и архитектонских вредности већ и због изузетне колекције дела врхунских ликовних стваралаца СФРЈ седамдесетих година прошлог века, која красе унутрашњост Палате и представљају изузетну збирку артефаката у регионалним оквирима”. (Распис, Блок 13., 2016)

Објекат ЦК КП (зграда друштвено политичких организација) је још једна важна монументална и репрезентативна зграда која је према конкурсном решењу постављена на ушћу Саве у Дунав. Објекат је реализован тек 1965. године као административни објекат највишег значаја за период социјализма у коме је изграђен. Планиран је и пројектован као моћан симбол који доминира у простору како би указао на снагу Комунистичке партије. Мада на конкурс 1947. године није додељена прва награда, први пласман освојио је архитекта Едвард Равникар. Реализована је на основу другог конкурса који је расписан 1960 године на коме су победили архитекти Михаило Јанковић, Душан Миленковић и Мирјана Марјановић. Висина објекта је била 106 м (24 спрата). Анекс који је предвиђен конкурсним решењем, у коме је требало да буде велика сала, није реализован. (Распис, Блок 13., 2016) Висока кула је имала и сутерен са гаражом и техничким просторима. Конструкцију је пројектовао инжињер Милан Крстић. Основна конструкција је армирано бетонско језгро са армирано

бетонским стубовима по ободу. Приземље је одвојено од корпуса уз помоћ моћних бетонских греда, док је последњи 24. спрат завршен кровном терасом са конзолном надстрешницом. (Trbojević, R., 1967) Тумачећи разлоге за облагање фасаде алуминијумом, иако је у основи зграда претежно конструктивно армирано бетонска са зиданим парапетима, архитекта Кулић сматра да је циљ пројектанта био да зграда само изгледа као метална грађевина. Иако споља изгледа као челична скелетна конструкција обложена зид завесом она то у суштини није. Ову игру материјала тумачи као напор да се “ухвати корак са светом” тако што се прате најсавременији светски трендови. Он запажа да „Између два јасно дефинисана пола у остваривању репрезентативности, соц –реализма и високог интернационалног стила стоји зграда која заузима истакнуто и самосвојно место у архитектури послератне Југославије”. (Kulić, V., 2002) У сваком случају објекат представља огледало свога времена и пројектован је према начелима интернационалног стила. Својим стилем, ослобођен је партијске симболике, а архитектура зграде изражавала је реалну функцију институције и репрезентативни карактер савременог административног објекта. У наредним деловима пратићемо даљу судбину објекта који је тешко оштећен у бомбардовању априла 1999. године, затим је реконструисан према потребама и принципима новог неолибераног друштва.

3.3. Објекти културе_План комплекса музеја на левој обали Саве (1960)

Полет и оптимизам у планирању и изградњи сагледава се и у неформалним недовршеним плановима и скицама које су илустровале изузетне намере које би и данас предсатвљале тешко оствариве циљеве. Скица из 1960 године указује на планове и намере да се у приобаљу Саве или још прецизније на локацији на ушћу између две реке Саве и Дунава, изгради група музеја која би на неки начин представљала ново културно средиште Београда под окриљем револуције али и актуелне савремене архитектуре. На “Ситуационом плану комплекса музеја у Новом Београду, 1960” Благојевић нам указује на локацију у приобалној зони на ушћу Саве у Дунав на којој се види да је поред позиције објекта ЦК СКЈ и позиције објекта Музеја савремене уметности, (који су једини и реализовани), 1960 године планирана

“група музеја” и то: Музеј револуције поред обале као стожер-окосница у центру композиције; Етнографски и природњачки музеј; затим простор резевисан за још два музеја; објекат Партијске школе и још један објекат као резерва- проширење уз данашњи Музеј савремене уметности. (Blagojević, L.J., 2004) Ова необична композиција из регулационог плана јасно потврђује опредељеност да се једна од најистакнутијих локација у приобаљу определи за културу с тим да су симболи партије и револуције снажно истакнути и интегрисани чинећи јединствену целину. Истовремено пажња је посвећена и погледу са Калемегдана са друге обале реке Саве. Симетрија у осовини централне алеје наглашава снагу концепта на начин налик већ напуштеном соц-реализму. С обзиром на то дада су југословенски архитекти већ увелико окренути принципима савремене архитектуре, претпостављамо да је на предложеној урбанистичку композицију вршен снажан политички утицај.

3.4. Конкурси за важне државне објекте у приобаљу _култура у функцији политике

Промена карактера Новог Београда од управљачког града федерације ка опредељењу да ће то бити централни део града усмерио је најважније садржаје културе на леву обалу Саве. Регулационим планом за подручје општине Нови Београд 1962 године, одређена је нова урбанистичка концепција којом је дефинисано да приобална зона треба да добије улогу центра будуће метрополе. То је разлог због којег се шездесетих година најважнији објекти културе планирају на левој обали Саве и то више музеја и зграда опере. (Tematski, A. U, br.67,1971)

Имајући у виду поменути скицу за план комплекса музеја, морамо запазити да је касније у реализацији, Музеју револуције промењено место, тако да се започети сутеренски део грађевине налази у парку поред објекта СИВа. Локације предвиђене за Музеј револуције, Модерну галерију (МСУ), за објекат ЦК КПЈ и објекат Председништва владе (СИБ) заједно са нереализованим комплексом музеја налазе се унутар ширег приобалног подручја значајног за креирање слике и идентитет града. Ови објекти и целине данас представљају културно историјске и архитектонско

урбанистичке вредности које простору приобаља дају маркантан визуелни и културни идентитет. (Распис, Блок13., 2016)

Интересовање за локацију започетог објекта Музеја револуције порасло је након расписа конкурса за уређење блока 13 на Новом Београду, 2016. године, када је позиција постојећег сутеренског дела предложена за локацију будуће београдске филхармоније. У оквиру простора обухваћеног овим конкурсом као и у суседству “налазе се културна добра која уживају претходну заштиту: Палата Савезног извршног већа у Новом Београду, културно добро-споменик културе, Парк пријатељства у Новом Београду, културно добро- знаменито место, Централна зона Новог Београда, целина под претходном заштитом и Приобална зона Новог Београда, целина под претходном заштитом”.(Распис, Блок13., 2016)

3.5. Савремена архитектура приобаља у социјализму_ лева обала Саве

Архитектонска дела нужно су била позиционирана у контекст друштвене и политичке савремености. Иако је готово исти појам модерног и савременог, савременост у социјализму поставља се насупрот модернизму који се сагледава као део традиције развијеног Запада кроз модернизам интернационалног стила. Истовремено напуштен је модел социјалистичког реализма као Совјетског модела. Социјалистичка култура промовише властиту савременост као доминантни концепт који не прихвата никакав облик национализма, историцизма, стила нити естетизма. (Blagojević, L.J. 2004) Нова политичка култура која се чита кроз концепт савремености огледа се у објектима културе који су планирани у приобаљу и то су Музеј револуције и Музеј савремене уметности. Још 1948 године расписан је први конкурс за Модерну галерију на Новом Београду, а тек 1960 расписан је други поновљени конкурс. (Минић, О., 1962)

Музеј револуције је основан ради упознавања са развојем, борбом и стремљењима радничке класе, као и због неговања успомена на важне догађаје из борбе, и ради образовања младих у духу револуционарног наслеђа. Тако је програмом конкурса захтевано да се на површини од 15 000м² прикаже развојни пут борбе народа Југославије, као и идеологија и пракса радничке класе. Опште

Југословенски конкурс за идејно решење објекта расписан је 1961. године. Конкурсним расписом захтевано је да се посебна пажња посвети и изгледу крова јер се она сагледава са Калемегдана. (*Natječaj, Arhitektura*, br.5-6, 1961) Прва награда није додаелена а за извођење ја изабран другонаграђени рад хрватског архитекте Вјенцеслава Рихтера (подељена друга награда). Реализација објекта започета је 1978. године, али је реализован само подрумски део који и данас постоји, запуштен и препуштен пропадању. Објекат је слободно постављен у парковској површини у непосредној близини реке Дунав и у непосредном суседству објекта СИВа. На квадратној основи 70м x 70м формирана је армирано бетонска скелетна конструкција ослоњена на 9 стубова, тако да омогућава флексибилно решење приземља. Динамично обликован кров формиран је од два међусобно дијагонална сегмента која се сужавају при врху и достижу висину од преко 46м. (Распис, Блок13., 2016) С обзиром на слободну позицију објекта у парку, као и на захтев у распису конкурса, све фасаде су једнако третиране тако да се водило рачуна о визурама са Калемегдана, са друге обале. (Распис, Блок13., 2016) У пројекту Рихтер преиспитује нове естетске моделе који су примерени савременом приступу. Очигледно је настојање да се досегну високо постављени стандарди културе и политике новог друштва а да при том не допусти уплив идеологизације. До реализације објекта није дошло иако је била припремљена документација. Благојевић сматра да је промена локације била кључна за разумевање неуспеха изградње објекта. Ново место је било у блоку 13, у парку између СИВа и зграде ЦК СКЈ. Постављањем Музеја револуције у нови контекст у низ објеката који представљају политику моћи управљачког града, “Музеју револуције је одузета улога у политици културе, а дата искључиво идеолошка улога инвестирана искључиво у политику моћи.” (Blagojević, L.J. 2004) Свечани улаз и додатна скулптура председника Јосипа Броза Тита учинила би, сматра Благојевић, да Музеј није више слободностојећи павиљон који се сагледава са Калемегдана, већ поред монументалних политичких објеката пребачен у ново значење, попут скулптуре наглашеног политичког контекста. (Blagojević, L.J. 2004) Тек 1977 године донета је одлука о финансирању изградње и накн тога подигнута је само бетонска конструкција подрума са плочом приземља. Тако је Музеј постао вишак за

којим није било потребе, дакле објекат је претварањем у симбол моћи изгубио своје претходне особине савремености. (Blagojević, L.J. 2004)

Музеј савремене уметности на Ушћу реке Саве у Дунав, представља један од најважнијих објеката у Београду после Другог светског рата. “Апстрактна геометрија шест кубуса обложених белим мермером, који се међусобно додирују по ивицама, даје форми готово графичку препознатљивост, док се сложени унутрашњи простор прелива из кубуса у кубус у игри полунивоа и неочекиваних визура на околни парк Ушће.”(Kulić, V., 2002) Конкурс за нову зграду **Модерне галерије** (касније Музеј савремене уметности) расписан је крајем 1959. године, на данашњој позицији на ушћу реке Саве у Дунав. Резултати су објављени почетком 1960. године. На конкурс је стигло 18 радова а прву награду су добили архитекти Иван Антић и Иванка Распоповић. Овај рад предствљао је новину у обликовном језику екстеријера а истовремено и оригиналну просторну концепцију ентеријера.(Минић, О., 1960) Заједно са пројектантом конструкције Едмондом Балгачом, архитекти су поставили систем оквирне армирано бетонске конструкције са 24 стуба скелетног система на конструктивном растеру распона 9,5м. Цело решење базирано је на суперпонираној геометријској игри два растера тако да се добија форма од шест кубуса са једнаким квадратним основама. (Минић, О., 1960) Концепт груписања једнаких волумена, просторних модула, данас би можда назвали патерн, омогућава неочекиване трансформације унутрашњих простора. Унутрашња празнина формира четири основна нивоа који су међусобно повезани градећи подцелине изложбеног простора различитих карактера који допушта и варијације у висинама отварајући могућност за излагање различитих форми савремене уметности.(Минић, О., 1960) Након интервјуа са пројектантом Иваном Антић, Марић Д. наглашава и бележи утиске о препознатљивој форми: “Пројекат се заснива на замисли низа кристалних форми које се могу умножавати према потребама унутрашње организације. У ентеријеру рашчлањавањем нивоа и полунивоа, једноставним смицањима постигнут је простор који је истовремено јединствен и рафинирано разуђен...Музеј својим чистим органским облицима осваја вредност скулптуре у контрапункту према природи из које израста и са којом се спаја...”(Марић, Д., 2005) Изложбени простор који кроз континуирани ток преко степеништа повезује изложбене подцелине истовремено

пратећи околни пејзаж има извесне асоцијације на тадашње савремене музејске концепте као што је Гугенхајм музеј у Њујорку. Савремено третиран архитектонски простор сведочанство је недвосмисленог опредељења да се прати корак са временом што је понекад у супротности са потребама појединих уметника и уметничких радова који захтевају концентрацију простора и осветљења.

У интервјуу који је архитекта Иван Антић дао аутору текста током 2000-2001 године, он тумачи свој пројектантски став: „Дужност је нас архитеката да направимо зграду која неће штрчати у амбијенту, која ће бити лепа, која ће уз све то да садржи меру, подсвесну дозу уграђених норми и љубав према граду у коме сте рођени и где сте одрасли”(Марић, Д., 2005) О посебности намене и места нашег музеја говори и архитекта Алексеј Бркић када каже да су музеји такве грађевине које носе у себи искључивост,,(...) узвишени циљ,истакнут углед међу грађевинама” (Бркић, А.,1992) Избор локације омогућио је да се оствари неспутана архитектонска концепција објекта који је усамљен у зеленилу насупрот Калемегдана са друге стране реке, тако да знаковитост и скулпторалност архитектуре објекта долази до пуног израза богатећи слику београдског приобаља.

Хотел “Југославија” у Београду _према првобитном конкурсу из 1947, за репрезентативни хотел на Новом Београду, планирана је локација на обали реке Саве. Прву награду добио је Пројектни завод из Загреба на челу са архитектима Младен Каузларић, Лавослав Хорват и Казимир Остроговић. Нова локација на Дунавском кеју постављена је према Добровићевом Идејном плану Новог Београда 1948 године.(Благојевић,Љ., 2004) Стешњен између главне саобраћајнице и шеталишта уз Дунав објекат је постављен у својој елегантној издуженој форми која доминира у слици овог дела приобаља Дунава.

Геофизички услови терена тражили су изузетну пажњу и стручност пројектаната и статичара приликом проналажења најповољнијег решења. „Карактер терена на којем се подиже објекат састоји се од 30 м блатног нехомогеног дунавског и савског талоба, са појавом мањих сочива из тврђег материјала”(Hotel Jugoslavija, А.В.бр.66,1970) „Конструктивни систем прилагођен је темељима на ојачаној темељној плочи. Високи део објекта подијелен је у 4 одвојена конструктивна блока,

темељена засебно на унакрсним контрагредама (шајбнама – ојачаној плочи)”....„Да би се смањила накнадна слијегања, темељне плоче испуњене су пијеском који се вадио постепено и паралелно са повећањем терета објекта у току градње.”(*Hotel Jugoslavija, A. V. бр. 66, 1970*) Изградња је започела већ 1948 године и обустављена је већ 1949 године, да би била настављена тек 1960 године по пројекту који је изменио архитекта Лавослав Хорват. Радови су трајали од 1961 до 1967 године. У пројектовању ентеријера учествовали су и други великани наше архитектуре и то су Милорад Пантовић, Владета Максимовић, Иван Антић, Никола Радановић и Мирослав Јовановић. Затим пројектант статике био је Фердо Келер и пројектант уређења обале уз Дунав био је архитекта Бранислав Јовин. У току рада више пута су вршене промене програма тако да је од предвиђених 400 кревета, само хотелски део нарастао на капацитет од око 1000 кревета.”(*Hotel Jugoslavija, A. V. бр. 66, 1970*)

Имајући у виду све наведене околности као и име хотела можемо констатовати да је била очигледна намера да објекат као симбол репрезентује тадшњу државу. Био је то највећи и најмодернији хотел у СФРЈ. Импресиван програм, елитна локација у приобаљу, велики број еминентних архитеката учествовало је у овом подухвату који је са разлогом називан „репрезентативни хотел”. Својом позицијом између два велика парка, са једне стране Парк пријатељства и зелени појас према комплексу Карађорђевог трга уз Дунав објекат представља својеврсну спону између Новог Београда и Земунa који својом елеганцијом доминира у слици града и приобаља.

Парк пријатељства _Нова пажња данас је фокусирана на Парк пријатељства који плени својим импресивним димензијама и позицијом у приобаљу између река Саве и Дунава. Са подизањем парка почето је 1961 године када је на иницијативу младих горана засађен први пирамидални храст. У блоку 14 у Парку пријатељства су светски државници посадили око 195 стабала као симбол пријатељства што је било део редовног протокола приликом приликом посета државника у периоду од 1961. до средине деведесетих година 20. века.(*Ларчевић и Ђојат, 2009*) Године 1965 расписан је конкурс за уређење парка, усвојено је решење архитекте Палишашки, али није реализовано. Прва групна садња била је 1961 године када су алеју са 26 платана посадили

учесници конференције несврстаних земаља и ту су били Тито, Нехру, Насер, Сукарно, Сиримаво Бандаранаике и други. Председник Румуније Јон Илиеску био је последњи председник који је посадио стабло 1990 године. „Ово је једно од ретких места на свету где су се заједно, кроз засађено дрвеће, нашли амерички и совјетски председници, диктатори, краљеви и цареви, политичари левице и деснице, као и државници с обе стране гвоздене завесе.” (Lapčević i Šojat, 2009)

И поред идеолошког карактера велики је допринос очувања и култивисања природног амбијента у граду. Данас када се у неолибералној економији потискује потреба за слободним просторима вреба нова опасност од интервенција као што је изградња и преуређење простора око пословног центра Ушће. Сведоци смо данас незаустављиве трансформације Новог Београда у самодовољну урбану форму која садржи све функције које су некада припадале центру Београда. Лапчевић и Шојат иду толико далеко у критици изградње на месту зелених површина да доводе у питање и планове за изградњу београдске опере: „Од највећег је значаја насиље урбаног над природном околином, и не назире се могућност одбране од овог, другог таласа урбанизације, нарочито у светлу планова за изградњу зграде опере на простору Ушћа,...” (Lapčević i Šojat 2009) Парк пријатељства, као део ширег центра Београда представља оазу зеленила какву може пожелети свака светска метропола. Посебност места на обалама реке са једне стране, и контакта са модерним насељем које тангира парк коме је још придодата симболичка улога споне и пријатељства међу народима, говори у прилог времену када је била присутна свест о потреби активног односа човека према природи.

Стамбени објекти куле у приобаљу као спона Новог Београда и Земуна
_Простор између обале Дунава и улица Ђуре Ђаковића, Карађорђевог и Цона Кенедија, Детаљним урбанистичким планом, који је рађен у Урбанистичком заводу 1960-1964 године, планиран је као стамбена групација са централним функцијама под радним називом „комплекс Карађорђевог трга”.(Svoboda, J.,1969) Како наводи аутор, на обликовање комплекса утицала је близина Дунава, стварање новог лика Земуна испред водене површине, близина Ратног острва и повезивање зеленила које траје дуж обале према Земуну. Овде се по први пут модеран концепт Новобеоградске

архитектуре сусреће са традиционалним „старим језгром Земуна”. Комплекс садржи три стамбене куле спратности П+18. У наставку је још једна групација са пет солитера исте висине у другачијем распореду волумена. Прва групација садржи анексе у приземним етажама, за потребе садржаја центра стамбеног дела, док друга групација саджи слободне зелене површине, тако да заједно функционишу као јединствена целина. Друга групација садржи и основну школу, дечију установу и центар месне заједнице. Потез је очигледно заснован на свим тада актуелним урбанистичким принципима. (Svoboda, J., 1969) Архитекта Свобода истиче своје запажање о односу модерне архитектуре према традиционалној : „Један од најзначајнијих ставова је да се у непосредној околини *старог језгра* Земуна могу градити савремени ансамбли који могу у свом просторном утиску да представљају *градски зид*. “ (Svoboda, J., 1969) Поред Свобода Јосипа који је био одговорни урбаниста и одговорни пројектант, ту је пројектант архитекта Зарић Милан и инжењери Тасић, Радуловић, Коњев, Миловановић, Катанић, Ђаковачки и Ђорђевић. (Svoboda, J., 1969)

Важност овог комплекса је управо у тренутку када се рађају нове стамбене фоме које граде нови однос архитектуре и приобаља. Ово изузетно смело искуство из 20 века донело је Земуну нове градске мотиве и нову силуету витких кула наспрам старог језгра које је настајало у 18 и 19 веку. Близина Дунава доприноси још једном феномену новог искуства а то је величанствен и застрашујући поглед са 18 спрата солитера из стана који има велике бистре прозорске отворе до пода.

Елементи детаљног урбанистичког решења Доњег Земуна _У приказу комплекса, такозваног Карађорђевог трга, просторно одређен између Новог Београда и старог језгра Земуна који су изграђени као спона између старог и новог дела града наметнула се специфична проблематика могућности уклапања нових и историјских вредности. Приобаље Земуна данас је део приобаља Београда. Ипак овај део уз Дунав има своју посебно дугу историју. Данашњи изглед Доњег Земуна који тангира пробаље одређују објекти и целине настале у 18 и 19 веку. Старо језгро настало је од наслеђене и спонтано формиране урбане структуре која са лесним одсеком у залеђу формира препознатљиви урбани пејзаж. Регулациони план за Земун усвојен 1965. године даје посебан значај доњем Земуну као део даљег просторног развоја Београда.

„Регулациони план Земуна дефинише старо језгро као историјску урбану целину посебне вредности, коју треба оживети и дати јој право на даљи природни развој.”(Svoboda, J., 1969) Увођењем ободног саобраћајног прстена овај план предвиђа велику доступност као предуслов да се стари Земун обнови и оживи. Ново у просторном обликовању је став да се наоколо могу градити веома високи објекти што ће обезбедити становање великом броју људи а истовремено је тај нови урбани пејзаж прихваћен као прихватљив. Како наводи Свобода нове урбанистичке целине у I и IV месној заједници потврђују успешност нове микро композиције Доњег Земуна. (Svoboda, J., 1969) Сусрет новог и трансформација наслеђене урбане структуре одвијала се у контактним зонама приобаља Дунава, трајала је више година, постепено преплићући старе и нове вредности у непосредном окружењу.

Међународни конкурс за идејно решење Београдске Опере на локацији Старо сајмиште_Са порастом броја становника у првој половини 20 века јавила се потреба за засебном новом зградом Опере. Више пута су расписивани конкурси за решење али није дошло до реализације. То су били међународни конкурс из 1940, конкурс из 1948, затим рад посебног одбора за изградњу Опере из 1959, и на крају је расписан међународни конкурс 1970 године.(Шерцер, Н., 1972) Изабрана је локација на левој обали Саве у блоку 17, уз образложење да се очекује да ће Нови Београд имати централни положај у будућој урбаној матрици Београда тако да ће та локација имати централни значај.(Шерцер, Н., 1972) Из данашњег угла гледано, записи и документи који говоре о избору локације занемарују чињеницу да та локација није празна. Први Београдски сајам који је изграђен 1937 године, пред рат и који је за време рата претворен у логор, када је претворен у симбол страдања недужног народа. Данас се ова локација предвиђа за реконструкцију и пренамену у садржаје културе који ће садржати елементе меморије.

Одлуку о изградњи Опере донела је 1968 године Скупштина града Београда и СР Србија. Одређена је комисија и основана је Дирекција за изградњу које су радиле на припремама и расписивању конкурса за идејно решење објекта. (Шерцер, Н., 1972) У конкурсним условима потврђена је локација у приобаљу Новог Београда непосредно уз Браков мост, односно локација на који су остатци некадашњег Београдског

сајмишта из 1937. У распису конкурса, па ни у чланцима у часопису који говоре о актуелности конкурса очигледно, није ни поменто наслеђе које је на тој локацији евидентно и данас. Ова чињеница недвосмислено говори о занемаривању наслеђа које је било продукт нове заједничке државе.

Распис конкурса из 1970 године изазвао је велико интересовање у свету, што потврђује чињеница да се пријавило 652 рада из 69 земаља света. Прву награду освојили су аутори Hans Dall i Torben Lindhard, архитекти из Helsingera, Danska. (Јовановић, Т., 1971) Како је наведено у извештају жирија аутори првонаграђеног рада уочили су важност реке Саве и њених обала у центру града и искористили предности овако доброг положаја: “Зграда Опере постављена је у близини реке. Међутим остављено је довољно простора за шеталишта и трг поред речне обале. Облик и димензије трга су задовољавајући. Зграда и њени фоајеи, терасе и ресторани окренути према реци и старом Београду пружају том простору, као и његовим посетиоцима, богатију садржину како дању тако и ноћу. Обим и висина зграде добро се уклапају у простор реке. Зграда је уочљива из даљине како из старог тако и из Новог Београда. Њена снажна архитектура даје позитиван допринос изгледу градског простора.” (Образложење жирија, 1971) ...“Величанствености спољног облика супротставља се природна једноставност унутрашњости зграде која се види кроз стаклени омотач и коју може да осети сваки посетилац.” (Образложење жирија, 1971) Првонаграђени пројекат био је за то време авангардно архитектонско решење које својом смелом стакленом опном за савременике представља корак у будућност.

Изузетан публицитет међународног конкурса из 1970 године, као и висок домет изабраног решења ставио је за тренутак архитектонски пројекат Београдске Опере у врх светских архитектонске сцене. Ипак, једна необична околност, парадоксално, доводи у питање цео овај величанствен подухват. Наиме, чињеница да на предметној локацији постоје значајни остаци градитељског наслеђа старог Београдског Сајмишта саграђеног 1937 године, а да ни у једном запису који се тиче конкурса није поменута та чињеница, говори о огромном утицају политике и идеологије у заједничкој држави народа и народности Југославије, у којој однос према наслеђу није био третиран праведно.

Особености трансформације урбаног пејзажа Новог Београда _Како је означено у документу Европска конвенција о пејзажу, сам појам пејзаж значи простор или територију чији карактер настаје међусобним деловањем природних и људских фактора, односно на њега делују и културни процеси. Целина која се мења кроз време где су обједињене природне и културне вредности. (The European Landscape Convention, 2000.) Посматрајући гео-топографски положај као простор између две реке који је раван и низак према Бежанијској коси и Земуну и насупрот томе стари део Београда који је изграђен на брдима и узвишењима, препознајемо контрастне слике. Свака епоха оставила је низ правила по којима је формирана али и могућност надоградње како би се временом таложили слојеви који одређују то место. Природни пејзаж Бежанијског поља, некада непрегледна мочвара, пред нашим очима полако се претвара у поље насуте песком а затим се нагло претвара у модеран градски пејзаж, односно од почетка изградње 1948 године, од природног, претвара се у културни пејзаж. Управо дистанца између историјског Београда на узвишењу чини да се поглед на леву обалу Саве доживљава као нови урбани пејзаж и обрнуто поглед на десну обалу представља другачију динамику у којој се сагледава слојевита физиономија урбаног пејзажа.

Иако је природа будући простор Новог Београда на ушћу двеју река оставила дивљим, мочварним и неплодним, човек је себи дао за право да измени вековну празну површину упорним насипањем и интензивном изградњом. Како објашњава Пеђа Милосављевић „Природа је јасна и одлучна на овом месту. Она се определила између воде и чврстог тла, и пружила рекама и њиховим прилазима простор који им припада. Она је двома огромним рекама даровала место за њихов историјски састанак.”(Милосављевић, П.,1980) Прве интервенције на тако мочварном тлу (од 1948. до 1952.)били су насипи који су спречавали плавлeње и исушивање делова где се вода задржавала. За те радове доношен је песак у великим количинама са Малог ратног острва. Песак је насипан у дебљини од 3,5 м а преко њега је стављен слој плодне глине (лес) са Бежанијске косе 30-60 цм. (Lapčević i Šojat, 2009)

Обе целине са две стране реке Саве настају као део друштвених, економских и културних прилика, и како Лефевр објашњава да се савремена реалност не сагледава

једноставно кроз предео већ кроз комплетну урбанизацију и створено урбано друштво.(Lefevr,A.,1970) Тако се данашње промене у физиономији Новог Београда и његова нова урбанизација у условима нео либералног капитализма мора читати као део изградње простора новог урбаног друштва кроз процесе глобализације у којој домирају нови економски принципи. Пројекат Центра за визуелну културу „Диференцирана суседства Новог Београда” истражује могуће одговоре на промене које настају на тлу Новог Београда имајући у виду теоријску подлогу Анрија Лефевра „о могућности стварања диференцираних простора (суседства) насупрот новокапиталистичкој хомогености. Контекст транзиције у Србији био је важан за избор Лефевра као референце, јер је почетак неолибералних капиталистичких пословних подухвата у урбаном језгру Београда, а нарочито у Новом Београду, као пратеће последице имао хомогенизацију и сегрегацију у урбаним просторима...”(Ерић,Z.,2009) Посматрајући промене концепције Новог Београда и Београда од главног града и управног средишта федерације који је очигледно развијан до 1950 године, када долази до кризе и раскида са Совјетским савезом, у град који је изграђен са доминантном стамбеном функцијом. Од шездесетих година Нови Београд је изграђен у духу модернизма иако је био у окриљу социјалистичког уређења. Изграђен је на принципима функционалног града промовисаног на међународним конференцијама СИАМ-а . Између догматске крутости Атинске повеље модернизам је код нас био усмерен и идеолошким ограничењима социјализма тако да План централне зоне Новог Београда из 1960 године предлаже строго одвајање центра формирањем крутих блокова.

У време кризе Међународног конгреса модерне архитектуре и преиспитивања постулата функционалистичког града у историјском центру Београда се наставља модернистичка деструкција традиционалне урбане матрице, истовремено траје строго зонирање Новог Београда. Како истиче Благојевић Нови Београд је „реализован као град на јавној /заједничкој својини...без унутарње економске динамике...”(Blagojević,Lj., 2009) С обзиром на то дада нови Београд није успео да се развије као град са вишеструким урбаним функцијама долази до новог притиска и промена кроз време. Питање рефункционализације добија нови значај и отварају се питања

„попуњавања” и довршавања једног „недовршеног” модернистичког пројекта.(Blagojević,Lj.,2009) Данас пред нашим очима настаје нови урбани пејзаж, континуирано се појављују нови и нови објекти постепено трошећи и угрожавајући заједничке и јавне просторе који остају занемарени. У овим околностима можемо сагледавати и трансформацију зграде ЦК КПЈ коју је најпре пројектовао архитекта Михаило Јанковић, а која је оштећена током НАТО бомбардовања 1999 године. Зграда је данас реконструисана и адаптирана у пословно комерцијални простор у складу са новим потребама и новим власницима и поново представља симбол, овог пута једног новог потрошачког друштва.

3.6. Савремена архитектура на десној обали Саве и Дунава

Примери модерне архитектуре из социјалистичког периода који су до сада обрађивани били су искључиво на левој, Новобеоградској страни. Београдски сајам је као инжењерско архитектонски подвиг никао на десној обали као најважна преласка модерне архитектуре ка старом градском језгру. Нешто касније на десној обали Дунава никао је још један усамљени пример у форми Спортско рекреационог центра „25 мај”.

Београдски сајам на десној обали Саве _Један од највећих подухвата педесетих година је изградња новог Сајмишта на десној обали реке Саве (1954-1957). Овај пројекат је добар пример инжењерске архитектуре када је остварена изузетна сарадња између архитеката и грађевинских инжењера и то архитекте Милорада Пантовића и инжењера Милана Крстића и Бранка Жежеља. (Kulić, V., 2002, str.23.) Ово је пример архитектуре која је била ван утицаја и политичких притисака на типологију и естетику а при том су постигнути високи домети у струци. (Kulić, V., 2002, str.23.)

Како је стари Београдски сајам девастиран у Другом светском рату, приступило се изградњи новог Београдског сајма на десној обали реке Саве. Изабрана је фреквентна локација између важне градске саобраћајнице и реке. То је значајно место, поред реке Саве, на раскрсници интернационалних путева између истока и централне Европе. Изложбене хале постављене су уз саобраћајницу а преостали терен је слободан према реци све до шеталишта према Сави. Трасе

теретног саобраћаја, паркиралиште и помоћно простори нарушили су могућност за леп пешачки прилаз и амбијент према обали који није адекватно искоришћен у корист пешака. Приликом пројектовања отежавајућу околност представљала је и слаба носивост земљишта, висок ниво подземних вода, насипи и железнички колсеци који опкољавају терен. Архитектура објеката заснива се на коришћењу тада нових материјала, армираног бетона, љускасте преднапрегнуте конструкције које допуштају велике распоне хала.(Divac,O.,1962) Како наводи архитекта Олга Дивац изградњу великог броја сајамски комплекса у Југославији диктирали су привредни услови и развој ФНРЈ, нарочито развој привредних веза са иностранством а такође и потребе локалних и регионалних привредних региона.(Divac,O.,1962) Поред отежавајућих околности терена аутор, архитекта Милорад Пантовић, успео је да оствари квалитетну урбанистичку композицију у којој се изложбене хале нижу у линеарном континуитету. У време када су рађене кубичне форме сајамских хала овде се појављује доминантна форма љускастих купола, то је сасвим нова ижењерска естетика која произилази из могућности које пружа преднапрегнути бетон. У време када југословенски архитекти полако напуштају соцреалистички модел у архитектури, нови Београдски сајам најављује активно враћање наше архитектуре у актуелне светске интернационалне токове. Поред вештог комбиновања слободне конструкције и функционалне базе – основе, објекти поседују компоненту прожимања спољног и унутрашњег простора. Може се рећи да су пројектанти зналачки постигли синтезу ликовних и функционалних вредности кроз форме врхунског конструктивног домета које су и данас вредне пажње и поштовања.

Спортско-рекреативни центар „25 мај”_ Током седамдесетих година (1971-74.) пројектант архитекта Иван Антић чини прави искорак у простор остварен моћним захватима кроз велике конструктивне распоне. Спортски центар на обали Дунава је својеврсно скулпторално дело у амбијенту између обале и воде реке Дунав. У интервјуу који је Антић као пројектант, дао аутору текста он тумачи свој пројектантски став:„(...) ако је на једном објекту распон најјача вредност, ви морате да учините све да се управо то види, да се истакне та естетска вредност.(...) трудио сам се да ништа не угрози сагледавање нити лепоту великих распона

конструкције” (Марић, Д., 2005) На истакнутом месту, на десној обали Дунава у близини ушћа реке Саве у Дунав, у подножју Калемегданске тврђаве, уздиже се препознатљива форма објекта који се готово надноси над реком. 1974 године пројектант је добио Октобарску награду града Београда за најбоља достигнућа у области, архитектуре и урбанизма у 1974. години. (Богуновић У., 1975)

У мирном пејзажу приобаља Дунава, разуђен и динамичан објекат значајки је постављен тако да је створен нови урбани пејзаж у том делу града. Како се наводи у извештају жирија рекреациони центар „25. мај је и одличан доказ и потврда идеја о изванредним архитектонско урбанистичким могућностима које пружају реке и обале нашег града. Арх. Иван Антић је својим пројектом и реализацијом на Дунаву афирмисао и потврдио ове идеје” (Богуновић У., 1975) Изградњом само једног објекта догодила се значајна трансформација пејзажа овог дела приобаља Београда који је добио нове вредности као урбани пејзаж.

3.7. Закључна разматрања

Расправу о социјалистичкој архитектури приобаља започели смо освртом на утицај архитекте Николе Добровића који је поред тога што је одражавао принципе изразите Модерне у архитектури, деловао истовремено и на урбанистичком плану. У његовим радовима изразита пажња посвећивана је контекстуалности, односно урбаном пејзажу. Међу првима се бавио промишљањем контекста и уопште третманом урбаног пејзажа као модерне дисциплине, дајући велики значај односу центра града и обала. Већ на конкурсном решењу из 1929. а и касније на скицама из 1946 године, савременост и ширину приступа обликовању укупног пејзажа показује отварањем визура са Теразијске терасе према обалама, тема која је и данас болна тачка Београда.

Планирање и прелазак новог дела града на леву обалу Саве представља **радикалну трансформацију урбаног пејзажа од природног ка урбаном**. Нови град заснован је на потпуно празном простору Бежанијског поља, променом планова, концепата, и новом изградњом, Нови Београд је престао да буде празан простор. У тим трансформацијама приобаље постаје место где се плански концентришу

репрезентативни садржаји. У првој фази то су објекти који репрезентују моћ државе и партије а временом постаје и средиште културе у коме је култура у функцији политике али повратно и политика инвестира у корист културе. Промена карактера Новог Београда, од управљачког града федерације ка опредељењу да ће то бити централни део града, усмерила је најважније садржаје културе на леву обалу Саве. Концепцијом Регулационог плана за Нови Београд из 1962. дефинисано је да приобална зона треба да добије улогу центра будуће метрополе, што је определило планирање важних културних и централних садржаја на леву обалу Саве.

У трећој глави сагледали смо (1) трансформације урбаног пејзажа од природног ка урбаном, у коме паралелно пратимо и (2) доминацију модернизма код нас средином 20 века. На примеру Новог Београда пратили смо (3) комплексност односа града и политике. Политика и идеологија су имале пресудан утицај на одлуке о простору тако да је архитектура усмерена да репрезентује тековине револуције и партије. Истовремено архитектонска дела су нужно била позиционирана у контекст друштвене и политичке савремености. Сагледали смо најпре концепте који настају услед Совјетског утицаја на архитектуру, а затим, 1950. године одлучно је напуштено угледање на социјалистички реализам. Са друге стране, идеја о савременом у архитектури, поставља се насупрот модернизму интернационалног стила, као утицаја западних капиталистичких земаља и из тог разлога су успостављени особени „социјалистички“ концепти.

Истраживање је показало да су значајни архитектонски конкурси утицали и мењали будуће урбанистичке концепте и изнедрили вредна архитектонска дела. Решење из конкурса за важне државне објекте из 1947. утицало је на промене урбане матрице и тиме начин повезивања Новог Београда са другом обалом. На исти начин, конкурс из 1959.(који је имплементиран у план 1960.) утицао је на формирање концепта урбане матрице „9 блокова“ и детерминисао концепт центра и везе са другом обалом. Респектабилност архитектонске струке и значај који је имала институција конкурса резултирала је референтним репрезентативним објектима у приобаљу. Модерна архитектура Београда била је од значаја за стабилизацију пожељног система вредности у социјализму.

IV ГЛАВА

4.0. ПЛАНИРАЊЕ ПРИОБАЉА БЕОГРАДА КРОЗ УРБАНИСТИЧКЕ ПЛАНОВЕ, КОНКУРСЕ И СТУДИЈЕ ОД 1950 ГОДИНЕ

У претходној глави су анализирани објекти који су настали у периоду између 1950 и 1970 у периоду социјалистичког друштвеног уређења. У овом делу обрадићемо планско свеобухватно сагледавање целине кроз Генерални план и даље кроз планове који су третирали и усмеравали развој појединих територија уз обале река Саве и Дунава. Посматраћемо рађање првих планских иницијатива које третирају важност квалитетнијег односа према приобаљу.

4.1. Приобаље у Генералном плану Београда од 1950 године (осврт на планове из 1962. , 1972., 1985, године)

После ослобођења грађевинска активност била је усмерена према обнови порушених објеката. У новоформираном Урбанистичком заводу рад на Генералном урбанистичком плану преузима директор, архитекта Милош Сомборски. У време рада на плану грађевинска активност је постала све активнија. На иницијативу државног руководства крајем 1946.године донета је одлука да се на левој обали Саве гради нови део града са савезним административним центром. Први идејни регулациони план Новог Београда израдио је архитекта Милорад Мацура 1948. године. (Ђорђевић, А.,1995) Стање непосредно пред израду плана одликовао је хаотичан развој између два рата. Обале двеју река Саве и Дунава биле су неуређене, непристурачне, изложене поплавама и блокиране железничким колосецима и магацинима. (Ђорђевић, А.,1995) С обзиром на све проблеме Генерални урбанистички план из 1950 године имао је нове циљеве: значајно ширење територије у свим правцима. Нови Београд и Земун се спајају у јединствену целину. Основну урбану структуру града чине зоне за становање, рад и рекреацију. Индустрија је лоцирана на периферији. Велике зелене површине као су Топчидер и Звездара и „водене

површине Саве и Дунава, обезбеђују продоре свежег ваздуха ка централним деловима града и пружају могућност масовне рекреације”. (Ђорђевић, А.,1995)

Нови Београд третиран је као интегрални део великог Београда. Река Сава као некадашња периферија којој је град окренуо леђа, постаје главно тежиште и нови лик града. „Постављен је задатак да се реконструкцијом железничког чвора (измештањем железничке станице и колосека), омогући присан контакт града са речним обалама.”(Ђорђевић, А.,1995) Практично овај план је имао за дефинисани циљ изградњу новог дела града на левој обали Саве уз предуслов да Београд постане управни, административни и привредни центар државе. Овако дефинисани циљеви значили су нови оптимизам у развоју урбаног пејзажа Београда. Потреба да се успостави нови, афирмативнији однос према обалама овде налази своје прве планске иницијативе. Основни циљ Генералног плана Београда из 1950.године било је успостављање новог друштвеног уређења које ће се одразити на све сегменте живота у граду као и радикална промена карактера урбаног пејзажа Београда од капиталистичког ка социјалистичком која ће се реализовати кроз изградњу модерног града Новог Београда.(Сомборски, М.,1951) Ова констатација Сомборског у то време је употребљена као знак напретка и једносмерног правца развоја. Данас можемо запазити да се урбани пејзаж мења од социјалистичког ка капиталистичком.

План је одликовала чврста нова правилна урбана матрица, укључујући максимално линије приобаља леве обале Саве, десне обале Дунава, Велико ратно острво и једним делом леву обалу Дунава. Од после ослобођења велики радови су рађени и на левој обали Дунава у Панчевачком рити, где је развијано велико пољопривредно добро Београда. Петогодишњи план је предвиђао да се ово добро претвори у највеће пољопривредно газдинство Србије. (Петрановић, Б, 1995) Поред усмерења као привредни центар земље, овај план је охрабрио примену савремених урбанистичких теорија и пракси које су биле прихватљиве у нашим друштвеним околностима.(Сомборски, М.,1951) Оливер Минић тумачи примену савремених урбанистичких начела која су промовисана у Атниској повељи, верујући да систематско спровођење тих принципа у већим размерама могуће управо у условима социјализма.(Минић,О.,1951.) Тако је у планирању Новог Београда истраживана примена

начела CIAM а у нашим социјалистичким условима. наступила је консеквентна подела града на рејоне. Планирани су : административни и политички центар, културни центар, центар трговине и управљања привредом, фискултурни центар и рејонски парк. (Минић,О.,1951) Зона Новог Београда подељна је на четири појаса, тако да је приобални део планиран за административне и управне зоне, а у остала три је функција становања што је већ на неки начин иницирао Добровић још 1948године у свом плану намене површина. Али са друге стране потпуно су одбачени дијагонални правци које је поставио архитекта Добровић. Критика плана која је уследила заснива се на проблемима које изазива крутост и догматичност урбанистичке шеме зонинга, која не даје флексибилна решења. (Благојевић, Љ., 2004, стр. 55)

Усвајање овог плана значило је прекретницу у урбанистичком развој Београда. Израђен на савременим концептима овај план поставио је добре основе и смернице за будући развој Београда. Постављени су јасне релације између старо и новог града, затим између река, кроз које треба да се афирмише нови лик Београда.

Главне идеје Генералног плана из 1950 су биле: 1) Знатно – троструко повећање територије града; 2) Највећи захват нове територије предвиђен је на левој обали Саве напростору између старог Београда и Земунa. 3) Земун, Нови Београд и стари Београд спајају се у јединствену целину организовану на принципу зонирања, повезану јединственом мрежом саобраћајница. 4) Мрежа саобраћајница решена је у ортогоналном систему. Три моста на Сави спајају стари и Нови Београд истичући значај три главне подужне саобраћајнице. Најважнији од њих је ауто пут као магистрала. Овим планом дефинисан је систем мреже главних саобраћајница Београда. 5) Територија Новог Београда има централни а не периферни карактер и положај. У њему ће се изградити знатан број нових јавних објеката културе, управе, администрације и пословних институција. (Тилингер, програм, 2008) **6) Река Сава, бивша граница и крајња периферија, којој је град некада окренуо леђа, постаје централни градски мотив, и значи прворазредни урбани фактор у формирању лика града.** Привредне функције за које се везује река и за речни саобраћај биће решаване на Дунаву. Реконструкцијом железничког чвора извршиће се измештање железничких постројења са обала река. 7) За стари Београд предвиђа се очување и

развој постојећих вредности кроз реконструкције и обнову. (Тилингер, програм, 2008) Овако конципиран ГП из 1950 године остварио је трајне и далкосежне вредности за развој града.

Према конкурсном решењу из 1959. године за централни део Новог Београда учвршћена је композиција од 9 новобеоградских блокова као препознатљива матрица из периода шездестих година. Аутори овог решења били су архитекти: У. Мартиновић, М. Главички, Л. Ленарчић, Д. Миленковић и М. Митић. Након конкурса из 1959. Израђен је нови урбанистички план 1960. године, који је имплементирао конкурсно решење и даље ово решење је представљало основ израду **Регулационог плана који је започет 1962.** године. (Тилингер, програм, 2008) Процеси усаглашавања планова су потрајали тако да је план завшен 1967. Године, прихватио је поменуто конкурсно решење. Аутор Регулационог плана за подручје општине Нови Београд из 1962-1965 био је архитекта М. Главички. Након тога урађен је и Скупни регулациони план за градски део подручја општина Нови Београд и Земун 1969. године., који су израдили архитекти М. Главички и Ј. Свобода. (Тилингер, програм, 2008)

Нови Генерални урбанистички план Београда усвојен је 1972. године познат по доприносу који је дао нове поставке и прогнозе будућег развоја Београда, с тим да су задржани сви позитивни концепти дотадашњег развоја, тако да се сматра да он представља нову фазу континуираног развојног процеса. У овом плану који је израдио архитекта А. Ђорђевић, задржани су централни садржаји на потезу СИБ а-железничка станица, с тим да су сада ови садржаји предвиђени и у блоковима поред Саве. (Тилингер, програм, 2008) На основу ГП из 1972. Станица ЦЕНТАР Новог Београда припада метро линији М1 и постављена је у осовини СИБ-железничка станица. Према усвојеним плановима развоја ове зоне, метро станица се налази у језгру будућег пешачког проспекта, окруженог атрактивним објектима. После тога је 1976. завршена Студија централне зоне Новог Београда, која је обухватала централно градско подручје на десној и левој обали Саве и центар Старог Земуна. (Тилингер, програм, 2008) Студија је имала за циљ да кроз анализу комуникацијских потенцијала, испита могућности изградње унутар центра Београда и да у томе истражи могућности интеграције Земуна, Новог Београда и старог центра града на

десној обали Саве укључујући Савски амфитеатар као средишни фактор интеграције. Планирана намена површина и функционална схема унутар Новог Београда са наглашеном пешачком везом преко реке ка Савском амфитеатру оцењена је као висок квалитет у интегрисању новог и старог Београда. (Тилингер, програм, 2008)

Студијом реконструкције центра Новог Београда бавили су се архитекти Милош Перовић и Бранислав Стојановић 1985. године у којој су третирали централни део новог Београда и Савски амфитеатар. Као реакција на "расплинуте просторе функционалистичког града супротстављени су компактни простори новопроектваног традиционалног града". (Тилингер, програм, 2008) С обзиром на период када је ова студија рађена, може се довести у везу сличност са награђеним конкурсним решењима са међународног конкурса за унапређење урбане структуре Новог Београда из исте 1985 године. Очигледан је напор типичан за период осамдесетих година двадесетог века, да се велики отворени новобеоградски блокови сведу на меру урбаног блока класичног града, тако да је студија архитеката Перовић и Стојановића предвиђала исти, блоквски третман и у делу Савског амфитеатра. Но у даљем развоју урбанистичких тенденција овакви, помало романтични ставови, негирали би саму суштину концепата на којима је саграђен Нови Београд. Каснији развој кроз период транзиције и новикапитализам донео је нове облике попуњавања великих новобеоградских блокова.

Кроз измене и допуне Генералног плана из Београда из 1985. године (до 2000), предвиђа се да се главни градски центар и даље развија у оквиру центра града предвиђеног на десној и левој обали Саве. Као најважнији циљ у овом плану се наглашава ослобађање десне обале Саве и Дунава од саобраћајних и техничких постројења као пут за суштинско уређење старог центра града. Аутор плана је архитекта Константин Костић. Након и у току овог плана расписан је Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда 1985. године као реакција на нарастајуће проблеме непланске, стихијске изградње које доносе трансформације и нов однос према земљишту, такозвани период транзиције . Као део активности на припремама за планирање Савског амфитеатра 1991. Године урађен је пројекат који је организовала Српска академија наука и уметности (САНУ) који је покренуо

студију за изградњу простора Савског амфитеатра, о чему ће још бити речи кроз синтезу стручно критичких анализа. (Тилингер, програм, 2008)

Последњи у низу планова је Генерални план Београда до 2021. године из 2003. године, који подржава концепт да су центар старог Београда, централни део новог Београда и центар Земуна најважнији делови који чине центар Београда.

Аутори овог плана су В.Мацура и М. Ференчак. Како се наводи у плану „(...) територија Савског амфитеатра и дела новобеоградског центра са друге стране реке планирано је да се у почетној фази јединствено решавају, као будући центар највишег ранга са објектима културе и образовања националног и градског значаја, путем међународног конкурса, како би се успоставила логична визуелна и контекстуална веза између потеза јавних простора београдске и новобеоградске стране, без обзира на различите могућности и касније независне фазе реализације и посебне конкурсе у два дела будућег центра.“ (Тилингер, програм, 2008)

4.2. Стамбена архитектура приобаља

Према Регулационом плану из 1962. године, блокови дуж леве обале Саве остављени су слободни што је омогућило будућу стамбену изградњу ове зоне. Први конкурс који је расписан за стамбено насеље у приобаљу, на левој обали реке Саве био је конкурс за идејно решење блокова 45 и 70 у Новом Београду. Конкурс је расписан 1965 године као општи - југословенски. Прву награду су добили архитекти из Загреба и то Иван Тепеш и Велимир Гредела и њихово решење је послужило као основ за израду Детаљног урбанистичког плана који је урађен 1966 године у Урбанистичком заводу града Београда. Планирана је изградња насеља за 32 000 становника на територији између реке Саве и снажне саобраћајнице према зони „Бежанија“. (Mišković, J., 1969) Концепт урбанистичког плана је акцентовао отварање стамбеног насеља према реци Сави и према југу. Исходиште свих потеза урбане структуре и зеленила је присуство реке. Један стамбени блок организован је као месна заједница са 4 стамбене групације међусобно повезане слободним зеленим површинама. Предвиђени су и пратећи објекти тако да су обезбеђени услови за опстанак целовите урбанистичке јединице. (Mišković, J., 1969) Концепт окретања према

реци наглашен је и вертикалним, степенастим падањем висине према реци, што практично значи отварање визуре као посебности локације. У ширем урбаном контексту средиште је ослобођено за школе, дечије установе, друшвене и културне делатности, снабдевање и услуге. Појас поред реке уређен је као шеталиште ширег значаја. Идејна архитектонска решења објеката добијена су на основу новог опште југословенског конкурса за стамбене објекте. У нашој средини ово је једно ретко амбијентално квалитетно насеље већ самом чињеницом да је окренуто реци.

4.3. Велике промене у архитектури _осамдесетих година 20. века

Осамдесетих година почела је полако да нестаје југословенска држава. Промене су се одразиле и на београдску архитектонску сцену. Са једне стране промене у културној клими помогле су да се архитектура ослободи од снажног утицаја политике, али је економска криза донела друге проблеме. Није више било јаке друштвене контроле тако да се отворило поље за индивидуалне иницијативе али је то донело и општи хаос. Све значајније инвестиције у грађевинарству постале су привилегија политичке и економске елите, тако да је некадашња масовна изградња престала а долази до нове ретке и чак луксузне изградње. Радикалне промене друштвене структуре, потпуно су подриле некадашње темеље архитектуре. (Kulić, V., 2002, str.26.) У новонасталој атмосфери друштвених и економских промена које је донела транзиција јавила се потреба за постављање новог концепта за даљу изградњу и уређење Новог Београда коме је претила непланска изградња и архитектура сасвим другачијег карактера.

У новонасталим условима привреде у транзицији порасла је забринутост стручних институција за судбину даљег планирања територије Новог Београда. У таквим околностима дошло је до организовања међународног конкурса за унапређење урбане структуре Новог Београда. У наредном делу ће бити презентирана компаративна анализа изабраних примера, која је усмерена на питања приобаља као потенцијала симбиозе природне акваторије и изграђених структура. Истражујући визуре, аутентичне амбијенте и препознатљиве слике града, учесници

су дали бројне одговоре који су кроз време утицали на створени идентитет простора приобаља Београда.

4.3.1. Конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда (1985)

Потреба за новим концептима који би спречили стихијску изградњу на Новом Београду настала је осамдесетих година 20.века. Тежња за унапређењем простора кроз доградњу и реконструкцију резултирала је одлуком да се распише „Конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда”. Конкурс је расписан 1984 године у организацији Друштва архитеката Београда, Општине Нови Београд, Скупштине града Београда и под покровитељством међународног удружења архитеката (UIA). (Bogunović, U. 1986)

Висок ниво очекивања али и организације потврђује и чињеница да је жири био састављен од архитеката из више различитих земаља и то Богдан Богдановић, Georgi Stoilov, Charles Redmon, Ronald Straka, Andre Gutton, Heinz Schwarzbach, Michael Fouad, Vladimir Muši, Tito Kosty, Живко Поповски, Угљеша Богуновић и Милош Савић. (The Future of New Belgrade, 1986) Састав жирија указује на озбиљност целокупног подухвата у коме је поштовано искуство страних стручњака и без представника из власи и политике. Као резултат овакве организације на конкурс је стигло деведесет и четити рада који се сматрају за богатство идеја и за подухват без преседана у нашој урбанистичкој и конкурсној пракси. (Stojkov, B. 1986)

Радови који су освојили прву награду су рад из Чехословачке (Jaroslav Kahlik) и рад из Пољске (Krzysztof Domaradzki, Olgierd Roman Dziekonski i Zbigniew Garbowski) представљају два потпуно супротна концепта. Рад из Чехословачке тежи ка унапређењу и хармонизовању урбане структуре Новог Београда, Земунa и старог дела Београда. На сасвим други начин, рад из Пољске проблеме решава малим потезима, интровертним амбијентима, настојећи да уведе хуманију околину за будуће станаре. (Petrović Balubdžić, M., 2017) Оваква различитост указује на богатство идеја које је понудио конкурс. Значај конкурса је и у могућности да се у том тренутку утврди и препозна тренд који влада у свету када је у питању урбанистичка мисао. (Stojkov, B. 1986)

С обзиром на то да да је у то време дошло да стагнација идеја о планирању Београда, професор Богдановић верује да ће резултати конкурса богатством решења помоћи и усмерити судбину даљег планирања Новог Београда. Ценећи да је тренутак када су могућности старог плана истрошене и да ће богатство идеја и нових концепата бити од велике користи за будући нови Генерални план. Верујући да је конкурс у потпуности успео он види велики број варијанти које садрже решења која су неопходна. (Petrović Balubdžić, M., 2017) Како наводи и међународни жири се „једнодушно изјаснио: конкурс је веома импресивно изложио богату лепезу идеја од велике вредности. Избор да се, уместо једне, доделе две равноправне прве награде награде, за то је највиша формална потврда.”(Bogdanović, B. 1986) Према ставу професора Б. Богдановића првонаграђени рад понудио је много нових “класичних градских површина” које омогућавају дужи и разноврснији боравак пешака. Више радова предлаже системска решења којима се овај проблем Новог Београда може поправити.(Bogdanović, B. 1986) У конкурсним радовима се уочавају препоруке да се треба пажљиво односити према контактним зонама на левој и десној обали Саве. Више решења указују да се на запуштеним деловима града крију бројне могућности. Отварају се идеје по којима делове Западног Врачара на десној обали Саве у залеђу Савамале, треба довести у визуелни контакт са концептима изградње на левој обали Саве. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

Веома је значајан закључак који је изведен из већег броја радова, да за градску осовину није изабрана Палата федерације-Железничка станица, као што је до тада важило мишљење, већ, сачувани празан простор Булевара Авноја. На основу ове тврдње важан резултат конкурса је нова идеја по којој се некадашњи план новобеоградских “девет квадрата” који представљају језгро девет ортогоналних блокова Новог Београда, окреће према старом језгру Београда, према другој обали а не према Палати федерације. (Bogdanović, B. 1986) Практично то значи да су радови „саветовали” јачање везе старог и новог града а посебно упућују на јачање веза са обалама реке Саве. Такође, конкурсни радови усмеравају будуће планове у правцу синтезног обликовања будуће физичке структуре уз максималну визуелну и функционалну комуникацију главних потеза. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

Рад из Братиславе аутора Jaroslava Kachlik који је добио прву награду, према извештају жирија, проглашен је за рад који захтева оптималну интеграцију града са свим његовим деловима од Земуна до залеђа старог Београда. Најважнији нови елемент је нови центар Београда на реци Сави, и то на самој обали реке, ситуиран између железничке станице и Новог Београда.(Petrović Balubdžić, M., 2017) У циљу интеграције простора града овај рад има низ веома интересантних предлога у контактном подручју реке Саве: визуелно и функционално повезивање калемегданске терасе са тереном Новог Београда. Уводи као провокацију нови потенцијални правац који наглашава нову везу са Калемегданом. У извештају жири констатује да овај рад представља једну веома квалитетну полазну основу за планирање и обликовање Новог Београда па и будућности Београда уопште. (The Future of New Belgrade,1986) Спроводећи идеју о интегрисању две обале реке овај рад уводи нове пешачке продоре али и нове мостове. Став који потврђује значај приобаља огледа се у изградњи али и у значајном повећању уређених јавних површина дуж обе стране реке Саве. Успостављајући просторне релације између простора Савамале на десној обали и новог лица леве обале првонаграђени рад из Варшаве наглашава потребу за формирањем новог центра града у приобаљу и тиме наговештава тенденције новог доба. Чином организовања међународног конкурса, укључује се домаћа и страна стручна јавност. То је чињеница која обезбеђује стручне дебате о будућем уређењу најважнијих локација као што је овде приобаље у центру града, и помаже у откривању проблема и у њиховом савременом решавању. Извесна романтичност у обликовању последица је утицаја Постмодерне, која је била прихваћени тренд у том петиоду. (Petrović Balubdžić, M., 2017)

Компарацијом појединих елемената из конкурса из 1922. године, када је лева обала била празно поље, и ове из 1985. можемо запазити истоветну идеју моста који повезује Калемеган са Ново Београдском страном реке Саве. Изазов и ексклузивитет позиције на ушћу две реке Саве и Дунава као и предложена веза између старе градске тврђаве на гробу и Ново Београдске равнице потврђују тезу да су предлози који су добијени конкурсом чин највеће слободе.(Petrović Balubdžić, M., 2017)

Првонаграђени рад из Варшаве аутора Krzystof Domaradski, Olgired Roman Dziekonski i Zbignew Garbowski, окарактерисан је као рад који пружа богату, хуману околину за будућност Новог Београда. Рад је предвиђао нове активности дуж постојећих великих улица и при том и нови парк на релацији СИВ – железничка станица. Готово да целокупан развој усмерава на Савски амфитеатар –приобаље на десној обали Саве, окрећући лице Београда и Новог Београда једно ка другом. Дуж реке Саве дефинише блоковску изградњу у зони Савамале успостављајући блиску релацију са новобеоградским блоком, Блок 18. Квалитет представљају и велике отворене зелене површине дуж обала Саве. Како жири у свом извештају констатује, концепт рада доноси промене које обезбеђују разноврсност и снажан идентитет места. Предвиђа увођење воде у јавне површине као еколошки хуманизирајући елемент. (The Future of New Belgrade,1986)

Може се рећи да је конкурс настао у периоду стагнације и засићености идеја модерне архитектуре, тако да се у радовима види утицај постмодерног дискурса који је уследио као реакција на проблеме које су донели модерни принципи. (Petrović Balubdžić, M., 2017) У прилог томе, професор Радовић тумачи новонастали период у архитектури у предговору књиге „Постмодерни урбанизам” где наглашава да је то једна “временска одредница” која се појављује након Модрене, након Атинске повеље, нових градова и нових насеља-спаваоница, (dormitory towns), урбаног функционализма, строгог зонирања, великих серија једноличне градње (Radović, R. 2002) Верујући да је Модерна архитектура као и Постмодерна направила ране у урбаном пејзажу, стварајући осећање страха и деградације средине, теоретичар урбанизма и професор Нан Елин, трага за новим покретом који ће покушати да обнови „везе које су биле покидане у последњем веку између тела и душе, људи и природе и људи између себе. За архитекте и планере то је био видљив раскид са градом - машином као моделом (модернизам), са градовима прошлости као моделом (пост-модернизам) тражећи истовремено моделе у екологији и новим информационим технологијама...”(Elin, N.,2002)

4.4. Генерални план до 2021. године_афирмација приобаља

Генералном плану до 2021. године, претходио је Генерални план из 1985. године који је сматран застарелим, али нека од његових решења и даље су актуелана и инкорпорирана су у нови Генерални план: *„Најважнија од ових решења су: колско железнички мост преко Дунава код Винче, унутрашњи магистрални прстен са мостом (или тунелом) преко Аде Циганлије, обилазни ауто пут преко Београда, нови градски центар у Савском амфитеатру и прекопута на левој обали Саве, систем јавних гаража, даља реконструкција и унапређење Централне зоне.”* (Нацрт ГП 2021, 2003) Новине које доноси нови ГП у зони приобаља је предлог за формирање новог острва „Чапља” на левој обали Дунава које треба да буде намењено рекреацији и ширењу граских шума. То би била својеврсна “еколошка инфраструктура” која би била развијена првенствено на теренима који су неповољни за пољопривреду и изградњу. Новина у зони приобаља је и третман Великог ратног острва које ће бити под заштитом као „предео изузетних одлика”(Нацрт ГП 2021, 2003) бити коришћен за разне видове рекреације.

Планом је сагледана стратешка потреба укључења Београда у мрежу европских метропола.Различити су нивои функционисања и повезивања у мрежу : повезивање саобраћајних коридора и комплементарни интереси који се базирају на економској основи. Према ГП 2021 и даље су центар старог Београда, центар Земуна и централни део Новог Београда, најважнији делови Централне зоне Београда.„Ова три централна језгра, са планираном новом градњом на обе обале Саве, између Београда и Новог Београда, треба да чине једно од најмоћнијих централних подручја Београда и земље. У историјском, функционалном и амбијенталном смислу ова три језгра су посебни ентитети са различитим развојним могућностима.”(Тилингер, А., анализа, 2008) Руководиоци израде плана у Урбанистичком заводу Београда били су Владимир Мацура и Миодраг Ференчак. Планом је предвиђено да се територија Савског амфитеатра и Новобеоградског дела са друге стране реке у првој фази решавају јединствено путем међународног конкурса. На тај начин би се успоставила контекстуална веза две стране реке. У наредној фази би за сваку требало расписати

конкурсе којима би се решавале појединачно два дела будућег центра града (Тилингер, А., анализа, 2008)

Генералним планом подручје Савског амфитеатра сагледава се као простор са садржајима и наменом примереним захтевима централног градског подручја. За трансформацију овог дела града неопходна је и промена организације транспортног система. Саобраћајне анализе показују да су неопходне значајне промене обима, организације и садржаја у функцији саобраћаја. (Тилингер, А., програм, 2008)

„Према Генералном плану Београда 2021. године у Савском амфитеатру:

-Од система старог железничког чвора задржавају се само 4 колосека пруге за потребе градско-приградског путничког саобраћаја, као и пруга која од Дорћола у приобалном појасу обилази Калемегдан, пролази Савским амфитеатром до везе са пругом према раковичкој долини за потребе тертног саобраћаја (ова пруга је у функцији до реализације обилазне пруге Панчево-Винча-Бели поток).

-Од примарних саобраћајница планира се значајнија реконструкција Савске улице (од Савског трга до аутопута) и Карађорђевој улице од Херцеговачке улице до Савског трга као и изградња нове Карађорђевој улице од ближе десној обали Саве (од Бранковог моста до раскрснице Немањине и Савске улице).

. У приобалном појасу како на десној тако и на левој обали Саве планирано је задржавање бициклических шетних стаза као и њихов даљи развој ка унутрашњости предметног подручја.

Сви остали објекти у функцији саобраћаја са овог подручја планирани су за измештање на друге локације планиране у Генералном плану Београда за 2021. годину.” (Тилингер, А., програм, 2008)

Генерални план предлаже да се Београд интензивније окрене и ка реци Дунав тако што ће се складно повезати различите целине дуж обале. Предвиђа се уређење лесног одсека у Земуну, активирање заштићеног амбијента Гардоша и подстиче афирмација везе центра Земуна и обала. (Нацрт ГП 2021, 2003) Веома атрактиван и смео је предлог отварања алтернативног пловног канала и формирање туристичко рекреативног острва Чапља на левој обали Дунава. Инсистира се на ослобађању Ушћа од транзита баржи. Предвиђа се да се задржи пристаниште у Карађорђевој

улице и уређење Бетн хале. У првој фази план предвиђа коришћење посебног режима пруге око Калемегдана а у наредним етапама уклањање пруге након изградње железничко колског моста код Винче. (Нацрт ГП 2021, 2003) У делу поред Панчевачког моста планира се комплетирање Луке Београд као изузетног привредног потенцијала. На тој оријентацији, низводно од Панчевачког моста, очекује се развој нове градске структуре уз обалу. Посебно место у том делу дато је централним активностима у делу продора са Рузвелтовом улицом. (Нацрт ГП 2021, 2003) На левој обали Дунава планира се развој привредне зоне Крњача –Рева, са изградњом новог пристанишног базена и изградњом индустријског колосека од станице Борча до нове зоне. Дунавску оријентацију Београда потврђује обнова резервне индустријске зоне на великоселској локацији, као и изградња моста преко Дунава код Винче. (Нацрт ГП 2021, 2003)

Главну идеју о развоју београдских обала Генерални план сагледава кроз анализу стања а затим и као предлог акција. Дуж Саве и Дунава београдске обале се пружају на око 120 км. Процењује се да је око 40 км искоришћен за активности као привредне делатности, лучка постројења, транспорт, рекреацију и туризам. Градски карактер имају обале у Земуну, Гардошу а у Београду само делимично на потезу од Карађорђево преко Бетон хале до бастиона Св.Јакова. (Нацрт ГП 2021, 2003) Уређене обале у духу модерне архитектуре имамо на левој, новобеоградској обали Саве, затим дуж Сајма на десној обали и на додиру Дорћола са Дунавом. Сасвим природне обала је на левој обали Дунава. Зону рекреације посебног карактера представља обала Аде Циганлије. (Нацрт ГП 2021, 2003) Када је у питању приобаље, основни циљ решења које предлаже Генерални план је континуирани и трајни силазак града на реке, тако да се прожимају изграђена и уређена обала са урбаном структуром залеђа. (Нацрт ГП 2021, 2003)

Оно што је веома важно планом је наглашено да је основно полазиште афирмација урбаног континуитета тако да је градитељско наслеђе необновљиви ресурс и стимуланс развоја. (Нацрт ГП 2021, 2003) Тако се планом *„штите и промовишу културна добра, просторне културно историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места, природни пресеци терена са историјски потврђеним и естетски вреднованим изграђеним реперима, визурама и силуетама, са циљем да се очува дух и*

карактер урбаног простора, трајно назначе и презентују сви вредни елементи градске структуре и дефинишу путеви успостављања континуитета са оним аспектима града који даље расту и развијају се.” (Нацрт ГП 2021, 2003)

Када је у питању речни путнички саобраћај планом се не предвиђа већи значај у смислу линијског превоза. Главно путничко пристаниште предвиђено је на постојећој локацији са тежиштем на међународном и домаћем туристичком саобраћају који ће бити компатибилан са европским транспортним системом. (Нацрт ГП 2021, 2003) На другој страни Лука Београд треба да постане највећи и најзначајнији транспортно дистрибутивни систем у ширем подручју тако да ће бити носиоц развоја Београда као међународног робно-транспортног чворишта. (Нацрт ГП 2021, 2003) Све су израженији и захтеви за терминалима за мала пловила што указује на неопходност обезбеђења простора за изградњу ових функција (марине за јахте, једрилице, моторне чамце и бродиће) а све у циљу бољег искоришћења пловног пута две реке. (Нацрт ГП 2021, 2003)

Према Генералном плану 2021, пословни комплекси поред воде треба да добију посебан третман. Планирана је намена и величина зграда која одговара централном густо изграђеном ткиву, који су у функцији управних државних институција, трговине, пословних представништава, банака, финансијских институција, хотела, мешовитих стамбено пословних објеката. На територији Новог Београда, могуће је градити и посебне пословне или пословно – стамбене куле висине до 12 спратова. (Тилингер, А., анализа, 2008)

Генерални план Београда 2021. сагледава обале Саве и Дунава у односу на њихов значај у формирању нове слике и индентитета града, препознаје их као најзначајнији градски ресурс, потенцијал за развој различитих градских функција: од пољопривреде, водоизворишта, спорта и рекреације, туризма, зеленила, централних, привредних и саобраћајних активности. Развој центра града треба допунити и обогатити новим централним и јавним садржајима највишег ранга и то је предвиђено на обалама саве и Дунава. (Ђорђевић, С., Ј., 2004) Посебан значај треба да добију попречне везе, које чине постојеће улице, Краља Петра, Француска, Немањина, којима треба дати продоре ка рекама. (Ђорђевић, С., Ј., 2004) План је отворио могућност да се будући

центар Београда окрене обалама и потенцијал за тај нови развој видео у зони Савског амфитеатра. Након тога уследиле су бројне анализе за подручје Савског амфитеатра од којих су најистакнутије из 1985 године међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда и из 1991 године урађен је пројекат у организацији САНУ као истраживање просторних могућности Савског амфитеатра.

4.5. Наслеђе и Урбани пејзаж као примарни импулс у формирању идентитета

Историјске урбане целине Калемегдан и Косанчићев венац, које својом екстравагантном позицијом излазе на обале, налазе се на југозападном делу београдског рта на стрмом одсеку којим се рељеф Шумадијског побрђа завршава на обалама Саве и Дунава. Има најзначајнију улогу у формирању урбаног пејзажа старог Београда, формирајући препознатљиву физиономију са обале реке Саве и поглед са новобеоградске стране. Историјат урбанистичког планирања и стручних мишљења о простору Косанчићев венац мењао се у послератном периоду, од негирања амбијенталних квалитета до дивљења и високих оцена о важном историјском ресурсу за унапређење и развој центра града. (Михаљевић, В., 2005) Данас је овај део истовремено и део савременог Београда са посебним амбијенталним квалитетима.

Косанчићев венац _ историјска целина центра града излази на реку. Одлуком Скупштине града из 1996 године покренута је израда Регулационог плана подручја Косанчићевог венца. (Михаљевић, В., 2005) Израда плана поверена је Урбанистичком заводу града Београда. Услед промена које су дошле са променом закона о планирању и изградњи, као и због доношења новог Генералног плана Београда до 2021, Секретаријат за урбанизам и грађевинске послове донео је 2004 године одлуку да се приступи изради Програма плана. Према Генералном плану Београда до 2021. Године ова територија се налази у оквиру Централне зоне у урбанистичкој целини 1, Варош у Шанцу. (Михаљевић, В., 2005)

Просторна целина Косанчићев венац као најстарије компактно српско насеље у београдској вароши, први управни, културни и духовни центар Београда у обновљеној српској држави, и данас је међу најважнијим просторима Београда.

Истовремено то је место на коме физичка структура историјског језгра прилази обалама реке Саве. Овај узбудљиви сусрет реке и историјског дела града одиграва се кроз изузетно раскошан урбани пејзаж који допуњује тврђава Калемегдан. У залеђу је данас главна пешачка зона око Кнез Михајлове улице, са једне стране, а са дуге, одатле се простире поглед према Великом ратном острву и шеталишту на новобеоградској страни. Особеност неправилне урбане матрице упућује на старије порекло потеза. Када је Емилијан Јосимовић 1867 године првом урбаном реконструкцијом Београда планирао регулацију већине улица на Савској и Дунавској падини, третиран је и део Косанчићевог венца, али ти делови нису изведени. То је разлог да је у целости сачуван растер спонтано насталих улица. Године 1971 ова целина је проглашена за споменик културе. (Đorđević, C., J., 2004)

Посебну вредност овом својеврсном културном пејзажу даје и чињеница да су на истој локацији и други појединачни споменици културе: Саборна црква, Патријаршија, Конак Књегинје Љубице, Основна школа Краља Петра, кафана Код знака питања (?), куће Крсмановића, Мике Аласа и Бранислава Којића, Хотел Национал и Уметничка школа, проглашени су за културно добро од великог значаја за Републику Србију. (Đorđević, C., J., 2004)

Програм Плана Детаљне регулације за просторну културно историјску целину Косанчићевог венца, урађен је у Урбанистичком заводу града Београда 2004 године. Програмом се захтева да се планом мора уважавати: природне условљености, историјски значај простора, услове заштите споменика културе и споменика природе, важност обликовања силуете града и заштиту вредних визура. (Đorđević, C., J., 2004) Задатак је веома сложен јер је потребно да се на малм простору доведу у равнотежу историјске вредности, садржаји културе, економска исплативост, саобраћајне потребе и центар духовности Српске православне цркве. Циљ плана је сфирмација савске обале као и повезивање са центром града. (Đorđević, C., J., 2004) Задати циљеви се реализују увођењем нових атрактивних саджаја у приобаља. Посебна а нова вредност се остварује повећањем комуникативности и бригом о уређењу и функционалности јавних простора . Са тим циљем планирана је обнова историјских Великих и Малих степеница али је планирано и “ново монументално стерениште, које повезује плато,

видиковац испред куће Михаила Петровића Аласа, односно улице Косанчићев венац и Краља Петра са Карађорђевом улицом и обалом Саве. На правциманајважнијих пешачких кретања, због изразите денивелације терена од скоро 25 м, предложена је изградња, не само степеништа, већ и лифтова и других врста елеватора. “(Đorđević, C., J., 2004)

Појачана изградња и реконструкција објеката на ивици у Карађорђевој улици примиће нове функције и нове садржаје. Реконструкција ове улице заједно са реконструкцијом Бетон хале уз саму обалу треба да буде генератор развоја целе зоне. Заједно са међународним и домаћим путничким пристаништем. Планом је предвиђена и безбедна веза Косанчићевог венца пасарелом која треба да повеже Велико степениште, преко крова Бетон хале са савским кејом. На овај начин Бетон хала постаје комуникацијско средиште и жижна тачка целе зоне тако што ће својим новим садржајима –трговина, услуге, култура, бити компатибилна са садржајима путничког пристаништа. (Đorđević, C., J., 2004) Делимично ова идеја из плана је реализована данас, али радови иду веома споро у етапама. Чини се да на терену јавни интерес и интерес приватног капитала још није нашао праве модалитете који би резултирали развојем ове зоне.

Програмом су разматрана истраживања и предлози за обнову и уређење спаљене Народне библиотеке на Косанчићевом венцу. Локација библиотеке је истовремено и археолошки локалитет. (Михаљевић, В., 2005, str.3-18) Разноликост и богатство предметне територије указује на непроцењиви потенцијал који Београд има између свог историјског центра и обале реке Саве. Оптерћеност локације проблемима саобраћаја и непримерних намена нису довољан изговор за немар и препуштање пропадању ове просторне целине.

Тврђава Калемегдан, вода, рељеф и наслеђе у функцији особеног урбаног пејзажа: лепота положаја Београда долази од односа воде и високог гребена изнад ње који је надограђен утврђењем. То значи да је лепота резултат корелације воде и рељефа у овом случају уз деловање човека. (Šimić, Lj., 1978) Као критеријум за лепоту градова само присуство воде не значи много, јер и градова на морској обали има много, али рељеф у непосредном контакту са водом може значајно допринети

изгледу и панорами града. Како наводи Шимић, карактеристичне скоро „рекламне” панораме градова које су интересантно положене обухватају истовремено више карактеристичних елемената тог положаја тако да заједно са грађевинама које израстају може се рећи да су тај положај најбоље искористили. (Šimić, Lj., 1978)

Тврђава града као доминантни елемент урбаног пејзажа Београда, сагледаваног у 19. веку из европске перспективе има особине хетерогеног порекла, које су последица историјских околности. На београдској тврђави се испољавају различите културе тако да се могу сагледавати разне културолошке силе. Можемо закључити да постоје различити архитектонски нивои који стоје један поред другог формирајући необичну слику као искуство различитости. (Ђоровић, Д., 2015)

Планирање и обнова Калемегданске тврђаве је процес који траје кроз парцијалне сложене и деликатне интервенције које се данас одвијају у оквиру Завода за заштиту споменика културе града Београда.

У подграђу Београдске тврђаве **кула Небојша** је једино очувано средњевековно здање подигнуто 1460. године. Представљала је значајно остварење архитектуре свог времена. Крајем 18. и почетком 19. века била је симбол турске репресије над хришћанским становништвом. (<http://kulanebojsa.rs>, 2018) Реконструкција куле Небојша пројектована и изграђена 2009. године представља светао пример ревитализације наслеђа у функцији нових потреба. Европски центар за византијске и пост-византијске споменике -ЕКВММ, у сарадњи са Градом Београдом, припремио је план о претварању споменика у музеј и културни центар посвећен Риги од Фере, историји Куле и ослободилачким ратовима Срба и балканских народа уопште. (<http://kulanebojsa.rs/1018>) Пројекат су заједно финансирали: Грчко министарство спољних послова и министарство за културу и туризам, ЕКВММ, Грчки парламент, Град Београд и Београдска тврђава. У овим оквирима сачињен је и испоручен комплетан технички план за пројекат “Ревитализација, конзервација и поновна употреба Куле Небојше у старом делу града Београда” уз учешће Архитектонског факултета Универзитета у Београду и Завода за Заштиту културних споменика Србије, а на основу кога је изведен сложени задатак. Пројектантски тим Архитектонског факултета су архитекти: Мако, Миљковић, Митровић, Павић, Глишић, Ђокић, Галић,

Димић, а пројекат је урађен у оквиру Републичког завода за заштиту споменика културе. (<http://kulanebojsa.rs/1018>) **Кула Небојша – меморијални центар** је за сада изузетно редак пример, код нас, реконструкције и пренамене запушеног историјски вредног објекта који данас функционише као музеј уз могућности мултифункционалног коришћења. Поред обнове аутентичних детаља грађевине наслеђе је третирано и пажљиво инкорпорираним елементима савременог дизајна.

Старо језгро Земуна_традиција стварног живота на обали Дунава: развој Земуна као насеља повезан је са Дунавом где се и некада одвијао сав привредни живот. Крајем 19. века када је регулисана обала Дунава у исто време је и уређена као јавни простор – шеталиште.(Đorđević, C., J., 2004) И данас је то најурбанији кеј у Београду, а потврда да Земун и даље предњачи у активном односу града и реке је проширење кеја које је недавно изведено, о чему ће још бити речи у наредном поглављу. Наспрам града је Велико ратно острво које је више пута мењало свој облик услед нестабилног лавиринта воде и копна. Велико ратно острво је сачувано у свим плановима као непоновљиво елемент природе у граду.

Генерални план Београда 2021 наглагољава и афирмише Сатро језгро Земуна као један од три језгра које граде главни центар Београда. План детаљне регулације Старог језгра Земуна урађен је 2003. године у Урбанистичком заводу Београда, са циљем очувања идентитета, културно историјског и природног амбијента. Развојне могућности дефинисне су у правцу квалитетне трансформације која подразумева заштиту карактера постојеће урбане структуре, унапређење јавних простора, очување парцелације, хоризонталне и вертикалне регулације, аутохтоне архитектуре, ревитализацију постојећих и увођење нових намена, заштиту визура, силуете и слике града.(Грозданић, М., 2004)

Старо језгро Земуна је у свом данашњем облику формирано крајем 18.века и представља јединствен урбани феномен који је проглашен просторном културно историјском целином од великог значаја за републику Србију (Сл.гласник СРС /1979).(Грозданић, М., 2004) У оквиру заштићене просторне културно историјске целине постоји велики број појединачних споменика културе, археолошких налазишта античког Таурунума, и већи број подцелина посебних урбанистичко - архитектонских и амбијенталних

вредности. (Грозданић, М., 2004) Због положаја на узвишењу, на највишој коти лесног платоа на 112 мнв, Гардош је био интересантан за изградњу насеља. Ту је присутно и велико материјално сведочанство о истријском присуству различитих народа. Посебан бисер у силуети гардошког насеља и тврђаве истиче се особеном формом као важан елемент панораме-урбаног пејзажа Београда. Миленијумска кула и Гардош представљају видиковац одакле се сагледава и поглед сеже у даљину према рекама и укупној акваторији Београда. У току израде Плана детаљне регулације расписан је конкурс за унапређење старог језгра и јавних простора приобаља Земуна. О овим активностима ће бити речи у наредном поглављу.

4.6. Студија могућности трансформације простора Савског амфитеатра у ново градско средиште (1991)_ закључна разматрања_ САНУ

У оквиру Српске академије наука и уметности (САНУ) 1991. године под руководством професора Милана Лојанице покренута је израда пројекта: “Савски амфитеатар и простори уз обале Саве - Студија могућности трансформације простора Савског амфитеатра у ново градско средиште – приказ истраживања на пројекту и излазни ставови”. (*Савски амфитеатар*, 1991) У оквиру истраживања позвано је осам тимова архитеката који су понудили варијанте програмско просторног концепта који су приказани у делу студије “Идеје и концепти” као тематски усмерено пројектовање. Карактер радова наговештен је насловима: Варош на води (историјски приступ); Нова ада (еколошки приступ); Футуристичка верзија (футуролошки експеримент); Савски булевар (културолошки нагласак); Блоковска матрица (реалистички прилаз); Савски City (прогреситичка); Иницијална места; Ивичне зоне; који указују на одређени карактер изабраног решења као одговор на контекст. У другом делу студије направљени су синтетски закључци као приказ истраживања на пројекту и дати су “излазни резултати”. (*Савски амфитеатар*, 1991)

Када је у питању физичка сруктура, будуће изградње тим САНУ се залаже да се мора значајно подићи, усавршити и побољшати слика града тако да се развије привлачност простора уз реку и тиме у целини вредност града. Да би се то остварило неопходна је контрола целине урбаних надлежности и напуштање праксе

парцијалних надлежности. Као императив захтева се да се остваре услови за избор програма са високим централитетом у циљу дугорочног значаја појединих програма за гради ширу друштвену заједницу. Као саставни део централних функција веома важна намена простора је добар интензивно уређен градски парк. Препорука је, односно захтева се да тај не буде само дуж обале већ како се наводи „оно треба да формира веће целине на обе стране реке – али не у виду континуалних широких појаса уз обале (то ће још више отежати спајање преко реке) него у облику компактних овала или других површина које задиру дубоко у унутрашњост зоне, а остављају део обале за потпун прилаз интензивних активности на речни кеј. Изградња и одржање парка у центру је важан знак постизања потребне свести о стању и перспективама у овом цивилизацијском и урбаном тренутку.” (Савски амфитеатар, 1991) Садржаји који се тичу културе треба да буду заступљени у великом интензитету тако да се може рећи да је Савски амфитеатар културно средиште. Овако постављен приоритет потиче из чињенице да су „ефекти и резултати културних активности у оквиру сваке друштвене заједнице темељи њиховог укупног просперитета а да се до материјалног богатства и ефикасности на трајним основама долази само просвећеним и културно утемељеним акцијама.” (Савски амфитеатар, 1991)

Кроз проверу постојећих потреба и на основу сопственог и иностраног искуства потребе дугорочног развоја Савског амфитеатра процењује се да би требало обезбедити изградњу преко 200 хиљада квадратних метара за објекте културе. „Развој институција културе у повезаном и логичном просторном следу на обе стране реке и Амфитеатра, требало би да буде важна спонс интеграције центра.” (Савски амфитеатар, 1991)

Укључујући у разматрања и мере земљишне политике, тим САНУ наглашава да промене друштвено економског система имају радикалне последице на земљишну политику тако да јавни сектор нема могућности за домаћинско управљање грађевинским земљиштем тако да се морају равноправно укључити сви облици својине јер ефикасност приватне својине нема премца. (Савски амфитеатар, 1991)

Пажња је посвећена поетском потенцијалу и значењу простора. Наглашавајући изузетну позицију града у природном окружењу који је повремено у

конфлику између изграђеног и природног, указује се на неопходност да се простор изграђује у сагласности са тлом са кога се подиже. „Град на реци, живот на води, превазилажење вековног зазирања града од обала- рекултивизација града. Савски амфитеатар треба да изражава став по коме је град заједничка творевина човека и природе.(...) Наспрам пуне реалности град треба да се одазива на имагинативне потребе свакодневног живота.” (Савски амфитеатар, 1991)

Поред реалне естетске, функционалне и просторне анализе Тим САНУ отвара питања и полемике о подизању поетског потенцијала као једном веома важном аспекту планирања и пројектовања. На крају овог сложеног и мултидисциплинарног истраживања од конкретних пројеката до експертских тимова упућени смо да поверујемо (оно што је најважнији посао архитектуре) да комплементарни елементи као што је небо –земља, ниско-високо, на обали - на реци, заједно са траговима прошлости представљају велики поетски потенцијал. (Савски амфитеатар, 1991)

Промишљања о простору треба да укључе и чињеницу да је данашњи савремени тренутак такође део историје . У анализама приказаних простора и физичких структура посебно су важни концепти обележени дубоком поетиком и деликатним сигнаlima који се откривају приликом доживљаја градског простора. Значајна је димензија односа између града и воде у смислу значења, услед стварне природе одувек блиског односа између градова и реке. Ово истраживање је „поновно откривање” студије Савског амфитеатра и истовремено представља прилику да препознамо потенцијале средине и енергију свих оних који су били вољни да у овој студији учествују дајући допринос транспарентном промишљању простора Савског амфитеатра.

Савски амфитеатар _програми, студије, истраживања (2008): Савски амфитеатар као део приобаља уз десну обалу реке Саве својим положајем представља локацију у самом центру старог дела Београда. С обзиром на запуштеност и неадекватно коришћење простора у дугом временском периоду постао је предмет бројних истраживања, анализа и студија. Све оне имају један заједнички циљ а то је “спуштање града на реку” односно формирање нове урбане структуре која би функције центра града приближила обалама Саве. Сагледавајући шири контекст ове

студије најчешће третирају и однос према другој, левој обали Саве, која се данас препознаје као блок 18. на Новом Београду. Као главни покретач активности је „Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра-прва фаза (Анализа развојних могућности подручја савског амфитеатра- потенцијали и ограничења)” који је израђен као синтеза различитих истраживања у оквиру Урбанистичког Завода Београда 2008 године.

Стручно критичка анализа студија о Савском амфитеатру (2007): Подручје Савског амфитеатра је више пута планерски и пројектантски обрађиван тако да имамо кроз време више генерација архитеката које су исказале своје ставове. Пројекат који је покренут у 1991 организацији САНУ био је затвореног типа са изабраним учесницима и уз главног консултаната професора Милана Лојанице. Поводом израде Програма за будући урбанистички план за подручје Савског амфитеатра, у организацији Урбанистичког завода, 2008 године, позвани су архитектонски тимови који су израдили стручно критичку анализу резултата пројекта САНУ из (1991) и других сличних пројеката за исту територију. Циљ израде оваквог Програма био је дефинисање основних принципа, елемената и захтева за предметно подручје, који би доношењем Одлуке о изради урбанистичког плана, довео до активирања простора Савски амфитеатар. (Тилингер, А., анализа, 2008) Позвани тимови су били испред Академије архитектуре Србије, Друштва архитеката Београда, Удружења урбаниста Београда, Клуба архитеката и Архитектонског факултета. Основни критеријуми за оцењивање радова били су : Квалитет композиције; Однос према структури Новог Београда; Однос према структури простора око улице Кнеза Милоша (залеђу и Теразијском гребену); Продори, повезивање, проточност; Еколошки аспект (зеленило, очување, ветрови); Обликовање, ликовно визуелни квалитети; Однос према реци; Третман заштићеног дела Старог Сајмишта; Утицај времена на атрактивност решења. (Тилингер, А., анализа, 2008) Овако постављени критеријуми јасно указују на најважније елементе које захтева обликовање изузетно позициониране локације у приобаљу на домак центра Београда.

Пројекат САНУ (1991) представља скуп од осам различитих тема по избору аутора који већ својим насловом указују на одређени карактер изабраног решења као

одговор на контекст. (Стјепановић, А.2007) Наслови наговештавају тежиште предложеног концепта, и то су: Варош на води; Еколошки приступ- нова Ада; Футуристичка верзија; Савски булевар; Блоковска матрица; Савски сити; Ивичне зоне и Иницијална места.

Решење **Варош на води** предлаже промену данашње слике терена уводећи два већа острва и на левој и на десној страни које су каналима одвојени од залеђа. Још једно мање острво постављено је у самом току реке. Базирано је на савладавању реке Саве као баријере између две обале. Подразумева се приближавање речних фронтова на 160м.Окосницу композиције представља изналажење функционалних и визуелних коридора према главним градским просторима. Рад предвиђа три нова моста само у зони Савског амфитеатра, један који повезује средиште, други који полази од Железничке станице и трећи тангира Старо сајмиште. Дуж саобраћајних токова је блоковска изградња. Увођењем архитектуре вертикалних обалоутврда подиже се kota у приобаља у односу на залеђе формирајући јединствен простор.(Стјепановић, А.,2007)

Решење **Нова ада** се залаже за заустављање процеса девастирања природних ресурса и равнотеже. У спречи природног и створеног изградње се нови простор. Успоставиће се принципи који нису до краја дефинисани тако да ће се обезбедити способност за његов раст, прилагођавање и развој. Иницијалне тачке дефинишу нове теме одређујући простор и успостављајући везу са окружењем. Главни потези су изведени из градске матрице. Значајно упориште је правац Теразијске терасе –река- са исходиштем на другој обалимомостом и метро линијом. Главни саобраћајни токови су по ободу тако да успоравају унутрашње токове. Основни циљ овог рада је у истицању еколошких вредности и способност за координисани раст са осталим деловима града. (Стјепановић, А., 2007)

Предлог **Футуристичка верзија**, базира се на теоретском пристуру којим се подразумева временско измештање артикулације простора и ослања се на хипотетичку ситуацију –будућности, а без конкретних просторних предлога. (Стјепановић, А., 2007)

Предлог **Савски булевар**, заснива се на закључку, да изградња на простору Савског амфитеатра није нужно условљена измештањем железничке станице и станичних постројења. Предлаже се у првој фази изградња Савског булевара дуж

обале реке и активирање слободних простора до постојећих железничких лира. Овакав концепт условио би у следећој фази подстицајно измештање пруге самим деловањем економских законитости тако да би се касније развијали блокови ка унутрашњости. (Стјепановић, А., 2007)

Решење **Блоковска матрица**, полази од претпоставке да овај део града треба да има обележја специфична за позицију града између истока и запада, чак и да има и обележја националног. Предлаже се увођење Савског булевара кроз простор тако да га дели на два дела. Цео простор амфитеатра био би подељен у три зоне у зависности од позиција старих и нових мостова. Простор између новог железничког моста и газеле био би за садржаје хотела и пословних објеката. Друга зона би била са друге стране Газеле са репрезентативним објектима културе и религије. На левој обали саве предвиђали су Етнографски музеј у етно парку који се повезује са Старим сајмиштем. Од Теразија се остварује продор који завршава централним тргом као средиштем града. Блоковска матрица која на десној обали прети матрицу града на левој обали прати новобеоградску матрицу и везује се и на старо сајмиште. (Стјепановић, А., 2007)

Предлог **Савски сити**, предлаже да Савски амфитеатар, изузев уже зоне приобаља, преузме улогу бизнис и трговачког центра на шта упућује и наслов. Поставља се систем улица, скверова тргова и блокова који треба да успоставе однос према постојећој физичкој структури града. Саобраћајни систем треба да интегрише Савски амфитеатар у градски саобраћајни систем. Два нова моста на позицији Немањине улице, сатим веза са Николе Тесле, мост на траси Дурмиторске, Бранков мост, Газела и нови Савски булевар формирају прстен око ове локације. За разлику од претходних, предложени Савски булевар дели целу зону амфитеатра на две целине. (Стјепановић, А., 2007)

Предлог **Ивичне зоне**, на супрот осталим радовима предлаже принцип препознатљиве аутономне просторне композиције која се не би стапала са постојећим физичким структурама града. Аутори су поставили концепт који треба разумети као иницијал новог, као увођење нових препознатљивих елемената приликом изградње и реконструкције целог подручја. Централни део композиција са обе стране реке формирају се око два доминантна правца главних улица. Аутори сматрају да је

организација отворених слободних простора много боља него када би се формирали завршени блокови. Неопходно је очување историјских слојева, тако да старе делове треба укључити у ново ткиво као историјске поруке, на пример: делови пруге, нови живот индустријских објеката и тд. Недовршеност концепта треба да допринесе развојним могућностима кроз време. (Стјефановић, А., 2007)

Предлог *Иницијална места*, заступа идеју усвајања једног еволутивног модела и програма чиме жели да одбаци клишее у планирању и пројектовању. Циљ је иницирање грађења и живота на реци и афирмација водених токова као просторног и природног феномена. Претпостављени иницијали би бирали место и начин контаката са градом с тим да се промене препуштају новим захтевима. Елементи контакта градских простора и реке би биле физичке структуре флексибилног карактера. Новонастале просторне структуре у блиском контакту са водом не треба да буду великих димензија тако да „од зачетнице и погледа са реке пређу у улогу дела нарастајућег града и његових функција.” (Стјефановић, А., 2007) Замишљено је да се „свака иницијална јединица”, са разрађеним програмом, шири, помера и мења и надограђује уклапајући се у новонастале услове. (Стјефановић, А., 2007)

Према „Стручно-критичкој анализи” коју је израдио тим ДАБ а изведен је закључак да је на основу усвојених ставова и концепата који су предложени у студији могуће извући основне елементе потребне за дефинисање просторно програмских услова како би се у наредној фази могло приступити реализацији будућег конкурса за Савски амфитеатар. (Стјефановић, А., 2007)

Из претходно изложених предлога могу се извести основна начела и закључци који као синтеза указују на питања и дилеме које се отварају пред будуће планирање овог простора: **-Карактер зоне** одређује питање урбане структуре и ту се могу запазити два приступа: један који простор амфитеатра посматра као зону опредељену за зеленило и рекреацију са делимичном изградњом и други део као превасходно зону изграђене градске структуре. Уводећи Савску магистралу као јаку саобраћајницу дуж обале у једном раду или кроз средиште локације у другом, наговештава се изразито градски карактер зоне. Замишљени булевар повезује Калемегдан, Савски амфитеатар и сајамски комплекс што подразумева и укидање

железничких колосека у другој фази када се за то стекну услови; -**Контекстуалност** у погледу односа према физичким структурама залеђа и леве и десне обале указује на доминантан број решења која успостављају контакт са постојећим физичким структурама; -**Визуре и попречни улични** правци треба да имају логичан наставак у простор амфитеатра. Потреба за остваривањем визуелне и физичке везе врачарске падине са реком и Новим Београдом условљено је укидањем дела железничких колосека тако да је најчешће третирано као могућа друга фаза реализације. У случају да није могуће уклонити пругу остављана је могућност подвожњака или мостова којима би се проблем превазишао. Даље, питање повезивања Теразијског платоа са Савским амфитеатром је нешто отежано имајући у виду померену осовину платоа. Такође је и завршетак Немањине улице коришћен као важан правац као попречна веза, односно визура ка амфитеатру; -**Тргови** су као веома важне тачке у организацији града, неопходан елемент, место сусрета и најважнијих догађаја имали значајно место у свим радовима. Настају на главним правцима саобраћаја и пешачких токова. Једна од студија имала је као главну тему жижне тачке-места које треба да подрже и обезбеде визуре ка залеђу, повезујући стари и нови део града; -**Речна острва** су предложена у неколико радова. Овај феномен значајно утиче на богатство и разноликост нове градске слике а доприносе и функционалном и визуелном приближавњу обала . Ипак ови концепти би захтевали подробне техничке и економске анализе како извођења тако и одржавања једног озбиљног инжењерског система; -**Намена простора** је различито третирана у радовима с тим што је синтетни став да намена треба а буде допуна недостајућим јавним садржајима у граду. Преостали садржаји пословања и становања предвиђени су углавном у свим анализираним радовима; -**Наслеђе** је елемент планирања који је заступљен у већем броју радова где је предвиђена заштита и ревитализација објеката од којих се очекује да ће обогатити и допринети културну понуду једне посебне локације као што је Савски амфитеатар; -**Саобраћај** је неопходан фактор који се надовезује на постојећу мрежу и утиче на формирање логиче целине која подржава концепт физичке структуре. С обзиром на то да се ради о приобаљу, саобраћајни правци утичу и условљавају положај евентуално и нових мостова који се појављују у свим

предлозима; **-Мостови** се појављују као логичан наставак саобраћајних и пешачких праваца. Овде се још поставља и питање висине нових мостова која мора бити таква да се обезбеди пловни пут на реци Сави. То је услов који захтева да се обезбеди велика површина терена на обадве обале или се може размотрити могућност расклапајућег моста што би подразумевало увођење временских ограничења за пролаз бродова; **-Временски фактор** је тема која је добила значајно место у више студија. У две студије се констатује важност присуства временске слојевитости за развој просотра, флексибилност и могућност да се прихватају промене које доноси будућност. (Стјепановић, А., 2007)

Тим Друштва архитеката Београда извео је (2007.године) синтезну анализу радова по питању карактера разматраног простора о којој ћемо извести 10 (скраћених) закључака који су релевантни за овај рад:

„1_ Статус земљишта не треба и не може да утиче на планерске визије (...) Реч је о великој и за град, значајној територији која захтева посебно и интегрално планирање које неће зависити од ситних локалних или личних интереса. Иза целог подухвата мора да стоји град који мора да штити своје опште интересе не подлежући било ком утицају.

2_С обзиром на значај, карактер и намену простора Савског амфитеатра извесно је да ће део простора бити намењен јавним садржајима односно функцијама (саобраћај, водене површине, тргови, паркови, јавне зграде и институције итд.).

3_(...) Дефинисати типологију изградње са висином објеката, густином и сл(...) треба препустити предлагачима. У овом тренутку ми то незнамо јер решења треба да нам укажу(...)

4_(...) С друге стране, је за претпоставити да ће поједини радови а на основу свога виђења простора, вероватно предложити реперне тачке које су одређене концептом.

5_(...) Главни градски саобраћајни токови постју део локалног система фиксирајући основне, усвојене правце (...) Ово значи да је, пре приступања изради предлога, неопходно обезбедити (...) све потребне улазне податке као обавезујуће,

чиме би се избегле некорисне претпоставке у погледу избора главних саобраћајних праваца.

6_Што се тиче обликовног третмана овог подручја (...) и да ли ће простор и обала, по виђењу предлагача, представљати јединствен простор раздвојен реком или ће се он формирати као две целине спојене реком (...) То јесте једно, вероватно главно, питање које се поставља како пред учеснике тако и пред град као покретача акције. Две су дилеме са којима се суочавамо. Прва дилема проистиче из жеље о што ближе, физичкој, повезаности обе обале. Њено разрешење се ослања на примену извесног броја мостова, или чак изградње једне или две аде, што би као коначан резултат добили претпостављену интеграцију обе стране река(...)

7_Места и број спавова као и укључивање старих бродова као елемента који треба да унапреди амбијент реке остаје у домену предлога.

8_Железница са својим колосечким лирама представља један од чворних проблема за будућност Савског амфитеатра. Питање је да ли се постојећи железнички колосеци задржавају у целини или само један њихов број и који (...) поставља се питање улоге и будуће намене постојеће зграде железничке станице. Сматрамо да би пругу око Калемегдана требало неизоставно уклонити уз прецизирање тачног рока за њено уклањање који мора бити обавезујући за све актере. Евентуално задржавање свих колосечних лира од железничког моста до главне железничке станице или само једног, одређеног броја, или њихово изостављање у целини, зависи од будућег концепта железничког саобраћаја (...) Решење упуштањем колосека је присутно у великом броју европских градова (Копенхаген, Берлин, Хамбург, Париз, Лондон, итд.).

9_(...) на обалама се образују по три зоне на свакој страни. На новобеоградској то су зона зимовника, средишни простор и зона до Ушћа. На београдској страни су то продужена зона Сајмишта, средишњи простор амфитеатра и зона према Ушћу. Ове зоне се међусобно повезују и настављају једна на другу у просторном и организационом смислу. Ове зоне, на тај начин остварују потребан континуитет поштујући своју специфичност простора амфитеатра кореспондирајући међусобно са обе стране реке.

10_ Однос према непосредном окружењу није питање претежно односа према новобеоградској страни (блок 18а и Старо сајмиште) него свеукупног односа према залеђу на обе стране.” (Стјепановић, А., 2007)

Закључак: „Како је у питању простор од изузетног, општег значаја за даљи развој града неопходно је успоставити један заједнички приступ и принцип у даљој реализацији Савског амфитеатра заснованим на прихваћеним постулатима проистеклим из закључка који су последица синтезе конкурсних предлога. Овако усвојена схема – матрица би спречила досадашњу присутну праксу засновану на “парцијалним урбанистичким” интервенцијама ослоњеним претежно на жељама инвеститора, али и неких институција града, које, интервенције, често нису у складу са опште градским концептом односно потребама (непостојање мастер плана саобраћаја, погушћавање простора Новог Београда, (...) повећање спратности зграда у старим уличним профилима итд). Сходно изнетом напомињемо да се при решавању подручја Савског амфитеатра не може поставити питање шта је јавно а шта остало земљиште. Закључак треба да произађе из коначног предлога решења.” (Стјепановић, А., 2007)

Синтеза _програмски елементи за будући конкурс за Савски амфитеатар:

Након анализираних конкурсних радова из 1985 године и студије САНУ из 1991 године, тим Урбанистичког Завода на челу са архитектима Александром Тилингер и Иваном Лалић извео је синтезне ставове и израдио програмске елементе за потребе будућег конкурса за Савски амфитеатар. У синтези је испред САНУ као консултант укључен и професор Милан Лојаница, затим Мирјана Пауновић, Миодраг Ференчак и Антоније Антић. (Тилингер, А., програм, 2008)

Програм се даље бави предлозима за могућа концептуална решења у повезивању леве и десне обале Саве, у облику препорука. “Све варијанте подразумевају реализацију два прелаза преко Саве од којих је један, мост или тунел у функцији општег градског, а други мост у функцији локалног значаја. Прелазу од примарног значаја (мосту или тунелу), с обзиром на ограничени капацитет постојеће уличне мреже централног подручја, потребно је на десној обали Саве обезбедити могућност даљег продора према Дунавској падини са изласком нпр. У

Француску улицу. Предмет детаљне разраде потребно је посебно усмерити ка месту уласка овог потеза у тунел на Савској падини.” (Тилингер, А., програм, 2008)

Даље елементи програма утврђују постојеће намене површина и на тако установљену базу формирају препоруке. Очекује се да ће се измештањем Главне железничке и аутобуске станице као и реорганизацијом саобраћаја и уклањањем неуредних индустријских погона, отворити велики слободан простор који ће се користити за нову изградњу. Како је десна обала Саве углавном формирана као део изграђене структуре Теразијског гребена, затим је и фронт у Савској улици формиран, иза њега се подиже највиши део гребена који кулминира објектима Клиничког центра, Телекомуникационог центра и визура према Храму Светог Саве као главне визуре са реке и са новобеоградске стране, веома је важно водити рачуна о будућим визурама. Захтева се велика пажња у будућим обликовним и нивелационим решењима који утичу на визуре и укупну силуету града. Препоруке се односе и на висинске регулације које би требало да буду ниже у зони моста Газела као и у зони железничке и аутобуске станице како би се постепено уклопила у објекте према Карађорђевој улици и Бранковом мосту. Такође се апелује да се мора водити рачуна о фронту фасада који ће бити формиран уз саму реку. (Тилингер, А., програм, 2008)

Према североистоку су значајне визуре ка нижем делу Теразијског гребена, Саборној цркви као реперној тачки, Косанчићевом венцу и Калемегдану. У склопу ових визура су и мост Бранка Радичевића и Стари трамвајски мост. Ове визуре су окарактерисане као секундарне али их такође треба сачувати уз препоручену нижу спратност и мању заузетост парцела. (Тилингер, А., програм, 2008)

За простор око Старог сајмишта препоручују се најниже спратности како би се уклопило са већ малом висином овог дела територије. Са новобеоградске стране је препорука за смањење спратности у зони од Газеле ка старом трамвајском мосту. Ту је значајан приоритет однос према комплаксу Старог сајмишта. Изградња објеката високе спратности, као визуелних доминанти, могућа је у простору између моста Газела и Старог железничког моста. (Тилингер, А., програм, 2008)

Закључци и ставови за даљу програмску разраду презентовани су кроз следеће обавезе за формирање простора: Простор на две обале посматрати као јединствену

целину; предвидети етапну реализацију; Јасно приказати концепт-стратегију; Издвојити зоне по карактеру изградње; Дефинисати преовлађујуће намене; Предвидети намене као што су становање, пословно комерцијалне делатности, градски центри, јавне намене (култура, образовање); зелене површине ; спорт и рекреацију, и друге намене ; дефинисати целине за јавне службе, објекте и комплексе; нову физичку структуру планирати контекстуално и повезати је са припадајућим залеђем; Са десне обале Саве водити рачуна о силуети града и визурама ка врху Врачарског гребена а затим и ка центру и Калемегдану; Сачувати продоре улица управних на Савску улицу. (Тилингер, А., програм, 2008)

Поред свих мера које су предузете како би се плански темељно приступило планирању и пројектовању овог простора, 2014 године је промовисан пројекат “Београд на води” којим се негира транспарентни и интегрални приступ који поштује принцип значаја јавног земљишта и јавног интереса на територији од великог значаја за град. Реализација која је након тога уследила указује на елементе грубог нарушавања визуелних продора и неопходних попречних веза који би обезбедили проточност погледа између залеђа Савског амфитеатра и погледа на реку.

4.7. Закључна разматрања

У другој половина двадестог века истражујемо бројне планове који дају увид у процес модернизације. Планско свеобухватно сагледавање целине приобалних зона у оквиру Генералног плана из 1950 године и даље кроз значајније планове који су третирали и усмеравали развој појединих територија уз обале река Саве и Дунава. У првој фази приобаље је дефинисано као зона административних јавних намена. Планови који су се одлучно залагали за афирмативнији однос према приобаљу приказани су кроз хронолошку анализу. Истраживане су урбанистичке концепције и стратегије које се мењају у односу на промене у оквиру модернистичких принципа као и касније у односу на промене историјских, друштвено политичких и економских прилика, тако да се дефинишу актуелни ставови који детерминишу планирање у приобаљу.

Концепт награђеног конкурсног решења за централну зону Новог Београда из 1959. године, усмерио је будућу матрицу централне зоне детерминишући даљи однос према другој обали, прихватањем кроз планску документацију. У делу Новог Београда у првој фази су усмеравани најважнији улични коридори који су детерминисали и однос према другој обали и мостовима као главим спонама између два дела града. Након плана из 1962. године по рубовима леве обале Саве, на дистанци од реке, планирани су и стамбени блокови.

У раду се указује на утицај политичких промена на архитектуру и планирање које су настале осамдестих година 20. века и како су промене власничког статуса над земљиштем умањиле ауторитет архитектонске струке и капацитет јавног интереса када је у питању планирање. У периоду када је планирање Новог Београда имало фазе интензивне изградње, историјске локације приобаља у старом делу Београда, имале су свој успорени ток. У почетном периоду социјалистичког друштвеног уређења и интензивирања модерне изградње однос према наслеђу није био јасно диференциран, али се касније успоставио позитиван однос у циљу очувања ових делова града. Осамдестих година, са почетком транзиције и власничких трансформација однос према наслеђу, обнови и заштити историјских целина добио је одговарајући третман тако да су и планови за ревитализацију ових делова рађени касније, крајем 20. и почетком 21. века. Генерални план до 2021. године, афирмише даљи развој приобаља надовезујући се на квалитете претходних планова истичући постојање, јачање и везу три градска центра, центар Београда, центар Новог Београда и центар Земунa. У складу са овим планом потенцирано је очување културно историјске целине Косанчићев венац, Калемегдан и Старо језго Земунa. На том таласу као посебан пример обнове, пренамене и ревитализације је укључен пример Куле Небојша.

Посебна пажња у овој глави посвећена је анализама досадашњих студија за уређење и изградњу Савског амфитеатра које укључују истовремено две обале реке Саве. Ове студије као и стручно критичке анализе које су касније уследиле указале су на неопходност сагледавања обе стране, како десне обале и простора Савамале тако и леве обале и простора Блока 18. Поред релације са контекстом друге обале

неопходно је и пажљиво планирање односа са залеђем као и функционалних и визуелних веза са градом. Поступак који је спровођен кроз студије у циљу изналажења квалитетних и инвентивних решења како би се у наредном кораку израдио програм за потребе расписивања архитектонско урбанистичког конкурса за територију Савског амфитеатра, представља темељну припрему за транспарентан планерски и пројектантски поступак. То је начин на који би будући инвеститори и корисници простора требало да усвоје одреднице за уређење и изградњу простора на начин да **јавни интерес добије приоритет**. Студија Српске академије наука и уметности, САНУ 1991.године, као очекиване ефекте будућег демократског планирања наводи следеће смернице: "...већ је потребна извесна стратегија целине, а то значи биће неопходно доношење одлука у хијерархији питања од оних најопштијих до оних специфичних, од оних која се тичу крупног плана и велике размере до оних на нивоу појединости и детаља. (...). Дефинисање физичких структура у Савском амфитеатру треба да се одвија највишом селекцијом идеја и укључивањем најреферентнијих учесника али и кроз довољно демократски и довољно отворен поступак који ће подстицати најшири круг креативног суделовања." (*Савски амфитеатар*, 1991)

Савски амфитеатар као симбол удружене леве и десне обале Саве кроз транспарентно планирање и истовремено симбол периферије и ивице града коју тек треба укључити у нови будући живот града на реци, данас постаје место сукоба и контраста између различитих стратегија које намећу друштвено политичке прилике.

V ГЛАВА

5.0. МОДЕЛИ ПЛАНИРАЊА ОБНОВЕ ПРИОБАЉА КРОЗ КОНКУРСЕ И СТУДИЈЕ ПОЧЕТКОМ 21. ВЕКА

Политичко економске прилике земље у транзицији и нове нео либералне економије на нашем простору нису до сада оствариле значајније помаке у свеобухватном планском конципирању простора. Потенцијални механизми који треба да се покрену кроз партнерство приватног капитала и државних инструмената појављују се у парцијалним акцијама. У процесима доношења одлука о простору искључиво право има непосредни интерес капитала. Неразвијени, запуштени делови града постали су локације за алтернативна и привремена решења која активно указују на просторне проблеме. Трагајући за потенцијалима развоја свих занемарених и репрезентативних локација у приобаљу Београда верујемо да истраживање документације о архитектонским конкурсима може донети драгоцене информације о намерама, могућностима и актуелностима архитектонских тенденција на које све више утицаја имају нове технолошке могућности. Ову тврдњу можемо сагледати на примеру конкурса за Бетон халу.

Након израде планске документације, најчешће је то План детаљне регулације, за локације од значаја прописује се, односно планом се условља израда архитектонско урбанистичког конкурса. С обзиром на то да су локације у приобаљу Београда истовремено и територије јавног интереса од великог значаја, последњих двадесетак година, уследила је пракса расписивања оваквих, најчешће јавних конкурса. Избор локација за које ће бити расписани конкурси углавном су се подударали са израдом плана који је у току или са намерама појединих градских управа или власти да се унапреди или актуелизује одерђени део града.

5.1. Природно језгро Београда_студија 2006

За потребе учешћа на Сајму инвестиција у Мадриду 2006 године, Београд се са својим мастер планом развоја ужег подручја до 2021, кандидовао за једну од европских престоница. Конкурсни материјал - студија је урађена у Урбанистичком заводу Београда под руководством тима: Жаклина Глигоријевић, Владимир Мацура, Марија Лалошевић, Дарко Савић и Владимир Радуловић. Том приликом град је представљен са његова три карактеристична елемента: 1. аутентично природно језгро; 2. историјска урбана језгра формирана око природног и 3. простори индустријског или неуређеног приобалног појаса између њих. *(Студија Београдског приобаља,2011)* Како наводе аутори београд је на основу тог материјала у Кану 2007 године проглашен за „Град будућности јужне Европе”*(Студија Београдског приобаља,2011)*

Природно језгро Београда, односно ова три ентитета „представљају историјски развој центра града и просторни потенцијал за нове активности, инвестиције и уређење у том драматичном и занимљивом амбијенту.” *(Студија Београдског приобаља,2011)* Покренут је истраживачки поступак са бројним сарадницима различитих профила како би се обрадило обимно подручје, планови и студије као и анкета о ставовима Београђана. Такође у процес су укључени и представници градских и републичких јавних предузећа и секретаријата. Као резултат студије наводи се „пакет могућих предлога” који ће указати на могући развој целог подручја Природног језгра и његових појединачних делова и зона. *(Студија Београдског приобаља,2011)*

Вештим маркетиншким поступком аутори су презетовали и дефинисали јединствену, изузетну позицију и потенцијал београдског приобаља. Студија је касније 2011 године укључена у будуће стратешке планове Београда. Савремени приступ планирању у новим светским па и нашој економији укључује маркетинг као средство може анимирати будуће актере и покретаче развоја.

5.2. Конкурси и програми за активирање приобалних зона од 2000 године

Потреба да се унапред припремају пројекти за потенцијалне будуће инвеститоре настала је као резултат нових друштвено економских прилика. Урбанистичко планирање у периоду друштва у транзицији није више било одраз

тежњи ка највишим дoметима струке већ је требало ићи у сусрет претпостављеним намерама и интересима потенцијалног приватног капитала.

Истраживање ће се бавити студијом случаја: идентификацијом и анализом нове актуелна појаве која усмерава пажњу архитектонске струке и шире јавности према спорадичним конкурсним активностима на обалама река Саве и Дунава., Истовремено пажња градских институција је нужно усмерена према интересовању приватних компанија као носиоца новог капитала. У највећем броју случајева то је и припрема локација у приобаљу Београда, односно припрема територија за будуће потенцијалне дивелопере. Анализирани примери су реализовани уз подршку и учешће струковних архитектонско урбанистичких удружења што није увек случај у новим праксама.

Реконструкција индустријског наслеђа и изградња пословног комплекса на обали Дунава_Марина Дорћол_конкурс 2001. године: Када је 2001 године Дирекција за изградњу града расписала конкурс за уређење и изградњу локације на обали Дунава, позната као Марина Дорћол, у конкурсном програму је дефинисано да ће то бити анкетно-програмско решење, уз образложење да је то припрема за будуће потенцијалне инвеститоре. Са истим циљем жири је доделио две прве равноправне награде, једна ауторском тиму (а)Никезић А., Зивлак З. и Никезић З. И ауторском тиму (б)Тимотијевић М. и Петровић Балубџић М. Конкурс је реализован у организацији Друштва архитеката Београда. (ДАБбилтен, 2001) Запуштена и у великој мери напуштена територија уз десну обалу Дунава препознатљива је по обејекту централе “Снага и светлост” која је изграђена 1932, непосредно поред теретне пруге која је била повезана са индустријском зоном дуж обале. Задатак је био изузетно комплексан имајући у виду да је захтевана велика изграђеност (са око 50 000 m²), чиме је и условљен карактер пословног комплекса са функцијама које опслужују потребе марине али и истовремено прераста у прави градски центар на води. Поред изградње највеће градске марине на обали Дунава и атрактивног пословног простора овде је афирмисана тема реконструкције индустријског наслеђа са истакнутим архитектуром објекта старе централе „Снага и светлост”. (ДАБбилтен, 2001)

У раду тима означеног (а) препознају се маркантне форме блоковског типа које као снажан оквир окружују водену површину марине дефинишући блоковски тип изграђе. Предложена је и мегаструктурна форма кој гради прелаз преко железничких колосека који данас раздвајају овај део одале од преосталог дела града Дорћола. У раду тима означеног (б) форме које уоквирују марину су мекше и поетичније. Иако је захтевана висока изграђеност у овом раду је начињен покушај да терен уз реку сачува амбијенталне карактеристике које и данас у траговима и наслеђу има. Привлачност данашњег и некадашњег духа локације је незамњив подстицај да се сачува атмосфера некадашњих клубова око воде. Жири се определио за два супротна предлога јер ће будући потенцијални инвеститори имати могућности да изаберу према својим потребама и афинитетима.

Јавни простори и приобаље Земунa (2002): У току израде плана детаљне регулације за ревитализацију Старог језгра Земунa који је израђен у Урбанистичком Заводу Београда, расписан је конкурс за уређење и реконструкцију Старог језгра Земунa и унапређење јавних простора и приобаља. Конкурс је био јавни, републички и анонимни, расписан од стране Дирекције за изградњу града у сарадњи са Друштвом архитеката Београда са циљем да помогне и унапреди ставове који ће бити инкорпорирани у план. Посебна пажња посвећена је могућностима нових облика релације пешачких површина са воденим током Дунава. Додељене су две једнаковредне прве награде: ауторском тиму (а) Маја Димитријевић и Мирјана Бајкић и ауторском тиму (б) Ана Вујић А. и Петровић Балубџић М. И на овом конкурсy жири се определио за два различита рада као би понуда била раналика и могућности за даља промишљања. (www.uus.org.rs/2018)

Како се истиче у извештају жирија првонаграђени рад под ознаком (а) карактерише савремени приступ који уједињује акционо планирање, урбану ревитализацију али и промотивно тржишни наступ. Посебно је подвучено акционо планирање које се истиче са три речи, слогана: Шта_Где_Како. ШТА - подразумева подизање нивоа атрактивности Старог језгра Земунa до статуса урбаног магнета на нивоу Београда; ГДЕ - интервенција у простору од кључних склопова - понтонског шеталиста на Дунаву изнад водене површине уклопљеног у меморијску силуету

Старог језгра Земуна; КАКО - predlozi kampanja koje obuhvataju realan i neposredno sprovodiv set kulturnih akcija s predlogom modela kreativnih sredstava promocije.(www.uus.org.rs/2018) На други начин је окарактерисан концепт првонаграђеног решења са ознаком (б), као читљив концепт умерене трансформације Старог језгра Земуна и богата палета амбијената као што је нова пијаца, проширења над водом као додатна анимација кеја, зелени булевар, водени трг- клизалиште испред хале Пинки, ревитализација парка и друге деликатне интервенције.(www.uus.org.rs/2018) И у овим радовима жири је вредновао два различита приступа указујућинам на дилему између умерено реалног приступа и екстремно радикалног, али у оба случаја је однос према води и обалама у спрези са наслеђеном физичком структуром био основно опредељење за будуће планирање простора.

Зона рекреације дуж десне обале Савског језера (2002): Савско језеро представља јединствену зону зеленила и рекреације у непосредној близини Београда. Погодност положаја утицала је на чињеницу да велики број људи долази и нарочито лети, када се језеро користи за купање, угрожава зону водоизворишта неадекватним коришћењем. Потреба за планским уређењем довела је до расписивања јавног архитектонско урбанистичког конкурса који је 2002 године расписала Скупштина града Београда и Јавно предузеће Ада Циганлија у сарадњи са Дрштвом архитеката Београда и Дрштвом урбаниста Београда. Расписаним програмом је захтевано уређење терена али и пратећи објекти који би опслуживали будућу намену језера као плажу. Урбанистичка поставка објеката требало је да обезбеди функционалне и естетске захтеве особене намене: купалишта, забаве и рекреације. Жири је доделио три награде ауторским тимовима и то: прва награда аутору Петровић Балубцић М.(а); другу награду тиму Ковенц Вујић А., Игњатовић С.(б); трећу награду тиму Зивлак З., Никезић А., Никезић З.(г). (<http://www.uus.org.rs/>)

Жири је оценио да је задатак комплексан у урбанистичкоми архитектоском смислу и да и је поред релативно малог броја радова квалитет радова је на високом нивоу. Првонаграђени рад је оцењен као рад који има најбољи однос према топографији терена и тај је однос остварен варирањем позиције и типа објекта у односу на просторне услове. Само тај рад је понудио три типа објеката а типизација је

заснована на компатибилним елементима. Дргонаграђени рад је објекте поставио дијагонално у односу на линију обале језера што је оцењено као занимљиво решење. Треће пласирани рад је понудио решење са типским основним волуменом тако да обликовање објекта варира у мотиву од објекта до објекта. (<http://www.uus.org.rs/>)

Уређење обале око језера требало је уреди и артикулише специфичан зелени парк и да истовремено типизацијом објеката подигне естетски и функционално стандард београдске плаже. Поред тога веома би било важно кроз пројекте спровести и мере за заштиту водоизворишта. Иако је намера расписивача конкурса била да пројекти иду ка извођењу, проблем власничког статуса земљишта је зауставио даљу реализацију.

Центар Ушће на Новом Београду (2002): Конкурс за Мултифункционалан центар на Ушћу је 2002 године расписала Дирекција за градско грађевинско земљиште и изградњу Београда и European Construction d.o.o., у сарадњи са Друштвом архитеката Београда и Друштвом урбаниста Београда. (Извештај жирија,2002) Некадашњи објекат ЦК (Централни комитет комунистичке партије Југославије) на Ушћу, који смо већ обрђивали у четвртој глави као репрезент социјалистичке модерне архитектуре, претрпео је тешке последице услед бомбардовања Србије 1999 године. Неопходна је била реконструкција а у складу са новим потребама и доградња објекта. Расписом конкурса је тражено значајно проширење капацитета објекта као и коришћење делова парцеле који нису били у оквиру постојећег габарита.

Како је констатовано у извештају жирија радови су се поделили на оне који су локацију подредили садржајима као и на оне који су садржаје подредили локацији тако да је та различитост оцењена као драгоцену у даљем одлучивању, као и да је идеја о континуитету али истовремено о потребама и духу новог времена имала значај у избору решења. Како даље наводи жири се определио за оне радове који су истраживали дух, логику и енергију места. (Извештај жирија,2002)

Прва награда је додељена ауторском тиму архитеката: Зоран Ђоровић, Драган Ивановић и Бранислав Реџић. Првонаграђени рад је најбоље бавио очувањем изворних урбанистичких и архитектоских поставки, уз нов и савремен приступ организацији простора и обликовању. Вештим обликовањем овај рад је потврдио дух

места и остварио добру комуникацију са окружењем. Добру урбанистичку поставку потврђује и повезивање правца од Сава центра ка Ушћу као и добар физички контакт са парковсим површинама. Појачавање вертикалног репера има урбанистички симболички и ликовни карактер. (Извештај жирија,2002) Касније у реализацији конкурсно решење је претрпало веома значајне измене које су настале у складу са потербама и захтевима нових корисника простора. Реконструкција и доградња објекта донела је Београду нови репер у функционалном и естетском смислу. Нова естетика не одражава толико дух места у смислу континуитета из прошлости, колико јасно показује елементе нове корпоративне економије и нова стремљења потрошачког друштва. Показује нам, архитектонској струци, да поред личних афинитета и тежње ка врховима савремене архитектуре морамо разумети и суочити се са снагом капитала. Корак по корак свака реализација нас уводи у нову трансформацију урбаног пејзажа.

Међународно пристаниште на Сави (2004): Услед потребе да се у оквиру путничког речног пристаништа постави нови, савремено дизајниран пристан за међународни саобраћај, Лука Београд и Друштво архитеката Београда расписали су архитектонски конкурс за идејно решење које ће представљати складан елемент у панорами града са реке. Прву награду на конкурс у добио је рад архитеката Александра Вује и Милана Ђурића. Изведено решење замишљено је као мирна наглашена хоризонтала објекта која ненаметљиво прати линију реке и обале. Као што је захтевано конкурсним расписом изведени објекат поштује хијерархију просторних и амбијенталних вредности и представља складан елемент панораме. (Đorđević-Ciganović J.,2004)

У нашим условима ово је један ретко успешан конкурс С обзиром на то да да је поред квалитеног савременог решења, конкурсно решење и реализовано тако да у свом малом сегменту доприноси слици града са реке и новом урбаном пејзажу.

Студије подручја Аде Хује (2007): На иницијативу градског архитекте града Београда, Ђорђа Бобић, Дирекција за изградњу града Београда покренула је израду “Програма за израду урбанистичког плана Аде Хује” 2007 године. Програм је израђен у Урбанистичком заводу града Београда, под руководством Марије

Миловановић и Јасмине Ђокић. *(Програм, Аде Хује, 2007)* Обухват програма је потез дунавског приобаља дужине око 6,5 км од Марине Дорћол и Луке Београд до острва низводно од шпица Аде Хује, површине око 467 хектара. Ова територија представља изузетан потенцијал Београда за будући развој новог насеља на самој обали Дунава, налази се на раскршћу међународних путних коридора 10 (аутопут Салцбург, Загреб, Београд, Ниш, Солун са краком од Београда према Будимпешти) и 7 (Дунав и појас реке Саве). Коридор 7 је проглашен за један од десет европских приоритета за развој у наредном периоду. *(Програм, Аде Хује, 2007)*

Израда програма је покренута са циљем преиспитивања могућности изградње дефинисаних Генералним планом до 2021године и у циљу оздрављења простора искључењем негативних утицаја на околину, активирања вредности локације како локално тако и глобалном нивоу кроз сагледавање будућег развоја и коридора Дунав. Практично то је била полазна основа и припрема за израду будућих планова. За потребе просторно програмске провере формирани су тимови архитеката и то :тим Архитектонског факултета у Београду, тим Друштва урбаниста Београда, тим Друштва архитеката Београда, тим Клуба архитеката и тим Академије архитектуре. *(Програм, Аде Хује, 2007)*

Тим Архитектонског факултета којим су руководили аутори Владимир Милић и Владан Ђокић је понудио занимљив концепт са “сценариом развоја за будућих 20 година” . Поред сагледавања просторне провере рад је понудио и план активности сагледан са економских параметара па и предвиђање будућег положаја насеља у мрежи градова Дунавског региона. Сценарио (+20) предлаже будуће активности као:

1. Постепен и убрзан пораст значаја паневропског дунавског коридора;
2. Пораст цене земљишта приобалних локација;
3. Измештање постојећих лучких функција;
4. Интензивирање социјалне диференцијације.

(Удружење урбаниста, 2007) Као просторни концепт предлаже се формирање насеља поред воде које ће имати доминантне карактеристике: “Нови град” у коме се Лука Београд трансформише у нови трговачко забавни и туристички центар метрополитенског и регионалног нивоа, (лучне робно-транспортне и складишне функције се укидају и селе на друге локације), задржава се минимум неопходног робног транспорта, уз развој терминала међународног и

домаћег путничког водног саобраћаја. Ова територија ће се развијати као нови ексклузивни стамбено -пословни део централне зоне Београда ка Дунаву, затим предвиђа се и линеарни трговачки комплекс дуж Вишњичке и нове Дунавске улице. Велики значај даје се и рекреативно зеленој зони “зелено-плави парк” као значајним јавним простором. Посебно је важно да је према овом решењу предвиђена рециклажа објеката у Луци Београд као и њихова пренамена уз очување “индустријског” идентитета. (Удружење урбаниста, 2007)

Као резултат планираног развоја града на основу Генералног плана ова студија која је израђена као припрема за израду програма указује на позитивне планске активности за будуће уређење обале Дунава и отвара нам визуре ка великим још неискоришћеним потенцијалима за будући развој Београда на својим рекама. Ова визија нам говори у прилог чињеници да је трансформација урбаног пејзажа приобаља Београда један далекосежан процес.

Парк Пријатељства_Градски парк (2008): У четвртој глави већ је обрађена тема настанка и подизања Парка пријатељста на Новом Београду, као зелена зона – природа у граду и продукт социјалистичког друштвеног уређења. Након планова за реконструкцију и доградњу објекта ЦК _данас Мултифункционални центар Ушће, указала се потреба за уобличавањем оближњег великог Парка Пријатељства односно шире гледано Градског парка. Конкурсно решење треба да послужи за израду будућег Плана детаљне регулације.

Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу града Београда у сарадњи са Друштвом архитеката града Београда и Друштвом урбаниста 2008 године расписала је јавни програмско-анкетни конкурс за решење Градског Парка од хотела Југославије до Бранковог моста на Новом Београду. На конкурс је стигло 82 рада што сведочи о великом интересовању архитеката за овако атрактивну локацију. Како се наводи у извештају жирија основни и недвосмислени услов је да је простор од 140 ха парк, зелена градска површина са минималном изградњом. Наравно, позитивно су оцењивани радови који су предлагали очување неколико затечених објеката као што су објекти палата Федерације и Музеј савремене уметности заједно са природним вредностима, зеленилом и обалом Дунава од хотела Југославија до Ушћа. Такође

сматра се веома важним чување морфологије терена парка како због очувања амбијенталне целине тако и због заштите визура према Великом Ратном острву и Калемегдану. (*Опиту, Градски парк, 2008*) Жири је доделио је девет првих награда ауторским тимовима: Балубцић М., Вукманов А., Јаковљевић В., студенти;/ Савкић Д., Матић З., Цизлер Ј., Арсеновић М., Берисавац И., Петковић М., студенти;/ Пилиповић Д., Бајић Л., Маринков З., Николић В.;/ Ковенц-Вујић А.;/ Марић И., Богданов А., Марић В., Манић Б.;/ Ереш Д., Митровић Ј., Тодоровић М.; / Фрканец В., Перишић Н.;/ Крстић С., Бјелановић Д., ;/ Илинчић Н., Кљаић Ј.;/ и две друге награде. (*Опиту, Градски парк, 2008*) Поред уређења парка и потребе за новим саджајима радови су укључивали и мањи обим изградње обеката у функцији рекреације и активног коришћења зелених и водених спортова. Како се наводи у препорукама жирија што се тиче изградње, било би допуштено извести само: будућу зграду Опере, проширење Музеја савремене уметности и покретне и привремене конструкције у функцији догађаја у парку. (*Опиту, Градски парк, 2008*)

Расписом је тражено од конкурената да се одреде за локацију будућег објекта београдске Опере. Награђеним конкурсним решењима понуђене су две локације: једна на темељима неизграђеног објекта Музеја револуције и друга поред Бранковог моста. Супротно ставу жирија, међу ненаграђеним радовима било је и предлога да се Опера изгради на самом шпицу на Ушћу што сматрамо посебно добрим решењем за град Београд, јер та локација заједно са објектом Опере може постати симбол и значајно допринети препознатљивом урбаном пејзажу града. Како је цела активност усмерена ка будућем планирању конкурсна понуда великог броја радова са различитим саджајим и функцијама уз водену површину Дунава може допринети и неодлучности. То је највероватније и разлог да је недавно, 2017 године парк реконструисан тако што је изабрано сасвим ново решење за које је поверење поклоњено иностраном архитекти са искуством у решавању сличних задатака.

Центар на обали_ Бетон хала (2011): Будући центар је ситуиран између главног прилаза пристаништу у приобаљу реке Саве и пешачке зоне историјског дела центра града Калемегдан. Потреба за расписивањем конкурса се јавила као потреба да се овај важан део центра града уреди а истовремено да се успостави контакт –

пешачка веза обале са Калемегданом. Изабрана локација представља значајно место на мапи града као стратешки историјски, економски и туристички део Београда.

Скупштина града Београда и Агенција за инвестиције и становање на челу са градоначелником, у сарадњи са Јавним урбанистичким предузећем Урбанистички завод Београда расписали су међународни конкурс за идејно решење Центра на обали – Бетон Хала, за простор између Савског пристаништа и Калемегдана 2011 године. На конкурс је пристигло 135 радова што само потврђује значај локације и задатка који је постављен пред учеснике. Жири је био међународни састављен од следећих чланова: Josep Acebillo, Шпанија; Kurt Puchinger, Аустрија; Дарко Радовић, Јапан; Roberto Simon, Brazil; Драган Ђилас градоначелник Београда; Владимир Лојаница, Србија; Милица Грозданић, Србија. *(Међународни, Бетон Хала, 2011)* Жири је доделио две једнаковредне прве награде и то: ауторском тиму Sou Fujimoto Architects из Јапана (1) и ауторском тиму Бранислав Реџић, Драган Ивановић, Зоран Миловановић, Зоран Ђоровић, Весна Милојевић, Борис Хусановић, Марко Тодоровић и Предраг Стефановић(2). *(Међународни, Бетон Хала, 2011)*

Оба првонаграђена рада представљају савремено архитектонско решење, с тим што је међу њима велика разлика у обликовању. Рад означен под бројем 2 из Србије је компактан и рационалан, користи кровну површину објекта за слободну јавну употребу и наглашеном косом пешачком пасарелом повезује обални део са Калемегданом. Рад означен под бројем (1) из Јапана формира наглашену спиралну композицију целог објекта која вадушастим током у облику спирале повезује пешако кретање од обале до Калемегдана. У наредној фази планирања, одлучено је да се за реализацију изабере рад архитекте из Јапана. Уследио је велики притисак стручне и шире јавности, јер, пренаглашена, атрактивна и самодоволна форма визуелно угрожава значај погледа према историјском узвишењу тврђаве Калемегдан.

Конкурс за реконструкцију и доградњу Бетон хале указује на важност потенцијал и атрактивност ове локације и индустријског објекта. Истовремено захтеви постављени кроз распис конкурсних услова далеко превазилазе уобичајену реконструкцију успостављајући нову потребу за решавањем саобраћајног и пешачког потенцијала локације. Тако и награђена конкурсна решења занемарују просторно обликовни

квалитет постојећег, отварајући нове савремене интерпретације наших потреба данас. Истовремено намећу се бројна питања која остављају функцију и програме по страни и баве се превасходно екстравагантним обликовањем. У нашим условима, изабрани концепт, отвара нова питања у планирању утопијског модела као потелцијално новог правца архитектонског стваралаштва.

Савски амфитеатар_ Блок 18 на Новом Београду (2016): На левој обали Саве, на новобеоградској страни 2016 године расписан је архитектонско урбанистички конкурс за Блок 18. Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу Београда, расписала је конкурс у сарадњи са Удружењем архитеката Србије. Задатак је био веома сложен имајући у виду да се просторна структура налази на кључном месту као део Савског амфитеатра, између зеленог појаса леве обале Саве и комплекса Сава центра у залеђу. На десној обали Саве је планиран је нови део старог Београда “Београд на води”, са просторном структуром која ће, када буде изграђена, доминирати целим растором Савских обала. *(Отворени, блок 18, 2016)* Блок 18 је изузетна локација предвиђена за становање али и за значајне јавне, пословне, културне и друге централне садржаје. Предвиђена је велика густина становања примерена положају и квалитету терена као ексклузивној локацији. За разлику од других Новобеоградских блокова који су рађени у време великих државних инвестиција у грађевинарству, сада ће нова изградња бити у новим савременим тржишним условима. *(Отворени, блок 18, 2016)*

Жири је у свом извештају приспеле радове поделио на неколико категорија: Градски урбани блок; чешљеви, полу отворени блок; симулакруми, мали блокови у матрици традиционалног града; линеарни; маркантни репери. Награде су додељене радовима који су на инвентиван начин одговорили условима конкурса и чије ће различите концепције допринесити широј расправи и конкретној разради планске документације. Прва награда је додељена ауторском тиму архитеката: Вања Панић, Марко Весковић и Александар Кнежевић. *(Отворени, блок 18, 2016)*

Локација на терну Новог Београда која је у замишљеној и визуелној са Савским амфитеатром на десној обали има шансу да се плански обликује у нови савремени део града. Студије и планови које смо већ истраживали у овом раду, а које

су се односиле на проблем будућег уређења Савског амфитеатра третирали су и другу обалу реке Саве тако да су у истраживањима будући главни правци саобраћаја и визуелних одушака долазили у комплементаран однос. С обзиром на то дада је Пројекат Београд на води промовисан 2014 године без посебно планираног односа према контексту и другој страни то је и овај конкурс рађен независно. У просторном смислу урбани пејзаж Блока 18 треба да буде у некој врсти противтеже или контрапункта, са пројекта на Београдом на води.

Београдска филхармонија и Блок 13 на Новом Београду (2016):

Комплексност задатка условљена је чињеницом да је Блок 13 територија од великог значаја С обзиром на то дада је у контактном делу блока је доминантан објекат “Палата Федерације” односно данас Палата Србија која је под заштитом као репрезент свога времена. Истражујући локацију за будући објекат Београдске филхармоније предложена је празна зелена површина на којој се налазе бетоски темељи започетог објекта Музеја револуције.

Урбанистичко архитектонски конкурс за део Блока 13 на Новом Београду са локацијом објекта Београдске филхармоније расписала је 2016 године Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу Београда, у сарадњи са Удружењем архитеката Србије. Прва награда је додељена ауторском тиму архитеката: Драган Марчетић и Милан Максимовић(1); другу награду ауторском тиму уз Бранислава Рецића (2) и трећу награду тиму Зорана Димитријевић и Зорице Савичић(3). *(Отворени,Блок 13,2016)* Како констатује жири у свом извештају првонаграђени рад је постигао најхармоничнији однос функције Филхармоније и површина пака. Процењујући да овакав приступ не конурише архитектури Палате Србија и оставља је у њеној пуној изражајности. *(Отворени,Блок 13,2016)*

Велики број радова искористио је постојеће темеље започетог објекта Музеја револуције, па су тако поступили и награђени радови и ту нема већих одступања.. Компарацијом првонаграђеног и другонаграђеног рада поставља се питање да ли је за тако захтеван објекат као што је Филхармонија, препоручљиво укопавање, спуштање објекта и прекривање крова травом. У овом случају даје се предност “скривању” објекта који би требало да има собствени идентитет, да буде препознатљив и

сагледив у градској слици као симбол-репер. Трећенаграђени рад такође има тенденцију спуштања, укопавања, скривања објекта травом. Једино другонаграђени рад, од три прва, има тенденцију да се објекат Филхармоније уздигне на већу висину и учини сагледљивим са Калемегдана и других важних градских визура. Нови урбани идентитет треба да употпуни и унапреди данас помало недовршену слику града у том делу приобаља Дунава.

Градска галерија на Косанчићевом венцу (2017): Планови за уређење Косанчићевог венца усмерили су пажњу градских власти на најатрактивнији комад терена на коме тај амбијентални историјски део града пробија погледом ка реци. Конкурс је расписала Градска управа града Београда са Агенцијом за инвестиције и становање, у сарадњи са Секретаријатом за културу и Заводом за заштиту споменика културе града Београда. Спроводиоцац је Дрштво архитеката Београда. На конкурс је стигло 46 радова што поново говори о изузетно атрактивном задатку. *(Конкурс, Градска Галерија, Београд, 2017)* Прва награда је додељена ауторском тиму: Бранислав Рецић, Драган Ивановић, Зоран Миловановић, Сузана Тисовец, Борис Хусановић, Невенка Рецић. Желећи да издвоји и нагласи вредност првонаграђеног рада жири није доделио другу награду. Објекат је пројектован тако да у обликовном и амбијенталном смислу постаје интегрални део падине а тиме и целине Косанчићев венац. Габарити објекта се стапају са пејзажом. ”Пројектом се дају смернице за функционално и обликовно повезивање са окружењем и даје приказ могућности коришћења и уређења простора падине”. *(Конкурс, Градска Галерија, Београд, 2017)*

Омогућене су пешачке везе са између Косанчићевог венца и падине према реци. Формирање терасе у нивоу улице ослобађа ниво приземља који практично постаје јавни простор -видиковац. То је квалитет по коме се овај рад издваја од осталих. На тај начин допуштају се широке визууре на Нови Београд, Велико ратно острво, на Ушће...Изложбени простори доњих нивоа отварају се погледом према реци са једне стране а са друге се повезују са подземним лагумима. Надземни део објекта је вешто позициониран уз калкан суседа како би се ослободио просторградске терасе а у исто време учинио објекат видљивим из даљине. Несумљив је утицај већ затеченог амбијента на ивици стрмог одсека Косанчићевог

венца, али је и прави избор од стране жирија једна веома важна компонента која ће утицати на будући урбани пејзаж овог дела града.

5.3. Проблеми планске и непланске изградње - нетранспарентно планирање у условима неолибералне економије

Након конкурса из 1986 долази до значајних промена у политичком и економском уређењу као и до проблема које су донели ратови и распад државе. То је утицало на повећану стихијску изградњу и пораст непланских активности у изградњи града, тако да уз некада јасан концепт Модерне архитектуре Новог Београда, долази до спонтаног непримереног “попуњавања” блокова. Како наводи Димитријевић “српски турбокапитализам је паразитском тактиком успео да се упише у новобеоградске празне просторе”.(Dimitrijević, A.,2009) Тумачећи нову стратегију и идеологију српског турбо-капитализма као економију која је базирана на распродаји националног богатства и превласти корпорацијске моћи над државом и на прекомерној потрошњи „Спорт забава и потрошња основни су мотори те економије, а спортски центри, забавни паркови, шопинг молони и банке њихове институције” (Dimitrijević, A.,2009) Савски Амфитеатар на десној обали реке Саве који се већ традиционално сматра једним од главних ресурса Београда постаје место бројних друштвених и културних активности али и планерских анализа различитих студијских група које настављају промишљања о уређењу и визуелној вези између леве и десне обале као израз тежње за спуштањем града на обале реке. Почетком новог, 21. века расте интересовање али и потреба за уређењем приобаља Београда. Поред бројних анализа и студија које су спроведене у циљу припрема за конкурс за Савски амфитеатар на простору Савамале последњих година под све већим притиском капитала долази до планирања које више није транспарентно и решава се далеко од утицаја наших стучних институција и појединаца. (Петровић Балубић М.,2017) Пројекат који је промовисан 2014. године, као будући план за уређење Савског Амфитеатра, укључујући и традиционални део града у контактної зони, познат и као Савамала, презентира се јавности као већ завршен пројекат. Локација од изузетног значаја, од чијег концепта у великој мери зависи нови будући урбани идентитет Београда, мора

да буде планирана и промишљена кроз архитектонско урбанистички конкурс. То је једини легитимни начин да се концепт верификује кроз знање и искуство струке. Бројни апели и протести професионалних удружења остали су без одговора. Један од апела упутило је професионално удружење Академија Архитектуре Србије која је публиковала “Декларацију о Београду на води” (Декларација о пројекту Београд на води, 2015)., предвиђајући велику штету коју ће произвести управо на урбани пејзаж града. Овом апелу придружује и Дрштво архитеката Београда, Душтво архитеката Србије као и други архитекти као што су Марић испред Савеза архитеката Србије (Марић,И., 2014). и Бранко Бојовић преко часописа Изградња (Бојовић,Б., 2014). О великој штети са озбиљним последицама упозорава и архитекта Бојан Ковачевић (Ковачевић, Б., 2015).

5.4. Индустијско наслеђе у приобаљу- препознавање _третман _потенцијали

Актуелност регенерације приобаља суштински је повезана са пренаменом и обновом напуштених индустијских објеката и комплекса. Реафирмација индустијских објеката је процес који је већ деценијама, веома актуелан у свету, где су кроз трансформацију појединих објеката читави делови града подигнути на нови, виши ниво, генеришући развој читавих контактних зона, као што је то пример *Tate Modern*, у Лондону(www.herzogdemeuron.com) Поред реконструкције постојећи индустијски објекат је задржао основне елементе затеченог идентитета, принцип који се негује у великом броју случајева.. Овај процес, почео је седамдесетих година 20.века (Radosavljević, U.,2006) , чак и шездестих у Великој Британији, а затим, дошло је до експанзије у целом свету. Велика Британија је била прва индустијска земља света, а затим је прва доживела пропадање индустијских погона и постаје пионир у конзервацији и поновној употреби реконструисаних фабрика и складишта. (Stratton, M.,2000) Од почетка 18. века до почетка 20. века Ливерпул је био важна морска лука али и иноватор и пионир на пољу технологије докова, лучког управљања и транспортних система. За проучавање индустијског наслеђа важан је део који говори о ливерпулској традицији иновативног развоја. Комплекс докова и складишта Ливерпула је номинован за свтску листу урбаних пејзажа. (Куленовић,Р.,2010)

Као пример пренамене и регенерације индустријске зоне у приобаљу која је променила затечени идентитет је Музеј модерне уметности у Шпанском граду Билбао, уз обалу реке Нервион, који је изграђен 1997 године, по пројекту архитекте Френка Герија, у индустријском делу града, у сред дока за бродове и челичана. (Muzej, Bilbao, 2018.) Овај подухват представља радикалне архитектонске интервенције које у великој мери поништавају историјски контекст. Можемо га упоредити са пројектом који је у нашој јавности промовисан за регенерацију локације индустријског објекта БЕКО – Београдска конфекција, на десној обали Дунава. За ову локацију је без претходног конкурса, у медијима и на друштвеним мржама промовисан пројекат архитекте Захе Хадид са предлогом радикалне интервенције која својом атрактивном формом у потпуности негира затечени архитектонски контекст.

Као изразито савремен приступ радикалне интервенције која не негира контекст, можемо истаћи поступак рециклирања индустријске архитектуре на примеру Данске, из 2013 године, у граду Хелсингор на обали мора који показује како индустријска прошлост може бити сачувана од заборава и пружити још много више од тога, она постаје просторни оквир и инспирација за сасвим нове креативне процесе и откривања у архитектонском стваралаштву. Данас велику пажњу туриста привлачи нови лик старог бродоградилшта који је трансформисан у Културни центар - *The Culture Yard* и *Поморски музеј. Culture Yard* је трансформисани индустријски део града конципиран као спона између прошлости и садашњости: сачуван је и наглашен историјски лик објеката али је истовремено наглашена нова фасада са новим особеним облицима и свременим материјлима. Нова архитектура, као спона између прошлости и садашњости, јача идентитет локалног становништва, а истовремено изражава међународни став јачајући однос између локалне и глобалне заједнице. (Petrović Balubdžić, M., 2014) На међнародном конкурс за Поморски музеј Данске победио је рад групе БИГ са необичним концептом који се поиграва локалитетом некадашњег дока за поправку бродова. Музеј је уграђен у данас "суви док" Хелсингора. Дилема је била, како пројектовати на локацији у непосредној близини Кромборга која је културно благо историје и књижевности. Одговор групе БИГ је објекат чија је највиша тачка на коти 1 метар изнад земље, али испод коте терена у

„сувом доку“ се отварају простори музеја у новим подземним коморама. Велики инжењерски радови и анкеровање челиком и бетоном обезбеђују стари пристанишни ЗИД. (Petrović Balubdžić, M., 2014)

Тема очувања и реконструкције индустријског наслеђа код нас није у већој мери реализована, али је присутна на више конференција од којих је значајнија „реке и индустријско наслеђе“ у оквиру „Дана европске баштине 2007“ која је одржана у Београду и Панчеву. Први међународни конгрес са темом „конзервација индустријских објеката“ одржан је 1973 године у Великој Британији. (Ружић, Д., 2007) Најпре је коришћен термин „индустријска археологија“ а касније је замењен термином „индустријско наслеђе“. Сматра се да је индустријска археологија проучавала технологију а индустријско наслеђе проучава шире поље истраживања проширено на фабрике са својим урбаним и руралним окружењем, односно индустријским пејзажом. (Ружић, Д., 2007)

Према препорукама Европског министарског савета из 1990. и Листе индустријског наслеђа Међународног одбора за очување индустријског наслеђа (ТИССИН) 2003, о заштити индустријско техничког и градитељског наслеђа, дефинише се индустријско наслеђе, његова културна важност и заштита. (Кошир, Ф., 2010.) Посебно су важне три конзерваторске одредбе: -Потребно је очувати интегритет функција; -Мобилне елементе наслеђа очувати на самом месту, *in situ*; -Адаптација индустријског објекта за нову намену је прихватљива, али је неопходно користити традиционалну грађу и изворна решења тако да је компатибилна са примарном наменом. (Кошир, Ф., 2010.) Поред строгих правила институција које се баве заштитом неопходна је и одговарајућа едукација ових институција у циљу осавремењавања и упознавања са могућим савременим формама доградње и реконструкције наслеђа. Сваки овај пројекат има два важна циља: један је превасходно очување аутентичног простора; а други је исто тако важан: постојеће објекте укључити у савремени живот.

У нашој средини процес обнове индустријских објеката је текао далеко спорије у односу на развијене земље запада, и још увек је неразвијен. Кроз хронолошку анализу у овом раду запажамо прве радове пренамене и реконструкције, тек почетком новог 21. века, дакле око 30-40 година касније у односу на развијене

земље запада. Београдска индустрија почетком двадесетог века није била развијена, то је била последица наслеђа али и разарања током рата.(Вучо,Н.,1994) Већи индустријски комплекси били су углавном смештени у периферним привредним зонама, уз реке Саву и Дунав, ради транспорта и коришћења воде у производним процесима. У Београду је најстарија привредна зона настала у 19. веку у Савамали, дуж теретног и путничког пристаништа, паралелно са Карађорђевог улицом.(Ротер – Благојевић,1998) Даље узводно дуж данашњег Булевар војводе Мишића била је Савско Сењачка зона са Вајфертовом пиваром, Фабриком шећера и Фабриком коже на Чукарици као и Млин првог акционарског друштва из 1902.године. Једна од највећих је била индустријска зона поред десне обале Дунава. Ту је било велико предузеће Електрична централа и даље низводно Српско акционарско друштво за клање и прераду стоке, под именом Кланица из 1898.године. Цела ова зона је доживела значајан развој после рата захваљујући изградњи моста прко Дунава и развојем железничких траса.(Вуксановић-Мацура,3.,2015)

Београд је крајем 19.века био један од неколико европских градова у којима је уведена електрична енергија. Изграђен је систем за производњу и дистрибуцију електричне енергије са више електрана и термоелектрана. (Куленовић,Р.,2010) Због потреба процеса производње термоелектране су лоциране у близини великих река. У Београду и данас постоје три старе термоелектричне централе на Дорћолу и у Земуну у непосредној близини Дунава (на углу улица Добрачине и Скендербегове и „Снага и светлост“ у Дорћолској марини, и Термоелектрана д.д. за електрична предузећа на Земунском кеју). (Куленовић,Р.,2010) Крајем 19. и почетком 20.века на обалама Саве и Дунава изграђена је већина насипа са чуварницама, магацинима и економским зградама, а ту су и прве иреверзибилне црпне станице. Како наводи Куленовић, вредност очуваних иреверзибилних станица је велика са аспекта заштите и презентације наслеђа. „У склопу презентације индустријског наслеђа Европе оне представљају изузетну реткост;“ (Куленовић,Р.,2010) Индустријско наслеђе представља нашу културну баштину, национално наслеђа и истовремено је доказ нашег напретка у области индустрије.

Изузетно је значајно да је Млин Првог акционарског хлебарског удружења, који је изграђен је 1902. године (Куленовић, Р., 2010), реконструисан 2015 године у објекат са новом комерцијалном наменом. У непосредној близини је и објекат Палата државне штампарије (БИГЗ) изграђен 1940 године и који се и данас истиче у широј зони приобаља и представља светао пример модерне функционалистичке архитектуре Драгише Брашована који је у неадекватном, запуштеном стању.

Као предмет за истраживање, индустријске објекте сагледавамо у временском интервалу од индустријске револуције у 18. веку до Другог светског рата. Истраживање је код нас добило свој први институционални оквир покретањем индустријско-археолошког пројекта у Одбору за археологију САНУ, деведесетих година 20. века. У последње време пажња је посвећена и у оквиру Музеја науке и технике у Београду. То је дисциплина која је код нас још у зачетку. (Куленовић, Р., 2010) За данашње друштво и позицију архитектонске струке, индустријско наслеђе има значаја као истријска, научна, друштвена, технолошка и архитектонско естетска вредност. Као превасходни циљ оваквих истраживања је пре свега препознавање и идентификација објеката, затим њихова презентација стручној и широј јавности као подршка стратегијама за заштиту, утврђивање могућности заштите и очувања карактера како би се разумео утицај индустријализације на људско друштво и коначно утврђивање облика и метода заштите, пренамене и евентуално реконструкције и доградње. За разлику од ригидних ставова институција заштите архитектонска струка и ауторитети треба да се залажу за нови живот ових објеката како би уз очување карактера и историјских артефаката модерна архитектура нашла своје место у обнови.

Хронолошка анализа радова и конкурса у петој глави овог рада показује да је међу првим планским активностима у овој области био конкурс за изградњу Марине Дорћол са Електричном централом као индустријским објектом за који се предвиђала пренамена, 2001 године. Наредни конкурс који се бавио реконструкцијом индустријског објекта је конкурс за Центар на обали- Бетон хала који је расписан 2011 године. У оквиру Пристаништа и објекта Капетаније је и конкурс за пристан међународних бродова који је реализован 2007 године. У међувремену веома су

активна неформалана удружења која културно забавним програмима и особеним активизмом акцентују индустријске локације у приобаљу, као што су „Миксер фестивал“ у Житомлину на Дорђолу уз Дунав, затим у Силосима на Дунаву и бројне активистичке и уметничке делатности у Савамали, које су одржаване у последњих десетак година указујући на неискоришћене потенцијале. Један од првих примера „инвеститорске“ интервенције на индустријском објекту је реконструкција и доградња Млина-Првог акционарског хлебарског друштва 2014/15. Објекат је пренамењен у хотел високе категорије тако да је историјски карактер добио могућност за нови живот кроз нове намене. Непримерена мегаломанска доградња једног дела новог волумена у визуелном погледу нарушава историјски склад између Млина и објекта БИГЗ. Ипак архитектонска струка, удружење архитеката САС и ДАБ, 2015 године наградили су реконструкцију Млина, као позитиван напор који је учињен да се сачува индустријско наслеђе.

Као импресиван пример односа једне градске управе према наслеђу у склопу стратегије и имплементације индустријског наслеђа историчар Куленовић наводи пример Ливерпулског менаџмента и плана из 2003 године где се велика пажња посвећује „Statement of Significance“ којом се истиче улога Ливерпула у индустријској револуцији и водећој позицији у примени нових технологија као и о Ливерпулској традицији иновативног развоја. Истичући у први план историјску компоненту развоја. (Куленовић,Р.,2010)

Касних осамдесетих година од Министарства културе Србије је потекла иницијатива за пројекат опсежнијег прикупљања података за каталог спомениа техничке културе у оквиру којег се реализује подпројекат *Споменици техничке културе у Подунављу*. (Куленовић,Р.,2010) Анализа индустријског наслеђа ове територије је показала да су стара индустријска постројења концентрисана у већим насељеним местима као што је Београд, Панчево и Нови Сад, и да су превасходно везана за ток реке Дунав. (Куленовић,Р.,2010) Фабрички комплекси су наизглед у солидном стању, поседују добро очувану инфраструктуру, али су најчешће запуштени и као такви представљају изоловане арале који представљају препреку у развоју појединих територија града. Уређењем ових комплекса укључили би смо се у актуелне процесе

за интегрисаним очувањем културног наслеђа. Концепти обнове и заштите индустријских објекта подразумевају и укључивање пејзажа као неодвојивог дела целине. Појам културни пејзаж је данас у свету означен као важан ресурс, представља део модерне културе и сагледава се у контексту одрживог развоја. Културни пејзаж се бави очувањем природног окружења али и људском историјом, континуитетом културних традиција и друштвеним вредностима. Овај термин је у употреби од почетка 20 века. *Европска конвенција о пределу*, Фиренца 2000., повезује културни предео са идејом о потреби да се постигне одрживи развој базиран на хармоничним односима између социјалних потреба, привредних делатности и животне средине. (Evropske, konvencije, 2005)

5.5. Закључна разматрања

Полазећи од претпоставке да је недостатак јединствене стратегије у планирању пробала Београда један од основних узрока појаве планирања које се одвија кроз различите спорадичне активности, морамо констатовати да су механизми који покрећу израду планова последица нове идеологије која се препознаје кроз појаву слободног тржишта. Промене које су настале крајем 20. века утицале су на промене земљишне политике а тиме је дошло и до промена у архитектури и приступу планирању. Интереси приватног капитала све чешће су испред јавног интереса. Ново друштво полази од уверења да само приватни капитал може да обезбеди продуктивност и мотивише све учеснике у процесу планирања. У таквим околностима нови механизми утичу на покретање архитектонских конкурса као провера потенцијала одређене територије али не представљају обавезност у реализацији. У овој глави спроведено је истраживање релевантних конкурса који су резултат испитивања независних појединачних локација у приобаљу као и нови доминантан облик планирања које долази без уобичајених процедура кроз представљање завршеног Мастер плана за „Београда на води“.

Почетак 21. века карактерише развој кроз издвојене случајеве, покретање и активирање независних локација у приобаљу и носи обележја пројектовања у контексту економске и културне кризе али и наговештаја нових пракси. Овај период одликује и промена друштвено политичких и економских прилика у нашој средини а на глобалном плану одступање од стратегија модернизма и на неки начин повратак традиционалним обележјима града. Долази до трансформације модерне архитектуре као и до распада, урбане дисперзије и опадање интереса за заједништво.

Како науку о простору поставља Анри Лефевр он урбани пејзаж види као део "друштвене производње простора", постављајући тезу да се савремена реалност тумачи кроз процесе индустријализације и друге облике створеног урбаног друштва као "комплетна урбанизација".(Lefebvre H.,1991) У том тумачењу промена урбаног карактера у условима пост-социјалистичке транзиције може се посматрати као део производње простора глобалног урбаног друштва. У овом случају урбанизација није хомогена и синхронизована већ је њена шанса у динамици урбаних специфичности и разлика комплексне и хетерогене структуре. Све се сада одвија супротно некадашњој државној планској диригованој привреди. Конкурсне активности нису више са превасходним циљем постизања естетско функционалних домета архитектонске струке већ се све више захтева препознатљивост корпоративног дизајна. Менаџмент у архитектури и планирању је сасвим нови модел којим се усмереним акцијама истражују потенцијали који се презентирају потенцијалним финансијерима. Овакав нови приступ активирању приобалних делова града, може се запазити код пројеката који су приказани као Студија подручја Аде Хуја и Природно језгро Београд, које унапред отварају нове теме са циљем анимирања потенцијалних финансијских полуга на глобалном нивоу.

Након замирања индустријских зона савремени градови се све више такмиче у плановима за будућност приобаља. Експонираност ових простора постаје конкурентна центру града, развијајући репрезентативне садржаје и утичући при том на обликовање архитектуре али и комфор отворених јавних простора. Обнове индустријских објеката најчешће су резултат значајних међународних конкурса који

отварају нове и нове теме. Носталгија за архитектуром прошлости није пропраћена одрицањем од технолошких иновација које подижу стандард живота, доприносе просвећености и наставку напретка. Нови идентитети приобаља у пост-индустријским градовима доприносе унапређењу комфора градског живота и подстичу нове форме социјализације и идентификације становника. Нови програми и нови дизајн подстичу осећај сигурности и топлине живота у граду. (Petrović Balubdžić, M., 2014) Посматрањем најновијих репрезентативних примера можемо у блиској будућности корисити искуства и деловати у нашој средини. Повезивање старог и новог кроз контраст који уважава градитељску мудрост али и апострофира нове технологије можемо се боље прилагодити модерним облицима живота као и пејзажима које смо у недавној прошлости одбацили. Културни идентитет је важан елемент који кроз традицију и искуство утиче на форму и функцију јавних простора. Елементи новог урбаног пејзажа распознају се кроз нове форме и материјале. Имајући у виду велики број запуштених, а изузетно вредних локација у приобаљу Београда, важно је будућа решења тражити на архитектонско урбанистичким конкурсима. Конкурси су облик архитектонске праксе који обезбеђује иновације и креативно интуитиван приступ. (Petrović Balubdžić, M., 2014)

Бројни фондови европских држава намењени су препознавању, регистровању и очувању културног наслеђа. Могу се користити наменски за анализе, пројекте и интервенције које се односе на наслеђе. (Куленовић, Р., 2010) Активнијим укључивањем у европске фондове Београд би се могао умрежити у системе који едукују и подстичу очување и развој националних културних пејзажа. Анализе и истраживања показују да приобаље Београда има велики потенцијал у напуштеним индустријским објектима и комплексима. Деликатност и брига о очувању историјских идентитета често је у супротности са интересима нових инвеститора тако да је неопходно удружити државно и приватно партнерство и укључивање јавности у свим фазама планирања.

VI ГЛАВА

6.0. ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

Идентитет приобаља Београда, суштински је повезан са судбином урбане структуре града. У 20. веку урбани пејзаж приобаља Београда претрпео је радикалне промене које су окренуле тежиште града према рекама тако да су и даље у току процеси који теже да обале повежу са централним зонама града. Постепено се тежиште града помера према приобаљу јачањем веза између старог и новог дела града. Конкурсне активности које су започеле почетком 20. века биле су неопходне као подстицаји утичући на одлуке које су касније донете да би се град даље плански развијао. Истовремено то је био начин да се промишљање о градском простору отвори за стручну јавност у нашој земљи и провери кроз инострана искуства. Планови који су након тога рађени користили су идеје из конкурсних решења, о њима су се водиле дискусије и доношене су даље одлуке о простору. Имајући у виду да конкурсна решења, у већини, нису доследно спроведена, она су дала допринос изоштреним суштинским промишљањем у оквиру датих програма.

Иако ни један Генерални план у граду није спроведен до краја, услед политике и економских проблема планови су у мањој или већој мери детерминисали правце развоја. Код конкурсних решења оштра конкуренција и јавност у раду доприносили су формирању нових свежих концепата. Тако је конкурс из 1922. године афирмисао идеје о изградњи на левој обали Саве и једним делом усмерио одлуке у старом делу града. Конкурс за позиционирање важних објеката из 1947. године утицао је на радикалну промену матрице Новог Београда која је била значајна за контактну зону приобаља и везе са старим Београдом. Конкурсна решења из 1986. сматрана су за богатство идеја које су указале на могућа решавања проблема Новог Београда, и значајно третирали контактну зону две обале реке Саве. Елан са којим је тертиран конкурс за Нови Београд из 1986. године, након кога су резултати објављени у посебном броју часописа Архитектура и Урбанизам, који је посвећен конкурсним радовима, затим стручна дискусија која је уследила организовањем Симпозијума и објављивањем зборника о радовима, који је организовало Друштво архитеката

Београда, представља пример како би данас требало поступати када су у питању локације од великог значаја за град. Данас, тридесет година касније, када су проблеми града све сложенији имајући у виду нарастајуће потребе савременог Београда решавање урбане структуре приобаља неопходно је решавати кроз конкурсне активности.

Бројни планови града тангирају проблем обала остављајући недовршена питања стратегија планирања. Евидентно је одсуство интегралне стратегије за унапређење и развој приобаља Београда. Такође, не постоји континуитет у успостављању односа између приобаља и јавних простора центра града. Увидом кроз планове утврдили смо више међусобно условљених стратегија које се мењају у односу на промене историјских и социо- политичких услова а које значајно детерминишу физичку структуру. Историјски преглед указује на неискоришћене и недовршене развојне потенцијале и на тај начин сагледавамо отворене перспективе за нове стратегије.

Послератни убрзан раст модерног града на левој обали Саве, пројектован и изграђен према бескомпромисним начелима модерне архитекутре која је добила полет и остварење у условима социјалистичке привреде и социјалистичког друштвеног уређења, је био помогнут развојем индустрије у Југославији после Другог светског рата. Насупрот времену успона послератног модернизма, данашњи технолошки развој не прати уређење и обнова десне обале Саве, онако како би било у складу са савременим иностраним искуством и потребама града. Стручна јавност није на адекватан начин укључена у процесима доношења одлука о простору, тако да искључиво право има непосредни интерес капитала. Сегменти урбанизације приобаља Новог Београда постали су интегрални део урбаних идентитета који се више не посматрају кроз призму социјалистичке културе већ кроз њихове функционалне и просторне квалитете и утицај физичке околине. Дисконтинуитети и таласи модернизације, концепције и типологије западне корпоративне архитектуре од средине 1970-тих се имплементирају у социјалистички контекст захваљујући јачању тржишне економије и расту великих привредних компанија. Интегришући елемент трансформације изграђене околине је улазак нових актера у производњу изграђене

средине. То је улазак ситнијег и средњег капитала, а затим и интернационалног капитала који утичу на нове таласе градње, без модерних прогресивних амбиција, с циљем шпекулативних грађевинских акција. Негативни процеси у изграђеној структури показују слабљење урбанистичког дискурса као средства уређивања простора. Проблем приобаља Београда у економском аспекту представља неразвијен партнерски однос између приватног и јавног сектора. У домену диспозиције физичке структуре највећи проблем представљају велики инфраструктурни системи, пре свега трасе железничке пруге.

Период после 2000 године је период који карактерише студија појединачних случајева, покретање и активирање независних локација у приобаљу и носи сва обележја пројектовања у контексту економске и културне кризе али и наговештаја нових пракси. Овај период одликује истовремено и промена друштвено политичких и економских прилика у нашој средини а на глобалном плану одступање од стратегија модернизма и у неку руку повратак традиционалним обележјима града који уређује али и ограничава. У овом периоду долази до трансформације модерне архитектуре и даље долази до распада, урбане дисперзије, опадање смисла за заједништво. Након раскида са модерном, а затим и пост модерном (са градовима прошлости као моделом), истражују се нови модели у екологији и новим технологијама. Потреба да се унапред припремају пројекти за потенцијалне будуће инвеститоре настала је као резултат нових друштвено економских прилика. Урбанистичко планирање у периоду друштва у транзицији није више било одраз тежњи ка највишим донетима струке већ се иде у сусрет великим корпорацијама.

Констатација да нема јединствене стратегије када је у питању концепт приобаља има објашњење и упориште у чињеници да једна веома сложена и моћна акваторија, као што је београдска, не може бити третирана у кратком временском периоду. То је и разлог да се промене дешавају спорије или брже али кроз фактор времена као доминантна категорија. Ипак за подстицај, имамо пример града Амстердама у коме су, захваљујући доброј економској ситуацији али и контроли коју је градска управа имала над урбанистичким плановима и реализацијом, реализовани

објекти и читаве градске четврти на самој обали, и које су оствариле врхунске резултате у архитектури.

Иако је 2007/08 године урађена веома исцрпна анализа од стране архитектонских тимова, која је указала на значај очувања јавних простора и јавног интереса на територији Савског амфитеатра, управо је тај принцип нарушен изградњом стамбених објеката у власништву страних приватних корпорација. Други принцип савременог планирања је транспарентност, која је такође науршена већ самим чином избегавања јавних конкурса за важне локације у приобалним зонама.

Полазећи од већ наведене претпоставке да је недостатак јединствене стратегије у планирању пробала Београда основни узрок појаве пројектовања које се одвија кроз различите непланске активности, морамо констатовати да су механизми који покрећу израду планова последица нове идеологије која се препознаје кроз појаву слободног тржишта. Промене које су настале крајем 20. века утицале су на промене земљишне политике а тиме је дошло и до промена у архитектури и приступу планирању. Интереси приватног капитала све чешће су испред јавног интереса. Ново друштво полази од уверења да само приватни капитал може да обезбеди продуктивност и мотивише све учеснике у процесу планирања. У таквим околностима нови механизми утичу на покретање архитектонских конкурса као провера потенцијала одређене територије али не представљају обавезност у реализацији.

Како науку о простору поставља Анри Лефевр он урбани пејзаж види као део „друштвене производње простора“, постављајући тезу да се савремена реалност тумачи кроз процесе индустријализације и друге облике створеног урбаног друштва као „комплетна урбанизација“.(Lefebvre H.,1991) У том тумачењу промена урбаног карактера у условима пост-социјалистичке транзиције може се посматрати као део производње простора глобалног урбаног друштва. У овом случају урбанизација није хомогена и синхронизована већ је њена шанса у динамици урбаних специфичности и разлика комплексне и хетерогене структуре. Све се сада одвија супротно некадашњој државној планској диригованој привреди. Конкурсне активности нису више са превасходним циљем постизања естетско функционалних домета архитектонске струке већ се све више захтева препознатљивост корпоративног дизајна. Менаџмент

у архитектури и планирању је сасвим нови модел којим се усмереним акцијама истражују потенцијали који се презентирају потенцијалним финансијерима. Овакв нови приступ активирању приобалних делова града, може се запазити код пројеката који су приказани као Студија подручја Аде Хуја и Природно језгро Београд, које унапред отварају нове теме са циљем анимирања потенцијалних финансијских полуга.

Препознавање потенцијала индустријског наслеђа пробаља није значајније третирано у урбанистичким плановима Београда. Током деведесетих година 20.века институције заштите наслеђа у Србији функционишу изоловане од европских токова у области заштите. Ипак последњих година се сусрећу са многим европским конвенцијама, резолуцијама и препорукама које се баве унапређењем заштите наслеђа. Тиме су отворена питања о присуству државне стратегије у вези са заштитом наслеђа, културном политиком земље, па и суочавање институција са новим тенденцијама у овој области које су далеко флексибилније по питању нових намена и смелих архитектонских интервенција. Посебно се отвара проблем данас када смо у ситуацији великих очекивања моћних инвеститора који желе да улажу у промену намене запуштених индустријских комплекса, као што је на пример, централа „Снага и светлост“ у Марини Дорћол или Београдски памучни комбинат, када се пажња и заштита од стране инвеститора доживљава као терет и ограничавајући фактор а не као потенцијал. Актуелни процеси приватизације излажу ризику од нестајања и уништења објекте индустријског наслеђа, односно ризику уништења историјског карактера ових објеката и комплекса. Потребна је снага државе и стручних ауторитета како би се ови различити фактори удружили у корист јавног интереса који би донео просперитет.

Када је у питању **наслеђе** ова студија је отворила питање и усмерила пажњу на већ постојеће репрезентативне, веома вредне, објекте у приобаљу и истовремено на напуштене ареале који поседују велики потенцијал кроз историјски фактор али и кроз фактор изузетне локације. Удруживањем ове две развојне могућности београдско приобаље може постићи снажан напредак у економском, привредном и туристичком погледу. Свеобухватност и сложеност изложене теме овог рада и

анализа обимног материјала омогућава нам да даље постављамо питања и тражимо обрасце, отварамо будуће платформе и дебате.

ПРЕПОРУКЕ за будуће планирање треба да иду у корист више транспарентности и усмеравање приватног капитала, односно условљавање изградње кроз стручне просторне провере кроз конкурсна надметања преко којих се интуитивним методама долази до квалитетних решења. Затим, потребно је јачати инструменте којима архитектонска струка усмерава одуке о простору имајући у виду интерес капитала и јавни интерес. Претпоставка је да ће се јачањем државе и економије повећати значај архитектонске струке и плански усмерених акција. Препоруке и смернице за будуће планске активности можемо проверавати кроз одреднице којима се подвлаче и наглашавају најважнији аспекти у планирању регенерације приобаља:

1- Прибалне зоне се морају планирати као интегрални део постојећег града тако да доприносе развоју. У анализама студија за Савски амфитеатар као и у свим програмским усмеравањима захтевано је да се будуће решавање јасно одреди и интегрише у постојеће градско окружење. То значи брига о функционалним везама, просторним реперима и визурама од града ка обалама.

2- Наслеђе и истројски идентитет доприноси одређеном карактеру града. Значајан је не само као очување и конзервација већ и као развој и допринос карактера и значења. У овом раду посебно је наглашена и истраживана важност историјских ентитета као што су: Калемегданска тврђава, Косанчићев венац , Бетон хала и Старо језгро Земуна. Некадашњи индустријски карактер приобаља такође се мора препознати, адекватно штитити и надградити новим садржајем и формом. Чувањем вредних целина историјског наслеђа унапређујемо и будући лик града према облама.

3- Јавни простор треба да добије велики значај, да буде репрезентативан и високог квалитета, како би се обезбедило интензивно коришћење. Јавне површине приобаља треба да буду атрактивне и естетски прихватљиве како би биле употребљиве и за подизање туристичке понуде града. Очување јавних површина је веома значајно како не би дошло до узурпације драгоцених локација.

4-Јавно-приватно партнерство је неопходно како би се подигла ефикасност процеса од планирања до реализације у условима неолибералне економије. Јавни сектори треба да обезбеде квалитетне пројекте који утичу на квалитет свих система инфраструктуре као и да обезбеде укупну друштвену равнотежу. Постепено, јавно и приватно партнерство је почело да даје резултате у ефикасним акцијама као што су на пример активирање пројекта Београд на води и пројекат и реализација Мултифункционалног центра Ушће. Отворени проблем остаје недостатак ауторитета, односно партиципација архитектонске струке.

5-Учешће јавности –транспарентност обезбеђује одрживост. Одрживи развој огледа се у еколошком, економском и друштвеном аспекту. У нашим условима као и у анализираним примерима може се пратити и компарирати учешће јавности у некада социјалистичком и данас у капиталистичком друштву.

6- Регенерацијом приобаља треба отворати могућности за различитост програма. Пожељна је измешаност и социјалних група и функција које ће доприносити укупном богатству понуде. Садржаји културе треба да буду поред комерцијалних или делова за рекреацију. Тенденције у нашим приобалним деловаима имају шансе за пожељну разноликост и измешаност функција што треба још јасније усмерити и кроз планске документе. Доступност води треба да буде блиска и непосредана свим корисницима простора и свим социјалним групама.

7- Амбијент који окружује приобаље, било да се ради о природним или урбаним целинама, мора бити брижљиво третиран како би се сачувале све постојеће вредности и унапредили нови простори, било да се ради о макро или микро плану све до детаља који се тичу урбаног дизајна. Унапређење амбијента приобаља је веома успорен процес у нашој средини. Све што је на том плану урађено изведено је у време социјалистичког друштвеног уређења када је јавни простор био адекватно третиран, као на пример Парк пријатељства на Новом Београду и кеј и шеталиште дуж Новобеоградске стране. Најурбанији кеј који има свој континуитет је земунски кеј који се и данас развија у смислу унапређења простора и амбијента; Из тог разлога у данашњим условима потребно је планом обавезати приватне инвеститоре да приликом изградње партиципирају у уређење јавних простора.

8- Имајући у виду важност квалитета воде у систему одрживог развоја неопходно је предузети све мере које се тичу односа према квалитету воде у техничком аспекту као и у односу становника према еколошким одредницама.

УРБАНИ ПЕЈЗАЖ приобаља Београда представља сложену слику састављену од појединачних спорадичних активности. Контраст леве и десне обале је особени потенцијал који још није довољно искоришћен. На десној обали реке Саве препознајемо сусрет супротних светова и феномен појаве градских рубова надомак центра града који данас значи посебан изазов. Поред запуштених историјских објеката део данашњег идентитета представљају и значајни инфраструктурни системи као што су саобраћајница, пруга, лука, индустрија, производни погони и складишта који представљају баријеру између приобаља реке Саве и центра града. Десна обала Саве обилује историјским вредностима које треба обновити и унапредити. Лева обала са богатим слободним просторима представља и данас изузетно вредан природни ресурс који захтева креативне стратегије као и стручну јавност у свим фазама рада и одлучивања. Данас, доминантни процеси транзиције и нови неолиберални дискурс, наглашавају важност инвеститорских намера, неоправдано су, стручну архитектонску јавност, удаљили од урбанизма и архитектуре као креативног чина и као јединог инструмента који би могао да допринесе будућем идентитету приобаља.

Трансформација урбаног пејзажа приобаља је резултат свих наведених активности планирања и пројектовања у приобаљу. Свака планска активност тежи да делује и утиче на промене пејзажа. Сваки и најмањи пројекат или конкурсно решење утиче на лик града било да се ради о дизајну малог Пристана на савском пристаништу, о реконструкцији куле Небојша или пак Градској Галерији на Косанчићевом венцу. Трансформација некадшњег објекта на Ушћу и данашњи нови изглед исте локације очигледан је репрезент хода кроз време али и очигледан пример трансформације урбаног пејзажа.

Нови урбани пејзаж који у овом раду промишљамо није једна територија чију трансформацију пратимо већ је променљива категорија кроз различите дифузне

просторе као и кроз време. Две променљиве компоненте чине ово истраживање веома комплексним. Нова естетика не одражава толико дух места у смислу континуитета из прошлости, колико јасно показује елементе нове корпоративне економије и нова стремљења потрошачког друштва. Показује нам, архитектонској струци, да поред личних афинитета и тежње ка врховима савремене архитектуре морамо разумети и суочити се са снагом капитала. Корак по корак свака реализација нас уводи у нову трансформацију урбаног пејзажа.

Трансформације које смо пратили у овом раду су различите у различитим временским периодима. Сагледавали смо их кроз више нивоа у контексту промењених политичких, ратних и друштвено економских прилика, затим и услед нових потреба и запоседања нових територија. Коначно и промене власничког третмана земљишта детерминисале су промене у просторним карактеристикама.

Студија примера кроз поређење и укрштање са теоријским разматрањима уз анализу генезе планске, студијске и конкурсне документације указује на резултате које овде износимо. Након истраживања можемо закључити да су трансформације урбаног пејзажа кроз време условљене следећим аспектима у којима се испољавају: конфигурацији терена и уличног склопа, у карактеристикама архитектуре и урбаног склопа, у начину и распореду коришћења терена, у односу према природним елементима и у друштвеном и економском контексту.

Прецизније одређење ове констатације можемо изнети као резултат студије, у неколико тачака које указују на ток и нивое трансформација: **1)** Трансформација физичке структуре, односно урбаног пејзажа, од оријенталног ка европском граду у 19. веку; **2)** Промене урбаног пејзажа у друштвеном превирању између конзервативизма, односно академизма и модерности почетком 20. века, између два рата; **3)** Трансформација урбаног пејзажа од природног ка урбаном, доминација модернизма али и промена од капиталистичког града ка социјалистичком особено за наше прилике, модернизам средином 20. века; **4)** Промене у архитектури у контексту од социјалистичког до неолибералног друштва и нове капиталистичке економије почетком 21. века.

Питање је како је дошло до ситуације у којој се све промене преламају и читају у зони приобаља. Разлоге за то можемо потражити у чињеници да је особена природна условљеност пејзажа "на ивици"(Marshall, 2001) као контактна зона свих различитих целина допринела да приобаље као феномен представља место сусрета разних карактера.

Ова студија има тенденцију да послужи као основа за даља истраживања која се тичу различитих аспеката трансформације природних и урбаних пејзажа београдског приобаља и да буде допринос даљем проучавању феномена развоја града на обалама. Отварањем различитих питања и повезивањем историјских, друштвених и просторних чињеница надамо се да ће моћи и да подстакне будућа истраживања и платформе о контактним темама.

„С новим политичким променама у земљи постоји нада да ће се коначно успоставити варљива равнотежа између друштвене контроле и личне слободе и да ће онда и архитектура коначно обухватити читав градитељски распон, између служења личном добру и колективним вредностима.”

(Kulić, Vladimir, *Izgradnja Beograda u periodu socijalizma (1945-2000)*, 2002)

БИБЛИОГРАФИЈА (ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА)

ИЗВОРИ:

- Бркић, Алексеј. *Знакови у камену – српска модерна архитектура 1930-1980. Београд: Савез архитеката Србије, 1992. стр.178*
- Бабић, Љиљана, *Архитект Никола Добровић, 12. II 1897-11. I 1967., стр.26*
- Благојевић, Љиљана, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. Године, Докторска дисертација, Универзитет у Београду Архитектонски факултет, Београд 2004., стр. 35-55, 76-82, 96-107, 113-115*
- Vlagijević, Ljiljana, *Novi Beograd grad ničije zemlje, Diferencirana susedstva Novog Beograda, Projekat centra za vizuelnu kulturu MSUB CVK, Beograd, 2009, str 22-33*
- Buck-Morss, Susan, *Dialectics of Seeing, Walter Benjamin and the Arcades Project, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995, str. 89*
- Capitanucci Maria Vittoria, *Dominique Perrault architecture, Luca Molinari, Skira Editore, Milano, 2006.*
- Вучо, Никола, *Историја Београда, Урбанистички развој Београда од 1944-1980 године, Балканолошки институт САНУ, ИК Драганић, Београд, 1995, стр. 347-373*
- Вучо, Никола, *Привредни развој Београда од 1919. до 1941. У.В.Чубриловић(ур.), Историја Београда: двадесети век, Српска академија наука и уметности, Београд, 1974, стр.197-268*
- Вуксановић Мацура, Злата, *Бара Венеција и Савамала: Железница и град, Наслеђе, часпоис, Завод за заштиту споменика културе Београда, број XVII, 2015, стр. 9-93*
- Вуксановић Мацура, Злата, *Сан о граду-Међународни конкурс за урбанистичко уређење Београда 1921-1922 , Орион Арт, Београд 2015, стр. 9-91*
- Geddes, Patrick, *Cities in Evolution, An Introduction to the Town Planning Movement and to the Study of Civics, London: Williams & Norgate, 1915.*

- Gissen, David, *The architectural reconstruction of nature, Landform building: Architecture's new terrain*, Edited by stan allen and marc McQUADE, Lars Muller publishers, princeton University school of architecture, 2009, pp. 456
- Gausa, Manuel, *Architecture is (now) geography (Other Urban "Nature")*, *EARTH BUILDINGS_radical experiments in land architecture*, ArchiLab's, Thanos & Hudson, 2003, str.40
- Гашић, Ранка, *Београд у ходу ка Европи: културни утицаји Британије и Немачке на београдску елиту 1918-1941*, Институт за савремену историју, 2005.
- Габријан Душан, *Намјечај за регулацију Новог Сада*, *Грађевински вјесник*, Загреб, бр.10, 1937, стр.145-148.
- Гавела Ђ., Предговор, *Путовање по новој Србији (1878 и 1880)*, Сретен Л.Поповић, Српска књижевна задруга, Београд, 1950
- Hall T. , *Planing Europe's Capital Cities: Aspekts of Nineteenth- Century Urban Development*. London: Routledge, 1997.
- Giedion Sigfried, *"The Need for a New Monumentality"* (1944), in his: *Architecture you and me: the diary of development* (Cambridge, Mass.:Harvard University Press, 1958), pp.39.
- Dimitrijević, Aleksandar, *Vrla nova novobeogradska susedstva*, The brave new neighbourhoods of new Belgrade, *Diferencirana susedstva Novog Beograda, Differentiated neighbourhoods of new Belgrade*, Projekat centra za vizuelnu kulturu, Project of the centre for visual culture MOCAB CVC, 2009, str.109-119
- Dobrović, Nikola, *Što je gradski pejzaž; Njegova uloga i prednost u suvremenom urbanizmu*, *Čovjek i prostor*, god. I, br.20, Zagreb, 1954, str.1-3
- Добровић, Никола, *Средишњи и регионални (урбанистички) план* , *Техника*, Београд, бр.1 (1946), стр.8-9.
- Добровић, Никола, *Обнова и изградња Београда: контуре будућег града*, Београд, Урбанистички институт НР Србије, 1946, стр.20
- Добровић, Никола, *Текстови Николе Добровића у избору М.Р.Перовића, Урбанизам Београда 58*, Београд 1980.

- Добровић, Никола и Владимир, Марковић, Железнички проблем Београда, Београд, Урбанистички институт, 1946, стр.7-8 и стр. 9-63.
- Ђорђевић, Александар, *Историја Београда, Урбанистички развој Beograda od 1944-1980 godine*, Балканолошки институт САНУ, ИК Драганић, Београд, 1995, стр 571-572
- Ђокић, Владан, Урбана морфологија - *Град и градски трг*, Архитектонски факултет универзитета у Београду, 2004, стр. 7- 43
- Ђурић Замоло, Дивна, *Београд са старих фотографија*, Туристичка штампа, Београд, 1968, стр 11
- Ђурић Замоло, Дивна, *Београд као оријентална варош под Турцима: 1521-1867*, Београд, 1977.
- Ђурић Замоло Д., *Градитељи Београда 1815-1941*, Београд, 1981.
- Erić Zoran, *Diferencirana susedstva Novog Beograda*, Projekat centra za vizuelnu kulturu MSUB CVK, Beograd, 2009, str 9-11.
- Elin Nan, *Postmoderni urbanizam*, Orion art, 2002.
- Јосимовић, Емилијан, *Објаснење предлога за регулисање онога дела вароши Београда што лежи у Шанцу*, са једним литографисаним планом у размери 1/3000 (1867) репринт. Београд: Друштво урбаниста Београда, 1997.
- Јанковић, Мика, "Међу нама: Како је пројектована палата СИВ-а", *Политика*, Београд, 9.август 1975, стр.20.
- Le Corbusier, *Atinska Povelja (1943)*, prevod Danilo Udovički, Beograd, Klub mladih arhitekata, 1965, str.48-50.
- Le Corbusier, *Начин размишљања о урбанизму (1946)*, превод Тијана Максимовић, Београд, Грађевинска књига, 1974, стр.5-6.
- Lefevr, Anri, *Урбана револуција*, (1970), Prevod Mirjana Vukmirović-Mihajlović, Nolit, Beograd, 1974.
- Lefebvre Henri, *The Production of Space*, (1974), Oxford:Blackwell Publishing,1991.

- Леже, Луј, *Словенски свет*, превод Радослав Јанковић, *Београд и Срби* (одломак), у Београд у деветнаестом веку: из дела страних писаца, Наслов оригинала: Luis Leger, *Les Monde Slave: voyage et literature* (Paris: Didies et c.le, 1873.) стр. 29-52,
- Лапчевић, Milica i Šojat Vladimir, *Ekološka istorija Novog Beograda, Diferencirana susedstva Novog Beograda*, Projekat centra za vizuelnu kulturu MSUB CVK, Beograd, 2009, str 135-145.
- Лазовић, Зоран, *Историјске одренице развоја Београда и Савског амфитеатра-Савски амфитеатар футуристичка верзија*, Јасен/Лисина, Никшић, 2003.
- Калић, Јованка, *Историја Београда, Урбанистички развој Beograda od 1944-1980 godine*, Балканолошки институт САНУ, ИК Драганић, Београд, 1995, стр. 127.
- Красојевић Милорад, *Каталог планова и карата Београда*, Геокарта Београд, 2004, стр.1-40
- Костић, Константин, *Град и картографија, Каталог планова и карата Београда*, Геокарта Београд, 2004, стр. VIII
- Kennet, Frampton, *Modern Architecture: A Critical History /1980*, London: Thames & Hudson, 1985, pp.183, 269-270
- Kennet Frampton, *Megaform as urban landscape, Landform building: Architecture's new terrain*, Edited by stan allen and marc McQUADE, Lars Muller publishers, princeton University school of architecture, 2009., pp. 238
- Куленовић, Рифат, *Индустријско наслеђе Београда*, Музеј науке и технике, Београд, 2010, стр. 21-145
- Kulić Vladimir, *Izgradnja Beograda u periodu socijalizma (1945-2000)*, 50 beogradskih arhitekata, Akademska misao, 2002, str.17-27. (*italic* -Petrović B.M.)
- Kulić, Vladimir; Mrduljaš Maroje; Thaler Wolfgang; MODERNISM IN –
BETWEEN, The mediatory Architectures of socialist Yugoslavia, 2017
- Le Corbusier-Atinska Povelja, prevod Danilo Udovički, Klub mladih arhitekata, Beograd, 1965.
- Максимовић, Бранко, *Идеје и стварност урбанизма Београда: 1830-1941*, Завод за заштиту споменика културе, Београд, 1983. стр. 2-62

- Максимовић, Бранко, Идејни развој српског урбанизма, период реконструкције градова до 1914. Београд: САНУ, 1978., стр. 36-70
- Максимовић, Бранко, *Град одмора спорта и разоноде на левој обали Саве, Годишњак града Београда*, Београд, књига XXIV (1977), str 315
- Manević, Zoran, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, Doktorska disertacija odbranjena na filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 1979.
- Мацура, Владимир, *Чаршија и градски центар, развој средишта вароши и града Србије 19. и пре половине 20. века*, Ниш, ИРО Градина, 1984.
- Масура, Милорад, *Istorija Beograda, Arhitektura Beograda od 1944-1975 godine*, Институт за Балканолошке студије, ИК Драганић, Београд, 1995, стр. 571-572
- Милосављевић Пеђа, *Београд град на мору*, есеј *Велики Београд*, Нолит, Београд, 1980., стр.98-101
- Mumford Eric, *The CIAM Discourse on Urbanism, 1928-1960*, Cambridge, Mass: MIT Press, 2000.
- Mumford Lewis, *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi* (Zagreb: Naprijed), 1968, превод: Vladimir Ivir, наслов оригинала: Lewis Mumford, *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects* (New York: Harcourt, Brace & World, Inc.), 1961.
- Милашиновић Марић, Дијана, *Водич кроз модерну архитектуру Београда*, Друштво архитеката Београда, 2002., стр. 33,106
- Милановић, Мирјана, *Пример Амстердама*, БИНА, Недеља архитектуре, Београд, 2006.
- Marshall Richard, *Waterfronts in Post-Industrial Cities*, Spon Press & Taylor and Francis Group, USA and Canada, 2001.
- Марковић, Јован, *Нови Београд 1948-1968*, Београд: Општинска скупштина Нови Београд, 1968, стр. 9-21.
- Недић Светлана, *Генерални урбанистички план Београда из 1923.године, Годишњак града Београда*, Београд, књига XXIV, 1977, стр. 301-310

- Панић, Вања, *Начела модерне у архитектури јавних објекатау Београду*, период 1918-1941, докторска дисертација, Архитектонски факултет универзитета у Београду, 2013.
- Perović, Miloš, *Iskustva prošlosti*, Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, Beograd 1985.
- Петровић Балубцић, Мирослава, *Упоредна анализа формирања јавних простора града уз водени ток*, магистарска теза, Београд, 2010.
- Петровић Балубцић, Мирослава, *Река и градски простори у Србији*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2013.
- Петрановић, Бранко, *Историја Београда, Урбанистички развој Београда од 1944-1980 године*, Балканолошки институт САНУ, ИК Драганић, Београд, 1995, стр 471-475
- Radosavljević, Uroš, *Beograd prestonica, Grad reka*, Arhitektonski fakultet, Tempus projekat Univerzitet u Beogradu, Berlage Institute Rotterdam, Fakultat fur Architektur der RWTH Aachen, 2006, str. 321
- Ротер-Благојевић, Мирјана, *Прилог проучавању настанка и развоја насеља на простору савске падине и трансформације његовог развијеног изгледа*, У Зборнику радова са Курса архитектонска организација простора 1997- 98, Архитектонски факултет, Београд, стр.91-132
- Seissel Josip, *Osvrt na protekle arhitektonske natječaje*, Arhitektura, Zagreb, Br.8-10, 1948, str. 68.
- Стојановић, Дубравка, *Регулација и нивелација, Калдрма и асфалт, Урбанизација и Европеизација Београда од 1890-1914, Креирање националног и соционалног идентитета*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2012, стр.48-53, стр.313-315.
- Стојков, Борислав, *Урбографија, Развој идеје о обнови градова у Србији 1967.-1997.*, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, 1997, стр.180
- Stupar, Aleksandra, *Grad Globalizacije - izazovi, transformacije, simboli; Prostori urbanog identiteta*, Orion art, Belgrade, 2009, str. 138-143
- Stratton, Mishael, *Reviving industrial buildings*, Industrial Buildings, Conservation and Regeneration, Edited by Michael Stratton, London, 2000

- Тасић Н., Зотовић Љ., Калић Ј., Тричковић Р., Милосављевић П., Милић Д., Максимовић Б., Којић Б., Милићевић Ј., Глигоријевић Б., Вучо Н., Антонић З., Петрановић Б., Ђорђевић А., Мацура М., *Историја Београда*, САНУ Балканолошки институт, ИК Драганић, Београд, 1995, стр. 471-472, 471-476, 549-551, 571-572
- Thwaites, Kevin, Simkins Ian, *Experiential Landscape*, An approach to people, place and space, Rutelage, Taylor&Francis Group, London and New York, 2007.
- Ђоровић, Драгана, *Београд као европски град у деветнаестом веку: трансформација урбаног пејзажа*, докторска дисертација, Архитектонски факултет универзитета у Београду, 2015, стр. 29-258
- Шкаламера, Жељко, *Каталог планова и карата Београда*, уредник Милорад Красојевић, Геокарта, Београд, 2004, стр. 172-175.

ЧАСОПИСИ, ПЕРИОДИЧНЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ, КАТАЛОЗИ

- Бабић, Љиљана, *Архитект Никола Добровић*, *Архитектура I урбанизам 43*, Београд 1967, стр. 22-31
- *Београдска тврђава у прошлости, садашњости и будућности*, зборник радова Српска академија наука и уметности, Београд, 1988.
- *Београд у сећањима 1900-1914*, Београд: Српска књижевна задруга, 1977.
- *Beograd, Novi Beograd*, Direkcija za izgradnju Novog Beograda, Beograd, 1967.
- Божовић-Лопичић Радојка и Марко Поповић, *Савско Шеталиште са Великим степеништем на Калемегдану*, *Наслеђе*, бр. 3, 1999, стр. 53-72.
- Bogunović, Uglješa, *The Future of New Belgrade*, International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement, *Arhitektura Urbanizam*, special issue, Beograd, 1986, pp. 3-13.
- Bogdanović, Bogdan, *The Future of New Belgrade*, International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement, *Arhitektura Urbanizam*, special issue, Beograd, 1986, pp. 3-13.

- Voјовић, Branko, *Pogledi i mišljenja, Beograd na vodi –diletantizam kao urbanizam, IZGRADNJA*, broj 68, 2014, str.3-4, 167-168
- Богуновић, У., Милићевић С., Милосављевић П., Петровић З., Секулић И., Свобода Ј., *Извештај журија, Октобарска награда Београда, Архитектура Урбанизам*,бр.73, 1975,стр. 5
- Грозданић, Милица, Вода и људска насеља: *О старом језгру Земуна, ДАНС*,број 48, Записи из архитектуре, урбанизма и дизајна, тема броја: Вода и обале, Нови сад, 2004, стр. 14-16
- ДАБилтен, Билтен Друштво архитеката Београда, ДАБ, 2001, стр.8
- Divac, Olga, *Sajam tehnike u Beogradu, Arhitektura Urbanizam, br.14,Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje/ Organ Saveza arhitekata i Saveza urbanističkih društava Jugoslavije, Beograd, 1962, nepagirano*
- Divac, Olga, *Novi sajamski objekti u Jugoslaviji, Arhitektura Urbanizam, br.14,Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje/ Organ Saveza arhitekata i Saveza urbanističkih društava Jugoslavije, Beograd, 1962, str.3-4*
- Dubovy, Jan, *Regulace Belehradu, Stavba*, br.12, Prag, 1929,str. 180
- Dubovy, Jan, *Vrtarski grad, Tehnički list*, br.1,2 i 3, Zagreb, 1925, str.7-46
- Đorđević, Aleksandar, *Istorijat i organizacija rada na Generalnom urbanističkom planu Beograda, Arhitektura urbanizam*, br.70-72,Savez društva arhitekata Srbije, Urbanistički savez Srbije i Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti Srbije, 1974, str.6-11
- Đorđević, Aleksandar, *Opis novog urbanističkog plana Beograda, Arhitektura urbanizam*, br.70-72,Savez društva arhitekata Srbije, Urbanistički savez Srbije i Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti Srbije, 1974, str.105-114
- Đorđević-Ciganović Jovanka, Ristić Mihaljević Vera, *Program plana detaljne regulacije Kosančićevog venca, DANS*, br.48, Записи из архитектуре, урбанизма и дизајна, тема броја: Вода и обале,Нови Сад, 2004, str. 17-19
- Ђорђевић Александар, "Урбанистичко решење централног дела Новог Београда", *Архитектура Урбанизам*,бр.2, Београд, 1960, стр. 3

- Evropske konvencije i preporuke u oblasti kulturnog nasljeđa, EXPEDITIO, Centar za održivi prostorni razvoj, Kotor, 2005
- Јовановић, *Преглед припрема за изградњу Београдске опере*, Савез архитеката Србије и Друштво архитеката Београда, 1971.
- Јовановић, Танја, *Београдска Опера, Архитектура Urbanizam*, *Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje*, Savez arhitekata Jugoslavije i Urbanistički savez Jugoslavije, br.67, 1971, str. 14-15
- Јовановић Д."Оснивање и развој Београда“, *Урбанизам архитектура*, бр.1-12, Београд, 1967.
- Карамата К. и Анђелковић Б., *Теразијска тераса и теразијски продор, Архитектура и урбанизам*, бр.21, Београд, 1963.
- *Конкурс за израду идејног решења за изградњу објекта Градске Галерије на Косанчићевом венцу у Београду*, Каталог радова, Друштво архитеката Београда, Београд, 2017.
- Кошир Феџа, *Prezentacija industrijskog nasleđa u Idriji*, Zbornik pete konferencije o integrativnoj zaštiti, Republički zavod za zaštitu kulturno istorijskog i prirodnog nasleđa Republike Srpske, Vanja Luka, 2010.
- *Нацрт Генералног плана Београда до 2021-* тема броја, *ИНФО*, часопис Урбанистичког завода Београда, година I, број 1, Јавно урбанистичко предузеће Урбанистички завод Београда, јануар-март 2003, str.5 -20
- Маневић Зоран, *Велика награда архитектуре'82, Пантовић*, Савез архитеката Србије и Друштво архитеката Београда, недатирано
- Мачура Милорад, *Problematika naše arhitekture u svetlosti konkursa za zgradu Predsedništva vlade FNRJ*, *Arhitektura*, Zagreb, br.3, 1947, str. 10,16
- Мароје, Мрдуљаш, *Недовршене модернизације- између Утопије и Прагматизма*, група аутора са једним од иницијатора пројекта Мароје Мрдуљаш, проф.на Арх. Факултету у Загребу, часопис *Поглед*, бр.18, април 2012.
- Минић, Оливер, *Сведочанства о Београду кроз планове карте и записе, Архитектура и Урбанизам*, бр.21, 1963, стр. 7

- Милић, Оливер, "Структура града и центри друштвеног живота", *Архитектура*, Загреб, бр.1-4, 1951, стр.150
- Милић, Оливер, "Модерна галерија у Београду", *Архитектура урбанизам*, Београд, бр.16, 1962, стр.33
- Милић, Оливер, "Конкурс за зграду Модерне галерије у Београду", *Архитектура урбанизам*, Београд, бр.1, 1960, стр. 33.
- Милашиновић Марић, Дијана, *Дисциплина архитектуре и слобода духа, Архитектура и Урбанизам*, бр.16/17, 2005, Београд, стр. 7-11
- Миленковић, Бранислав и Петровић Зоран, *Косанчићев венац, Архитектура Урбанизам*, број 21, Часопис за архитектуру, урбанизам, примењену уметност, и индустријско обликовање, 1963, стр. 24
- Миšković, Jovan, *Detaljni urbanistički plan blokova 45 i 70 u Novom Beogradu, Urbanizam Beograda*, br.3, Urbanistički Zavod grada Beograda, jul 1969, str.4-5
- Михаљевић, Вера, Ђорђевић Цигановић Јованка , *Програм за израду урбанистичког плана Косанчићев венац, ИНФО*, часопис Урбанистичког завода Београда, година I I I, број 9, Јавно урбанистичко предузеће Урбанистички завод Београда, 2005, str.3-18
- *Међународни, отворени, анонимни, једностерени, конкурс за идејно архитектонско-урбанистичко решење Центра на обали "Бетон Хала" на простору између Савског простаништа и Калемегданског парка у Београду*, Каталог конкурсних радова, Урбанистички завод Београда, Београд, 2011.
- *Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда*, ванредни број Архитектуре и урбанизма, Београд 1986.
- *Natječaj za idejno rješenje zgrade Muzeja revolucije naroda Jugoslavije, časopis Arhitektura*,br.5-6, Zagreb, 1961, str.19.
- *Отворени анкетни једностепени анонимни урбанистичко –архитектонски конкурс за део Блока 13 у Новом Београду*, Каталог радова, Удружење архитеката Србије, Београд, 2016.

- *Отворени, анкетни, једноstepени, анонимни урбанистичко архитектонски конкурс за блок 18 у Новом Београду*, Каталог радова, Удружење архитеката Србије, Београд, 2016.
- *Образложење жирија, Архитектура Urbanizam, Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje*, Savez arhitekata Jugoslavije i Urbanistički savez Jugoslavije, br.67, 1971, str. 16
- *Општи јавни неанонимни програмско анкетни конкурс за решење Градског Парка од хотела Југославије до Бранковог моста на Новом Београду*, Каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2008.
- Пантовић, Милорад, *Јесу ли досадашњи урбански системи негативни: ако јесу, да ли постоји могућност примене једног новог система ?*, Савремена општина Београд, Београд бр. 10-12, 1937, стр. 253
- Petrović Balubdžić, M., *New Identity of waterfronts in the post-industrial cities*, On Architecture - Facing the Future, On Influence of Globalization on Architectural Expression, 2nd International Conference and exhibition, Gallery of Science and Technology, Belgrade, 2014
- Petrović Balubdžić, M., *Creating the Belgrade Waterfront identity through a prism of architecture and urban planning competitions*, SPATIUM international Review No 37, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, june 2017, str.74-81
- Perović, Miloš R., ur., *Dobrović – Tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića*. Poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda*, br.58, Beograd, 1980.
- Петровић, Ђорђе, *Последњи трагови старе архитектуре на Савској падини*, *Годишњак Музеја града Београда*, Књ.III, 1956, стр.279-282.
- Ружић, Драган, *Реке и индустријско наслеђе*, поводом манифестације *Дани европске баштине 2007*, Скупштина општине Панчево, Завод за заштиту споменика културе у Панчеву, 2007
- Секулић, Александар, *Један осврт на проблем изградње Београдског сајмишта*, *Преглед архитектуре*, Београд, бр.4-5, 1955-1956, стр. 115-119
- Стојановић Братислав, *Из грађе за историју Новог Београда*, *Урбанизам Београда*, Београд, бр.25 (1973),стр.32

- Сомборски Милош, *Проблеми урбанистичког планирања Београда, Архитектура*, Загреб, бр. 1-4(1951), стр.6-7
- Svoboda Josip, *Detaljni urbanistički plan, severnog dela I mesne zajednice, Urbanizam Beograda*, br.2, Urbanistički Zavod grada Beograda, godina I, mart 1969, стр.2-4
- Stojkov, Borislav, The Future of New Belgrade, International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement, *Arhitektura Urbanizam*, special issue, Belgrade,1986, pp 12-13
- Stojanović, Bratislav, *Urbanistički plan privredne zone Dunavgrada, Urbanizam Beograda*, br. 3, Urbanistički zavod grada Beograda, jul 1969, str. 10 -15
- Schriftleitung, *Wettbewerb: Belgrad, Der Stadtebau* (Berlin), 19. Jahrgang 1922/23, pp.121,таб 48.
- Trbojević Ranko, *Zgrada CK SKJ u Novom Beogradu, Arhitektura urbanizam*, Beograd, br. 44, 1967, nepagirano
- Тематски број часописа, *Arhitektura urbanizam*, br.67, Beograd, 1971.
- *The Future of New Belgrade*, International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement, *Arhitektura Urbanizam*, special issue, Beograd, 1986, pp.3-13
- Часопис, *Uslovi konkursa za zgradu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, Tehnika*, Beograd, br. 11-12, 1946, str.339.
- Часопис, *Архитектура Урбанизам*, br. 73, текст: *Октобарска награда Београда 1974* стр.5, Савез друштва архитеката Србије, Урбанистички савез Србије и Удружење ликовних уметника примењених уметности Србије, Београд, 1974.
- Чубриловић, Васа, академик уредник, *Историја Београда III, Развој привреде до економске кризе 1930*, Одељење историјских наука Сану, Просвета, Београд, 1974, стр. 219
- *Concepts*, The Hochtief Magazine, Elbphilharmonie a concert hall of superlatives, Hochtief, Essen, 2016.
- *Hotel "Jugoslavija" u Beogradu, Arhitektura Urbanizam*, br.66, *Časopis za arhitekturu, urbanizam*, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje/ Organ Saveza arhitekata i Urbanističkog saveza Jugoslavije, Beograd, 1970, str.14-17

- *Uslovi konkursa za zgradu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije i za zgradu Predsedništva vlade Federativne narodne republike Jugoslavije, Tehnika.,* Belgrade, No 11-12, 1946, стр.339-341
- Шкаламера, Жељко, *Подручје Новог Београда на историјским плановима, Урбанизам Београда,* бр.25, Београд, 1973, стр. 37-40
- Шкаламера, Жељко, *Историјски развој Београда, Архитектура и урбанизам,* бр.70-72, Београд, 1974.
- Шкаламера, Жељко, *Планови Београда из прве половине XIX века, Урбанизам Београда,* бр.26, Београд, 1974.
- Шерцер, Никола, *Међународни конкурс за идејно архитектонско решење зграде Опере у Београду, Урбанизам Београда,* бр.16, Урбанистички завод Београда, 1972, стр.од 6-17
- Šegvić, Neven, *Stvaralačke komponente arhitekture FNRJ, Arhitektura, Zagreb,* br.5-6, 1950, str.6-7
- Šimić Ljubdrag, *Panorama Beograda sa Kalemegdana, Urbanizam Beograda,* broj 48, Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, Београд, 1978, str.32

ДОКУМЕНТАЦИЈА

- *Извештај жирија и образложење радова за опити и позивни анкетни конкурс Идејно архитектонско урбанистичко решење Мултифункционалног центра Уиће у блоку 16 на Новом Београду,* каталог радова, архива Друштва архитеката Београда, 2002.
- *Услови за потребе расписивања урбанистичко- архитектонског конкурса за део блока 13 на Новом Београду,* Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, јун 2016.
- *Распис конкурса, Урбанистичко-архитектонски конкурс за део Блока 13 на новом Београду,* Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу Београда, октобар 2016, стр.18-20, 21-26
- *Распис конкурса за шире подручје Хиподрома,* ГО Чукарица, Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу Београда, Београд, мај 2017., стр. 20-21

- Стјепановић А., Војводић Ивановић Ј., Милуновић В., Сарић Р., *Стручно-критичка анализа досадашњих урбанистичких решења за подручје Савског амфитеатра*, конкурс за унапређење простора Новог Београда, Тим ДАБа, ДАБ, 2007, стр.7- 32
- *Студија Београдског приобаља*, друга фаза, *Природно језгро Београда*, Урбанистички завод Београда, 2011.
- Тилингер Александра и Лалић Иван руководиоци, Лојаница Милан консултант САНУ, *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра-прва фаза* (Анализа развојних могућности подручја савског амфитеатра- потенцијали и ограничења), *Савски амфитеатар и део новобеоградског центра на левој обали Саве*, Урбанистички Завод Београда, 2008, стр. 4 –80
- Тилингер Александра и Лалић Иван руководиоци, Лојаница Милан консултант САНУ, *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра-прва фаза* (Програмски елементи конкурса за израду урбанистичког решења простора Савског амфитеатра), Урбанистички Завод Београда, 2008, стр. 2-22
- *Програм за израду урбанистичког плана Аде Хује*, Урбанистички завод града Београда, 2007.
- Удружење урбаниста Београда, каталог радова, архива удружења,Београд, 2007.

Документација архива Југославије

- Документација Архива Југославије, фонд бр.62 –Министарство грађевина Краљевине Југославије, фасцикла бр.1584.
- Документација Архива Југославије, фонд бр.62, свеска III-9 (435.) фасцикле бр. 601,676,691

УРБАНИСТИЧКИ ПЛАНОВИ

- *Генерални план Београда 2021* ("Сл.лист града Београда", бр. 27/03).
- *Измене и допуне ГУП-а Београда до 2000.год.*, Завод за Планирање града Београда, Београд, 1985.("Сл.лист града Београда", бр. 2/85).

- *Измене и допуне Генералног урбанистичког плана Београда*, Урбанистички завод Београда, Београд, 1997. ("Сл.лист града Београда", бр. 14/97 и 2/99).
- *План генералне регулације грађевинског подручја седишта јединице локалне самоуправе – Град Београд целине I-XIX*, ("Службени лист града Београда" бр.20/16) за конкурс блок 13

ЛИНКОВИ

- <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/landscape>) (27.01.2017)
- <http://www.open.ac.uk/socialsciences/semlin/sr/sajmiste-logor.php>
- <http://www.blic.rs/vesti/beograd/beton-hala-ponovo-vlasnistvo-grada/5q384dg> (16.02.2016.)
- http://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2015/12/1_N16_zlata_vuksanovic_macura.pdf
- https://www.academia.edu/25323663/Zlata_Vuksanovi%C4%87-Macura_SAN_O_GRADU_prikaz_Milo%C5%A1_R._Perovi%C4%87
- http://www.archdaily.com/805201/regional-center-of-industrial-heritage-mihailo-timotijevic-and-miroslava-petrovic-balubdzic?utm_medium=email&utm_source=ArchDaily%20List
- <http://kulanebojsa.rs/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%98%D0%B0%D1%82-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%B5-%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%BE%D1%98%D1%88%D0%B5/> доступно 23.03.2018.
- <http://kulanebojsa.rs/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%98%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D1%82/> доступно 23.03.1018
- <http://www.uus.org.rs/sh/desavanja/konkursi/31/Prva-faza-uredjenja-desne-obale-Savskog-jezera-u-Beogradu.htm> dostupno 24.03.2018.
- <http://www.uus.org.rs/sh/desavanja/konkursi/34/Anketni-urbanisti%C4%8Dko-arhitektonski-konkurs-za-koncept-unapre%C4%91enja-javnih-prostora-i-objekata-starog-jezgra-Zemuna.htm> dostupno 24.03.2018.

- Marić, Igor, 2014, *Beograd na vodi/ Na koji način, Belgrade on the water / In what way*, <http://www.u-a-s.rs/item/73-%D0%B1%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4-%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B8.html>, accessed 17 January 2014
- Muzej Gugenhajm-Bilbao, (https://sr.wikipedia.org/sr-el/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D1%98_%D0%93%D1%83%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%85%D0%B0%D1%98%D0%BC, 4 maj 2018.)
- Declaration on the Belgrade Waterfront, <http://aas.org.rs/wp-content/uploads/2015/03/Deklaracija-AAS-o-Beogradu-na-vodi-05.-mart-2015..pdf> 2015
- Kovačević, Bojan, *Greške u urbanizmu su večne, Errors in urban planning are eternal*, <http://aas.org.rs/greske-u-urbanizmu-su-vecne-ili-katastrofalno-skupe/> accessed 10. March, 2015
- <https://www.kurir.rs/vesti/beograd/3017461/foto-ovako-ce-izgledati-nova-atrakcija-beograda-trg-i-spomenik-stefanu-nemanji-izgledace-svetski>
- The European Landscape Convention, 2000. Cf. Council of Europe: http://www.coe.int/e/Cultural_Co-operation/Environment/Landscape/

НОВИНСКИ ЧЛАНЦИ

- *Свечан прелазак првог трамваја из Београда у Земун преко моста Витешког Краља Александра I, Ујединитеља*, Новински чланак, *Београдске Општинске новине*, бр. 7-8, Београд, 1935, стр.698-702
- *Темељи београдског сајмишта јуче су свечано освећени*, Новински чланак лист *Политика*, Београд, 7.VI 1937, стр.6
- Новински чланак, Илић Влада, председник Београдске Општине, "*Београдски сајам почиње да посредује између Европе и Балкана*, лист *Политика*, специјални додатак, Београд, 1938.
- *Београдски сајам почиње да посредује између Европе и Балкана*, Илић Влада, председник Београдске Општине, лист *Политика*, Новински чланак, специјални додатак, Београд, 1938.

- Томић, *Време*, Београд, 23. фебруар 1941, стр.11
- *Свечан прелазак првог трамваја из Београда у Земун преко моста Витешког Краља Александра I, Ујединитеља*, Новински чланак, *Београдске Општинске новине*, бр. 7-8, Београд, 1935, стр.698-702
- *Темељи београдског сајмишта јуче су свечано освећени*, Новински чланак лист *Политика*, Београд, 7.VI 1937, стр.6
- Новински чланак, Илић Влада, председник Београдске Општине, "*Београдски сајам почиње да посредује између Европе и Балкана*, лист *Политика*, специјални додатак, Београд, 1938.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Мостови*, Поповић С.Миодраг, *Морава, краљица српских река*, Друштво Траг, Велика Плана, 2006, стр.186
- Благојевић, Љиљана, *Нови Београд оспорени модернизам*, Завод за уџбенике Београд, 2007.
- Врбанић В. *Урбанистички план Новог Београда, Урбанизам архитектура 1-4, Београд 1951.*
- Вујовић, Бранко, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд: Драганић, Београд, 1994.
- Vukotić Lazar, Marta, *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića, Plato*, Београд, 2002.
- Glavički, Milutin, et al. *Regulacioni plan za područje Opštine Novi Beograd*. Beograd: Urbanistički zavod i Direkcija za izgradnju Novog Beograda, 1967.
- Добровић, Никола, *Урбанизам кроз векове, и, Југославија*, Београд 1950.
- Đorđević, Aleksandar, *Problemi urbanističkog razvoja Beograda*. Beograd: Urbanistički zavod grada Beograda, 1966.
- Максимовић, Бранко, *Прилози за проучавање архитектуре старог Београда, Годишњак Музеја града Београда*, Књ.II, 1955, стр. 231-236.

- Максимовић, Бранко, *Емилијан Јосимовић, први српски урбаниста 1867-1967.*, ИАУС, Београд 1967.
- Максимовић, Бранко, *Урбанистички развој Београда 1830-1941*, Научно дело, Београд 1970.
- Маневић, Зоран, ур., *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*. Београд: Клуб архитеката и Грађевинска књига, 1999.
- Manević Zoran, ур., *Srpska arhitektura 1900-1970.*, Музеј савремене уметности, Београд, 1972.
- Милић В. и Ђокић В. ур; Концептори В.Мимица, П.Заклановић, М.Топаловић, А.Џокић, В.Милић, В.Ђокић; *Престоница Београд*, Арх.факултет Универзитета у Београду и Берлаге Институт у Ротердаму, у оквиру пројекта ТЕМПУС ЈЕР 17038-2002, Београд 2006.
- Минић, Оливер, *У потрази за ликом Београда*, Музеј града Београда, књига II, 1955.
- Митровић, Михаило, *Новија архитектура Београда*, Издавачки завод Југославија, Београд, 1975.
- Поповић, С.,Миодраг, *Морава, краљица српских река*, Друштво Траг, Велика Плана, 2006, стр.186
- Perović, Miloš, R ., i Spasoje Krunic ur., *Nikola Dobrović: eseji, projekti, kritike*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду и Музеј архитектуре, Београд, 1998.
- Perović, Miloš, R., *Srpska arhitektura XX veka, od istoricizma do drugog modernizma*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2003.
- Perović Miloš R., приређивач, *Istorija moderne arhitekture, Antologija tekstova, knjiga 1, Koreni modernizma*, Архитектонски факултет Универзитета у Београду / Idea, Београд, 1997.
- Петровић, Драган, *Историја индустрије Београда: развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку*, Српско географско друштво, Београд, 2006.
- Савет Европе, *Европске конвенције и препоруке у области културног наслеђа, Однос према простору*, промовисање европских стандарда, Expeditio, Kotor, 2005.

- Савин, Милош, *Београдско пристаниште у XIX столећу, Годњињак града Београда*, Књ. XIV, 1967, стр. 127-139.
- Seissel, J., *Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda*, *Arhitektura* br.3, Zagreb 1947.
- Томић, В. и Перовић, М., *Истраживање структуре Београда*, ЗПРГБ; Београд 1985.
- Vujović, Sreten, приређивач, *Sociologija grada*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Београд, 1988.
- Вучо, Никола, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Српска академија науке и уметности, Београд, 1981.
- *Waterfront Expo*, Публикација са међународне конференције у Лисабону, у организацији „International Centre Cities on Water“ са седиштем у Венецији, оригинални наслов: *10 principles for a sustainable development of urban waterfront areas; Cita d'Acqua*, 2007
- Гордић, Гордана, *Архитектонско наслеђе града Београда, I*, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 1966.
- Geddes, Patrick, *Cities in Evolution, An Introduction to the Town Planning Movement and to the Study of Civics*, London: Williams & Norgate, Лондон, 1915.
- Gottmann, Jean, *The Significance of Territory*, Charlottesville: The University Press of Virginia, 1973.
- Giedion, Sigfried, *Architecture and the Phenomena of Transition*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.
- Goodman, David C, *European Cities and Technology: Industrial and Post-industrial Cities*, London: Routledge, 1999.
- Delez, Žil, *Bergsonizam*, Narodna knjiga Alfa Beograd, 2001.
- Dorfles, Đilo, *Pohvala disharmoniji*, Svetovi Novi Sad 1991.
- Dženks, Čarls, *Moderni pokret u arhitekturi*, (1973) Prevod: Svetlana Maksimović, Građevinska knjiga, Београд, 1982.

- Đokić, Vladan, *Urbana morfologija: grad i gradski trg*, Архитектонски факултет, Београд, 2004.
- Ibelings, Hans, *Supermodernism, architecture in the age of globalization*, NAI Publishers, Rotterdam, 1998.
- Jacobs, Jane, *The Death and Life of Great American Cities: The Failure of Town Planning*, (1961) Peregrine Books, 1984.
- Koljanin, Milan, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941-1944*, Institut za savremenu istoriju, Београд, 1992.
- Le Corbusier, *Atinska povelja*, (1943) Prevod Danilo Udovički. Beograd: Klub mladih arhitekata, 1965.
- Le Korbizje, *Ka pravoj arhitekturi*. (1923) Preveo Radivoje Nikolajević, Beograd: Građevinska knjiga, 1977.
- Linke, Armin and Jovanović Weiss, Srdjan; *Socialist Architecture: the vanishing act*; edited by Tobia Bezzola, Switzerland; 2012.
- Малдини, Слободан, *Енциклопедија архитектуре, том2*, издавач Малдини С., Београд, 2004, стр.50
- Мацура, Б., *Урбано планирање у Србији XIX и XX века*, ЦЕП, Београд, 1983.
- Malone P. *City, Capital and Water*, London and New York: Routledge ,1996.
- Marshall, Stephen, *Cities, Design & Evolution*, London / New York: Routledge, 2008.
- Maxwell, Robert, *The two way stretch – modernism, tradition and innovation*, Academy editions, London 1996.
- Meyer H. *City and Port: Urban Planning as a Cultural Venture in London, Barcelona, New York and Rotterdam: Changing Relations between Public Urban Space and Large-scale Infrastructure*, Utrecht, Netherlands: International Books (1999).
- Morgan, Conway Lloyd, *Jean Nouvel – The Elements of Architecture*, Thames & Hudson London 1998.
- Hall, P., *Waterfronts: The New Urban Frontier*, Berkeley: University of California, 1991.

- Радовић, Ранко, *Физичка структура града*, ИАУС, Београд, 1972.
- Rosi, Aldo, *Arhitektura grada*, Грађевинска Књига i Premis, Београд, 1996.
- Castex J., Depaule J.-C. Panerai P., *Urbane Forme*, Грађевинска књига, Београд, 1989.
- Ступар, Александра, *Град глобализације-изазови, трансформације, симболи*, Архитектонски факултет у Београду и Орион Арт, Београд, 2009.
- Tafuri, Manfredo, *Architecture and utopia – design and capitalist development*, The MIT Press Massachusetts London, 1976.
- Tschumi, Bernard, *Architecture and disjunction*, The MIT Press Massachusetts, London, 1998.
- Foster Hal, *Dizajn i zločin*, V/B/Z, Zagreb, 2006.
- Frempton, Kenet, *Moderna arhitektura: kritička istorija*. (1980), Orion art, Beograd, 2004.
- Frank, Manfred, *Conditio moderna*, Svetovi, Novi Sad, 1995.

СКРАЋЕНИЦЕ

БАБ	Балканско архитектонско бијенале
БИНА	Београдска недеља архитектуре
ГУП	Генерални урбанистички план
ДАБ	Друштво архитеката Београда
ДУП	Детаљни урбанистички план
ДУБ	Друштво урбаниста Београда
ДФЈ	Демократска федеративна Југославија
ДИПОС	Дипломатско стамбено предузеће
ЕКВММ	Европски центар за византијске и пост византијске споменике
ИАБ	Историјски архив града Београда
ИАУС	Институт за архитектуру и урбанизам Србије
МСУ	Музеј савремене уметности
МПУ	Музеј примењене уметности
ПДР	План детаљне регулације
САНУ	Српска академија наука и уметности
САС	Савез архитеката Србије
САЈ	Савез архитеката Југославије
СФРЈ	Социјалистичка федеративна република Југославија
СИБ	Савезно извршно веће
СКЈ	Савез комуниста Југославије
ТИССИН	Међународни одбор за очување индустријског насеља
ФНРЈ	Федеративна народна република Југославија
СИАМ	Congres Internationaux d'Architecture Moderne
ЦК КПЈ	Централни комитет комунистичке партије Југославије
ЦЕП	Центар за планирање урбаног развоја
УЗБ	Урбанистички завод Београда
УП	Урбанистички пројекат
УЛУПУДС	Удружење ликовних и примењених уметника Србије

ПРИЛОЗИ

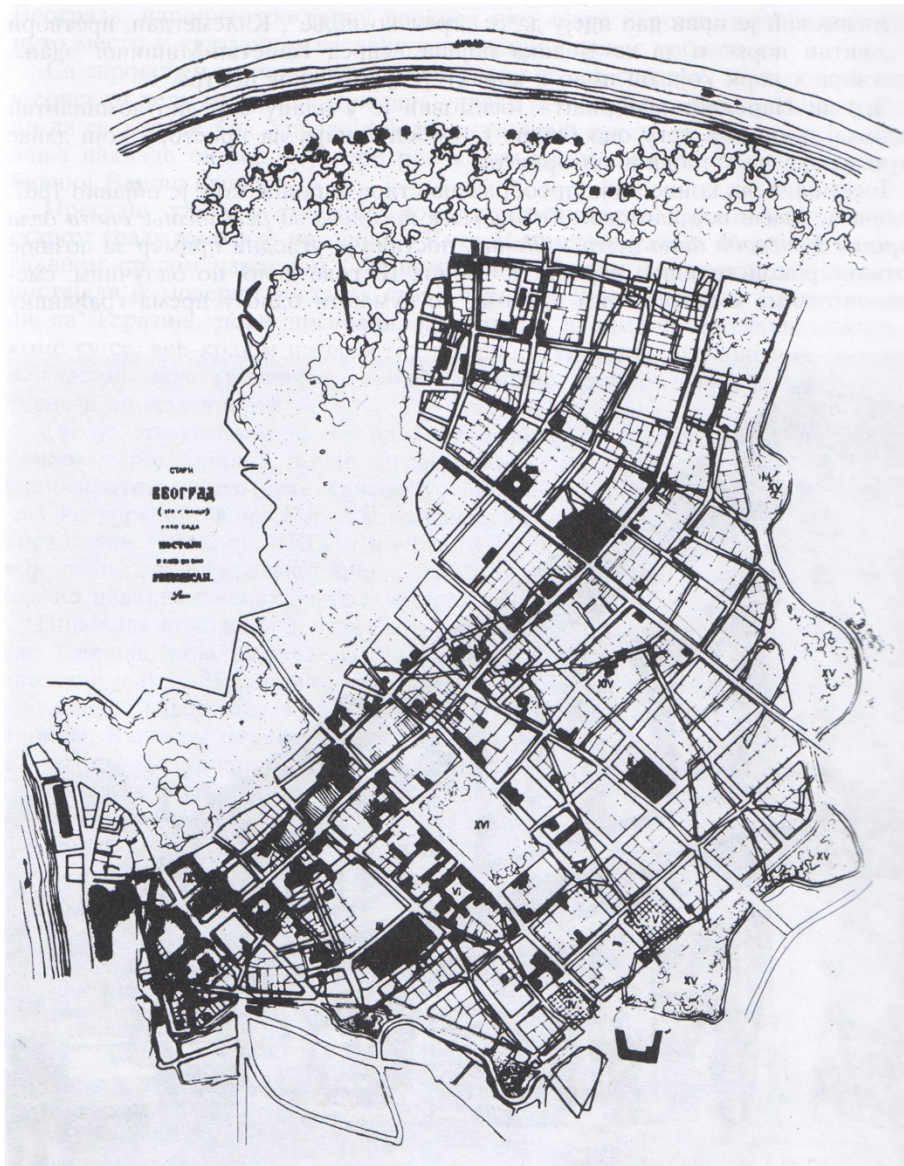

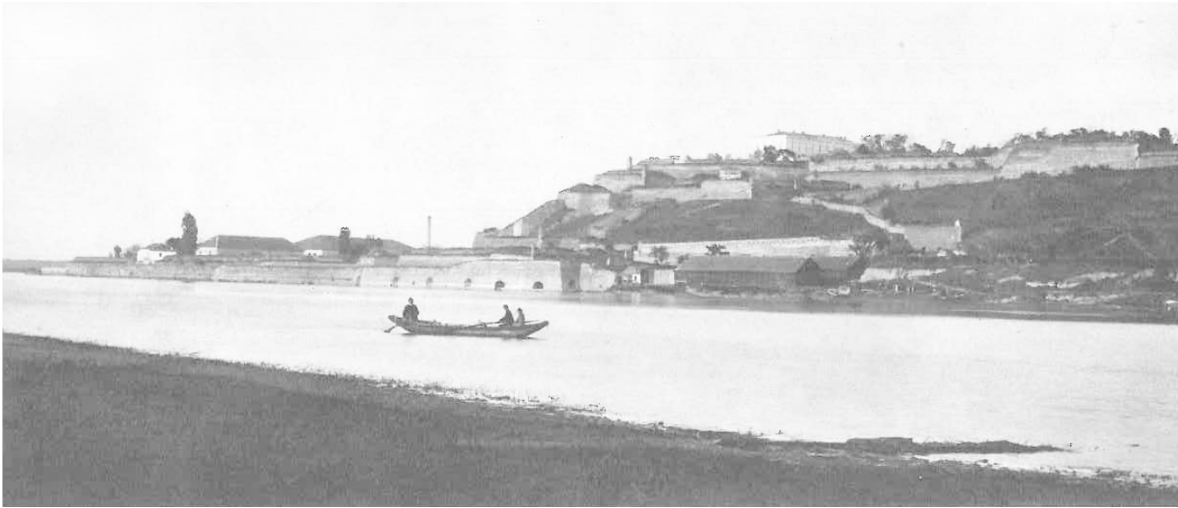
Слика бр. 2

Поглед на ушће Саве у Дунав из Париске улице; Снимио И.В.Громан 1876. (извор: Београд са старих фотографија, Бурић Замоло Д.,Туристичка штампа, Београд, 1968., стр. 25)

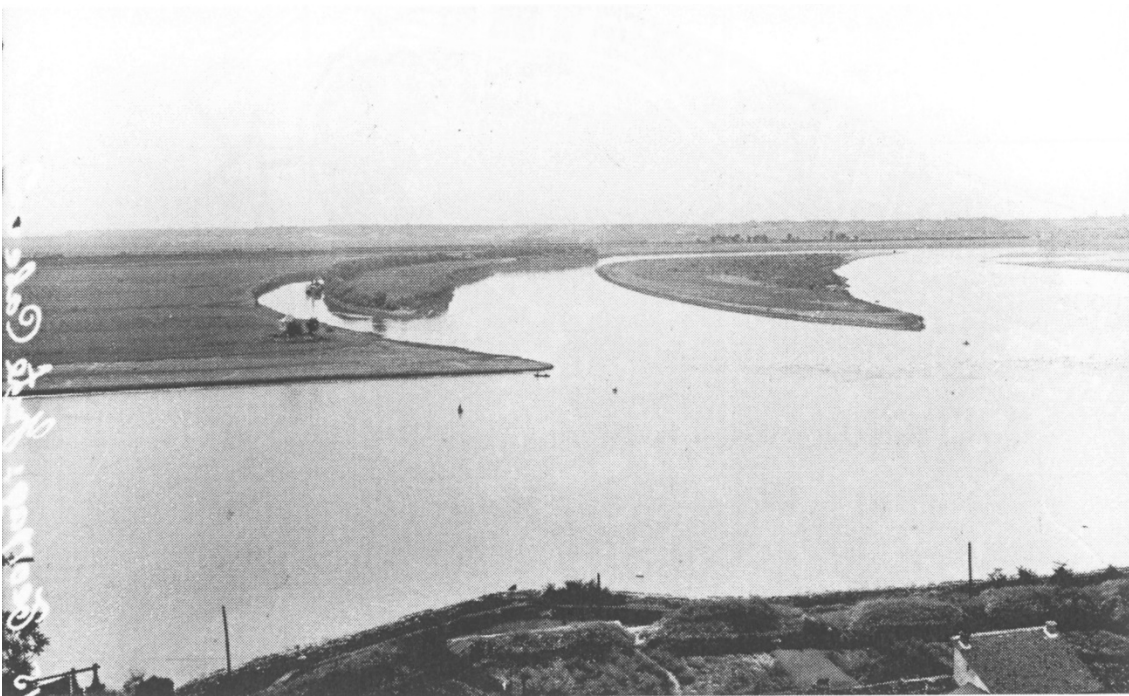

Слика бр. 3
Пројекат реконструкције старе вароши у Шанцу Емилијана Јосимовића 1867.
(извор: *Историја Београда, САНУ Балканолошки институт, Београд, 1995., стр 253*)

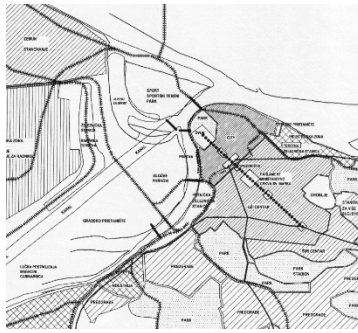

Слика бр. 4
Поглед на Београдску тврђаву (у горњем граду конач из прве половине 19. века)
(извор: фото документација листа Политика, снимео Милан Јовановић, око 1895)

Слика бр. 5
Панорама ушћа Саве у Дунав и терена будућег Новог Београда, око 1920.
(извор: фото документација листа Политика)

Слика бр. 6
Анализа конкурсног рада „Singidunum Novissima“
(извор: Сан о граду, Вуксановић Маџура 3., 2015, стр.91)

Слика бр. 7
Конкурс за Генерални план Београда 1922, првопласирани рад (II nagrada)
"Singidunum Novissima" аутори Perko R., Ilc E., Bek E. Из Беча,
(извор: Der Stadtbau 1922. 121.tabla48)

Слика бр. 8
Ђорђе Коваљевски, Илустративни план Београда на левој обали Саве,
Генерални урбанистички план Београда, 1923 (извор: Милош Сомборски, "Развој Београда
између два рата", *Архитектура*, Загреб, бр.1-4, 1951., стр.45)

Слика бр. 9

Савско пристаниште са још неуређеном обалом 1930.

(извор: Београд са старих фотографија, 1968., стр. 26-27, преузто из фондова Музеја града Београда)

Слика бр. 10

Панорама Београда, поглед на десну обалу Саве из 1933.

(извор: Фонд Завода за заштиту споменика културе града Београда, део за Косанчићев венац)

Слика бр. 11

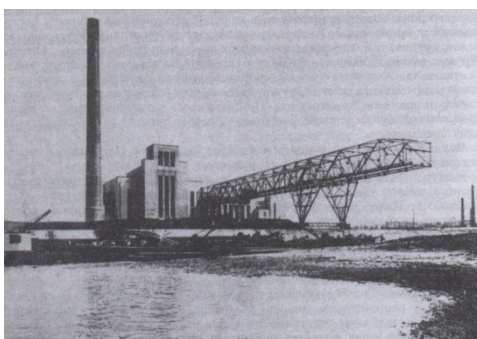
Кланица из 1898, значајан индустријски погон почетком 19.века, поред Дунава
(извор: Београд са старих фотографија, 1968, стр. 82, преузто из фондова Музеја града Београда)

Слика бр. 12

Фабрика шећера на Чукарици саграђена 1898.

(извор: Београд са старих фотографија, 1968, стр. 82, преузто из фондова Музеја града Београда)

Слика бр. 13

Електрична централа „Снага и светлост“ 1935.

(извор: Историја Београда, САНУ Балканолошки институт, Београд, 1995., стр. 370)

Слика бр. 14

Железичка станица Београд, изграђена 1885.

(извор: Куленовић Р., Индустијско наслеђе Београда, Музеј науке и технике, 2010, стр.95)

Слика бр. 15

Ложионица Железичке станице Београд, изграђена 1926.

(извор: Куленовић Р., Индустијско наслеђе Београда, Музеј науке и технике, 2010, стр. 100)

Слика бр. 16
Фабрика хартије Милана Вапе из 1924, оштећена у рату, обновљена 1946
(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 62)

Слика бр. 17
Палата државне штампарије из 1939/40, аутор Драгиша Брашован
(извор: Уметнички преглед бр.09, мај 1940., стр. 232)

Слика бр. 18

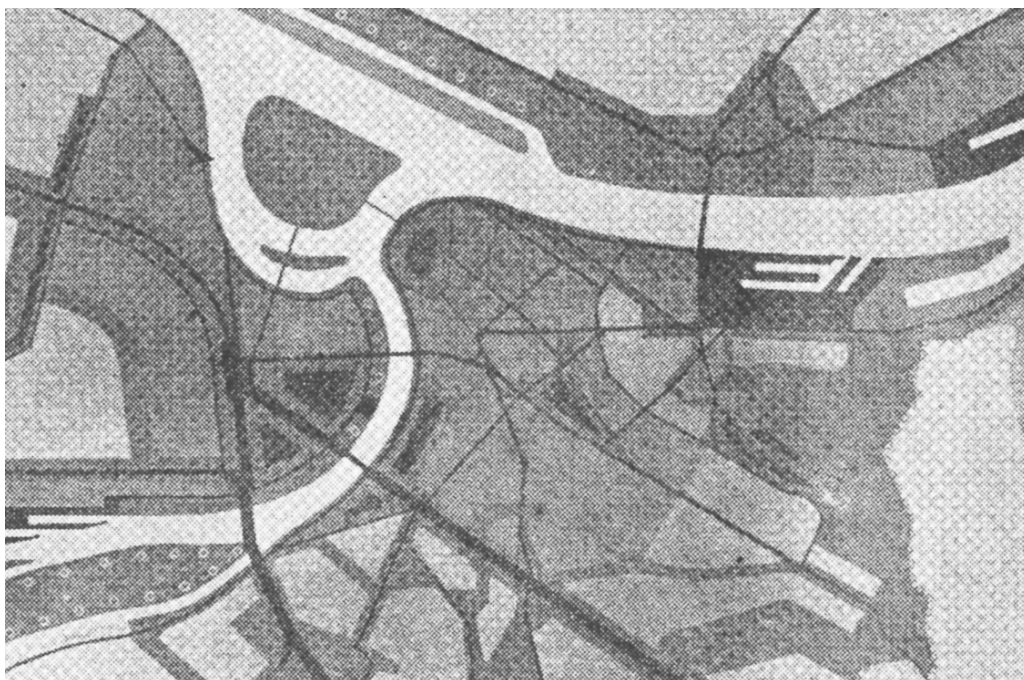
Комплекс Београдског сајмишта на левој обали Саве, 1938

(извор: фотодокументација Малдини С., у <https://www.facebook.com/slobodan.maldini>, доступно 2017)

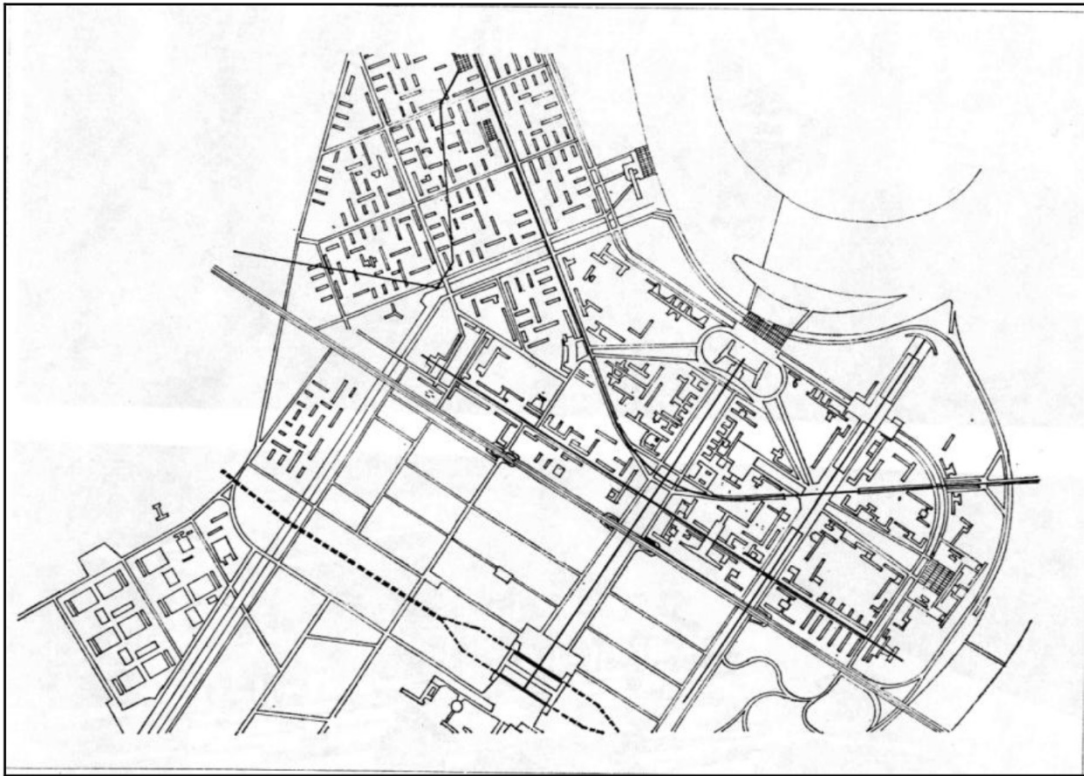
Слика бр. 19

Скица регулације Београда на левој обали Саве, 1946, аутор Н.Добровић
 (извор: *Техника*, бр 11-12, 1946, стр.353)

Слика бр. 20

Идејни план намене површина Београда 1946, аутор Никола Добровић
 (извор: *Музеј науке и технике, Београд, Заоставитина Николе Добровића*)

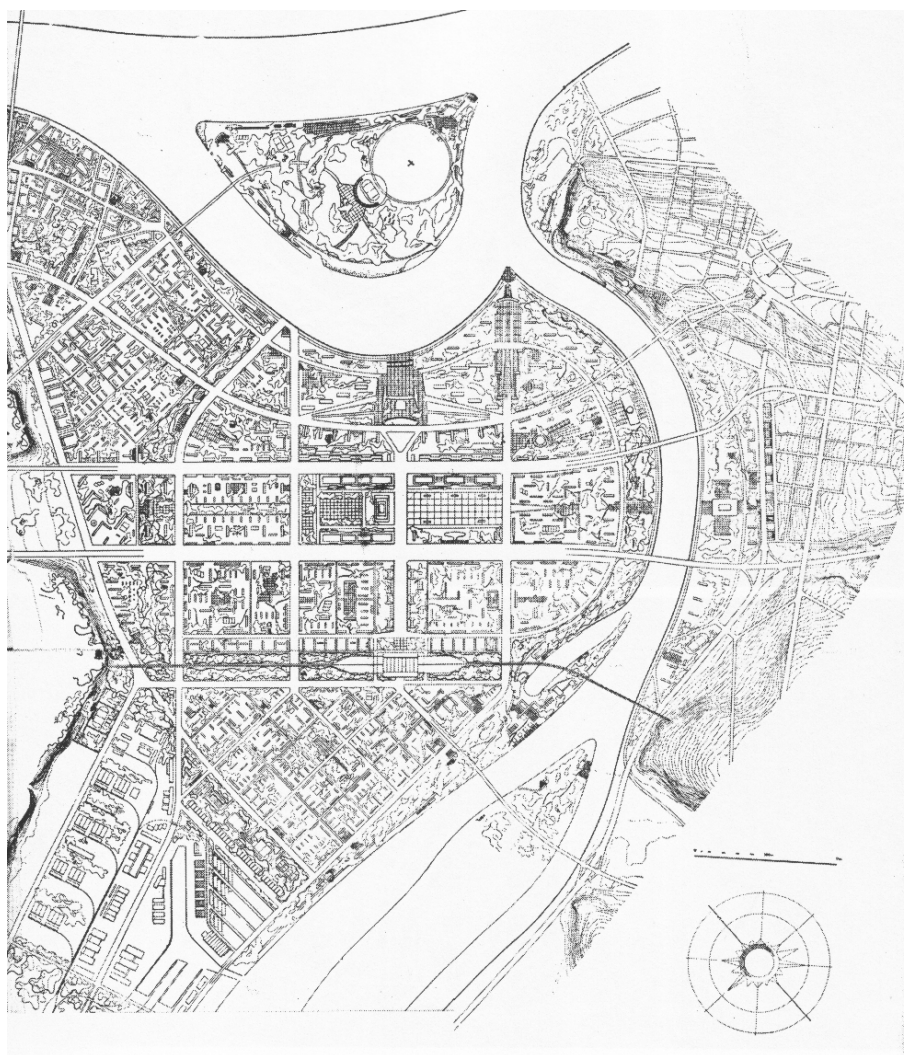

Слика бр. 21

Идејни план Новог Београда , 1948, аутори Н. Добровић и М.Мацура

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 63)

Слика бр. 22
Урбанистички план Новог Београда, 1950, Видоврбанић
(извор: Видо Врбанић, Урбанистички план Новог Београда, Архитектура, бр.1-4 Загред, 1951.)

Слика бр. 23

Генерални урбанистички план Београда 1950., М.Сомборски

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 64)

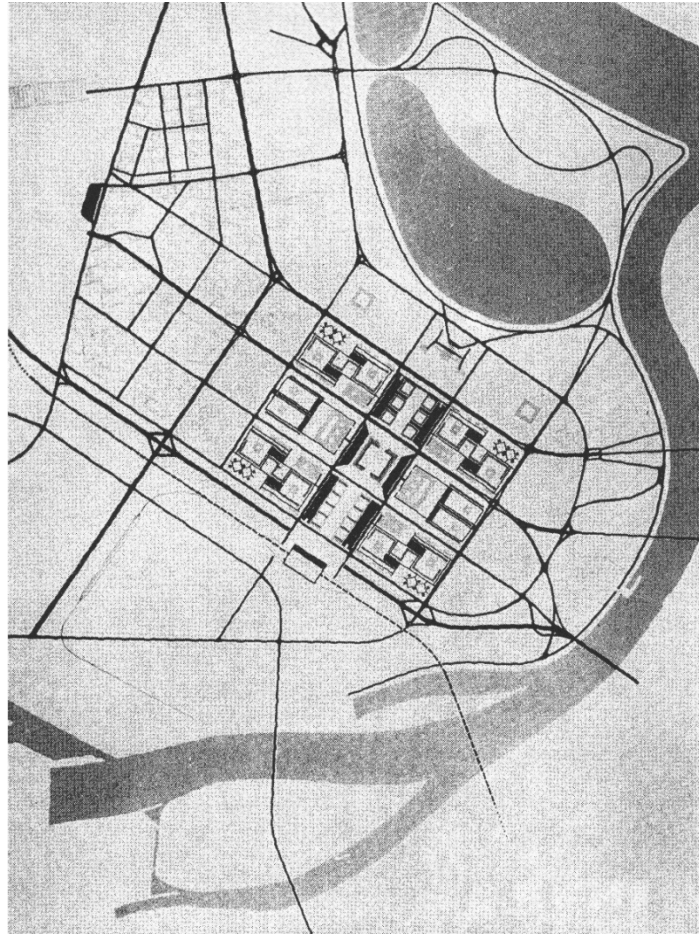

Слика бр. 24

Генерални урбанистички план Новог Београда, 1958., Бранко Петричић

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 66)

Слика 25.

План централне зоне Новог Београда, 1960.

Л.Ленарчич, М.Главички, М.Митић, Д.Миленковић и У.Мартиновић
(извор: Борђрвић, „Урбанистичко решење централног дела Новог Београда“, стр.3)

Слика 26.
Објекат Савезног извршног већа, 1961, у завршној фази радова, Михаило Јанковић
(извор: часопис *Архитектура урбанизам*, бр.2, Београд, 1960.)

Слика бр. 27

Зграда ЦК (извор: *MODERNISM IN – BETWEEN, The mediatory Architectures of socialist Yugoslavia*, Vladimir V., Mrduljaš M., Thaler W., 2017.)

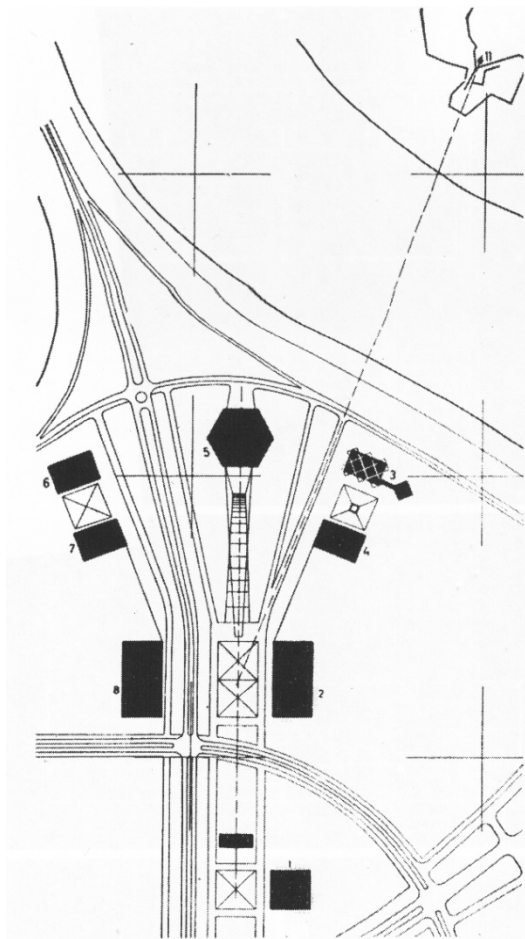
Слика бр. 28

Београдски сајам на десној обали Саве

(извор: часопис Архитектура Урбанизам, бр. 70-724, Београд, 1974, pp.3-6.)

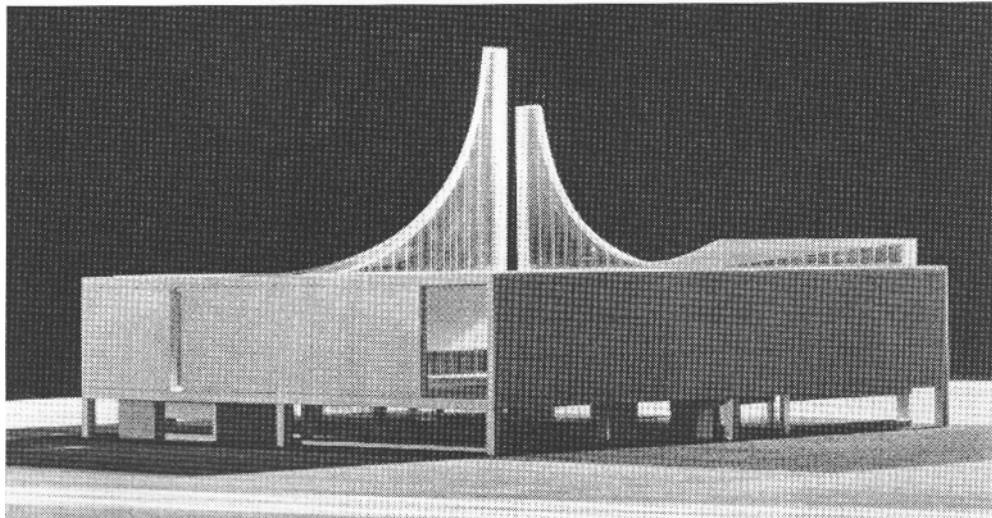
Слика бр. 29
Лука Београд, изграђена 1950., десна обала Дунава
(извор: www.lukabeograd.com, 30.04.2018)

Слика бр. 30

Ситуациони план комплекса музеја у Новом Београду, 1961

1-ЦК СКЈ; 2- Етнографски музеј; 3-Модерна галерија; 4- резерват Модерне галерије; 5-Музеј револуције; 6 и 7 -резервати; 8- партијска школа. (извор: Милић О., часопис *Архитектура Урбанизам*, бр.16, Београд, 1962, стр.33; и Благојевић Љ., докторска дисертација, 2004)

Слика бр. 31

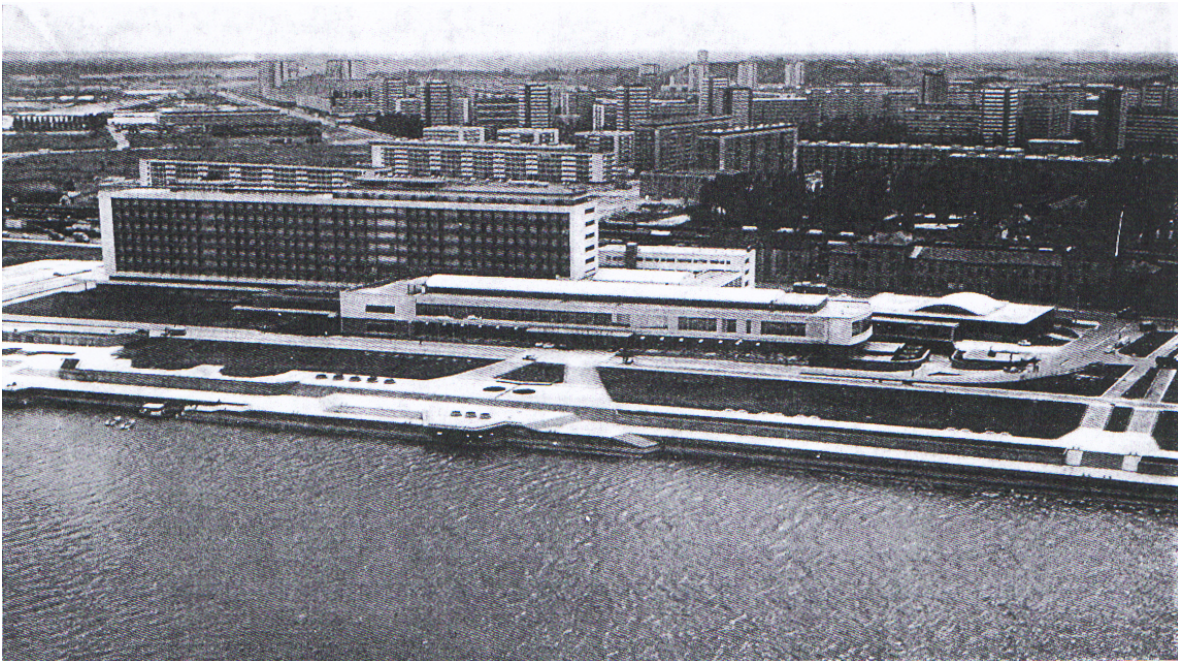
Конкурс за Музеј револуције у Новом Београду, 1961, аутор Вјенцеслав Рихтер, друга (највиша) награда

(извор: Хорват-Пинтарић В., „Вјенцеслав Рихтер“, Графички завод Хрватске, 1970)

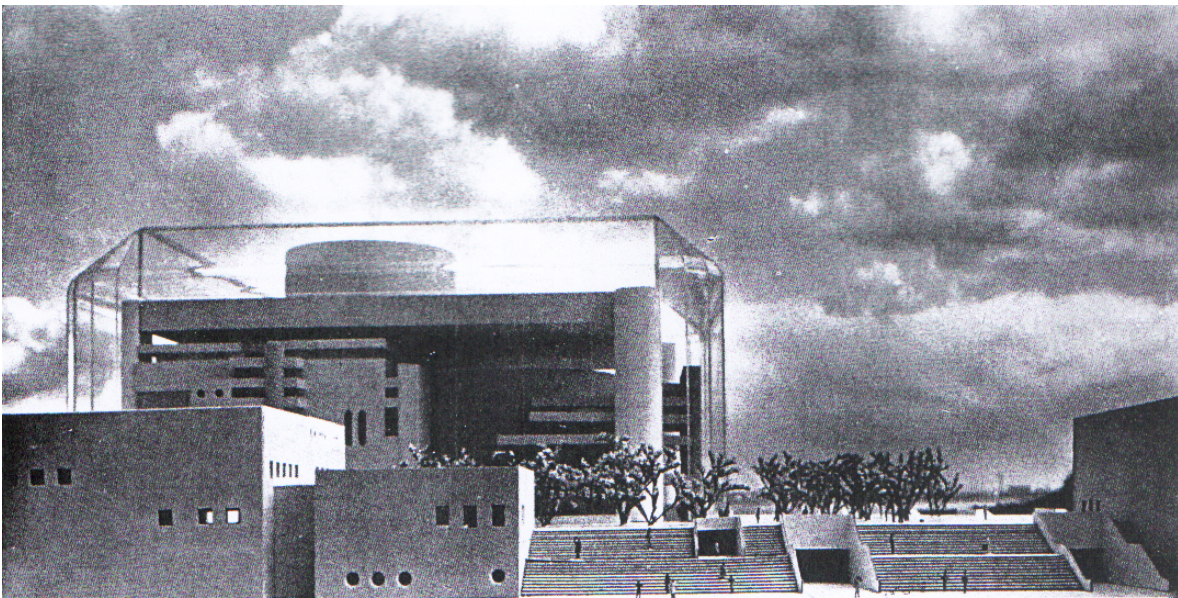
Слика бр. 32
Музеј савремене уметности на Новом Београду 2017, аутори: Иван Антић и
Иванка Распоповић, (извор: архив аутора, фотографисала: М. Петровић Балубџић)

Слика бр. 33

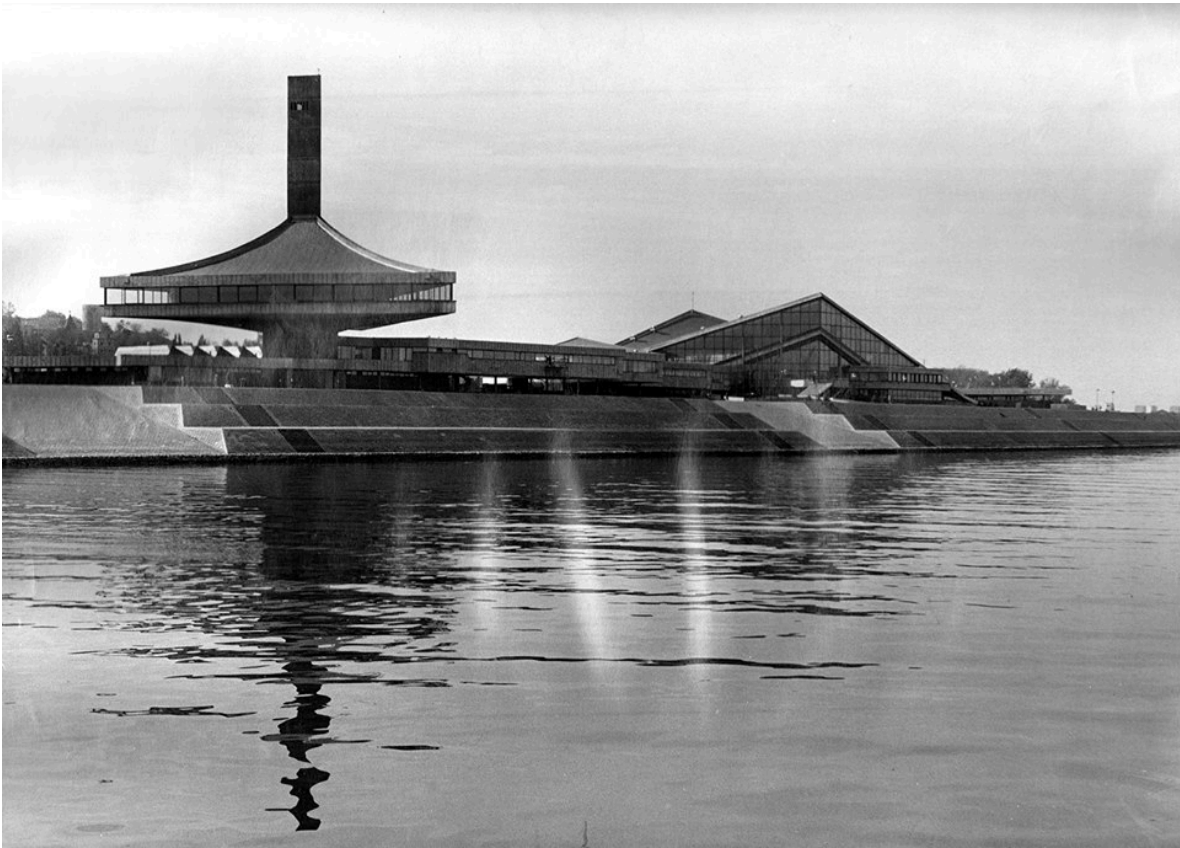
Хотел Југославија на Новом Београду, аутори: Лавослав Хорват

(извор: Архитектура Урбанизам, бр.66, Београд, 1970, стр.13)

Слика бр. 34
Зграда Опере у Београду, првонаграђено решење, аутори Hans Dall и Torben Lindhardsen из Данске (*извор: Урбанизам Београда, бр.16, УЗБ, 1972, стр.6*)

Слика бр. 35
Спортски центар "25 мај" у Београду, аутор: Иван Антић
(извор: документација Милашиновић Марић Д., из заоставштине Ивана Антића)

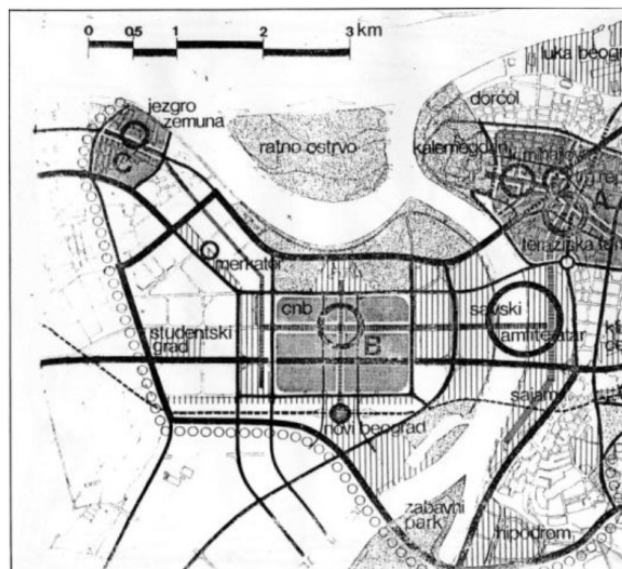
Слика бр. 36

Генерални урбанистички план Београда 1972, Ђорђевић А.

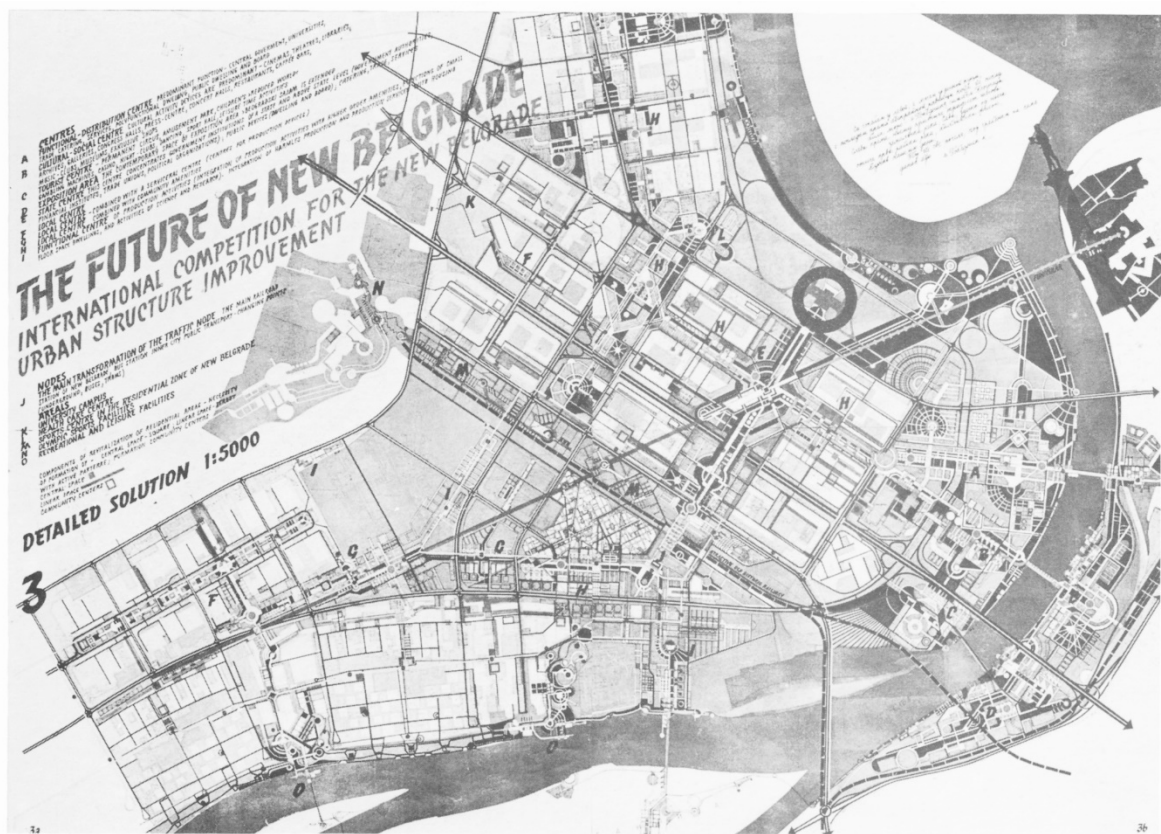
(извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра*, УЗБ, 2008., стр. 69)

Слика бр. 37
Студија централне зоне Београда- основни зонинг (1976), аутори М.Ференчак и М.Петровић
 (извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра*, УЗБ, 2008., стр. 70)

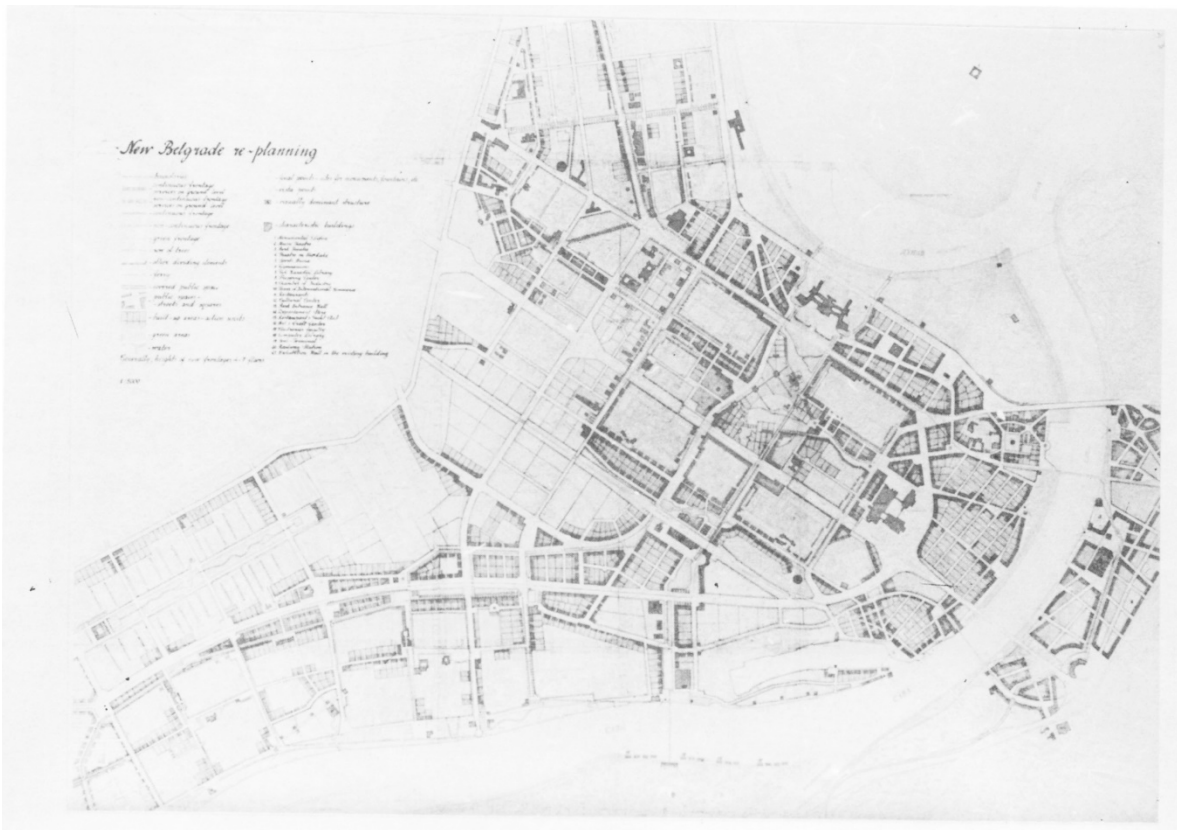

Слика бр. 38
Студија централне зоне Београда из 1976, план за 2000. годину,
 две осовине: Сив-станица и према Савском амфитеатру пешачки ток
 (извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра*, УЗБ, 2008., стр. 71)

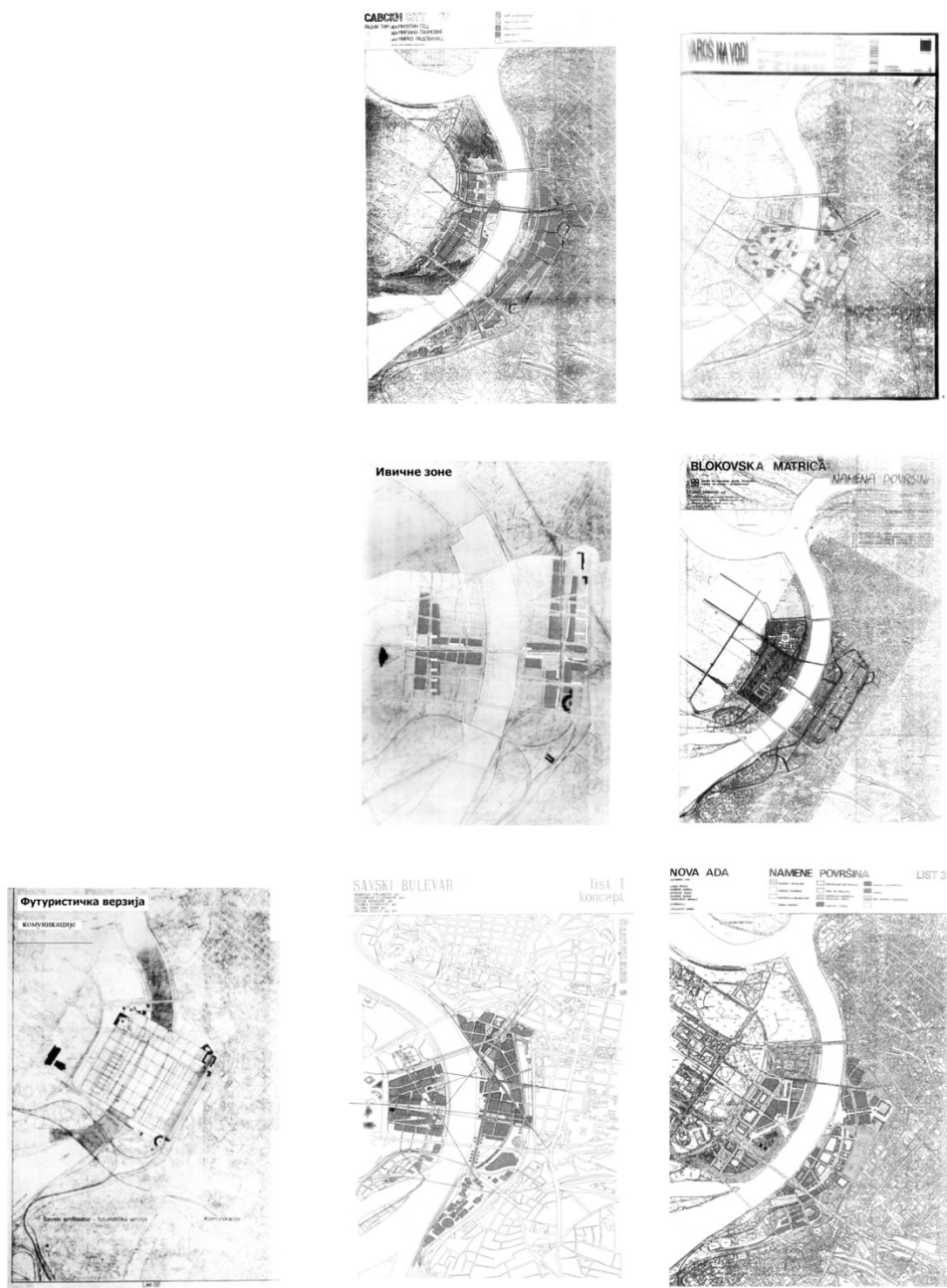
Слика бр. 39

Конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, Jaroslav Kahlik, прва нагарада подељена, Чехословачка
(извор: часопис Архитектура Urbanizam, ванредни број, 1986, Београд, pp.3-6.)

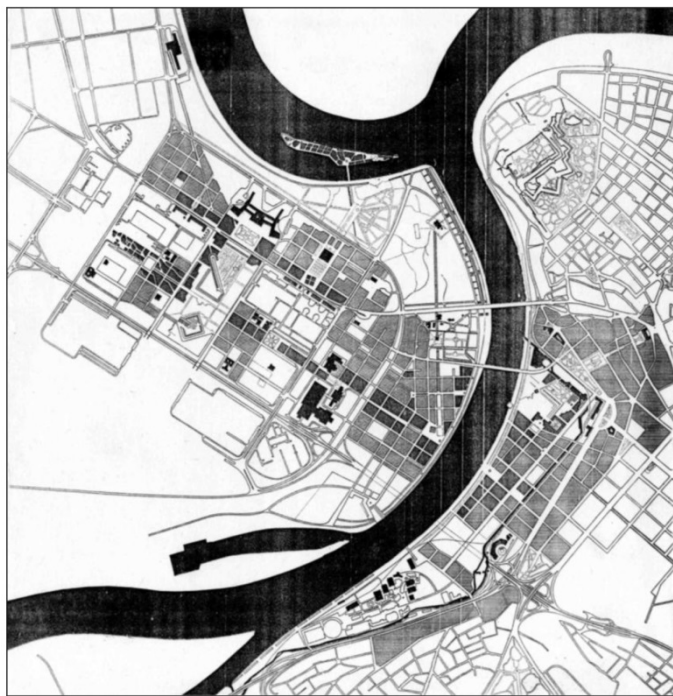

Слика бр. 40
Конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, Domaradski K., Roman Dziekonski O., Garbowski Z., прва нагарада подељена, Пољска
(извор: časopis Arhitektura Urbanizam, vanredni broj, 1986, Beograd, pp.3-6.)

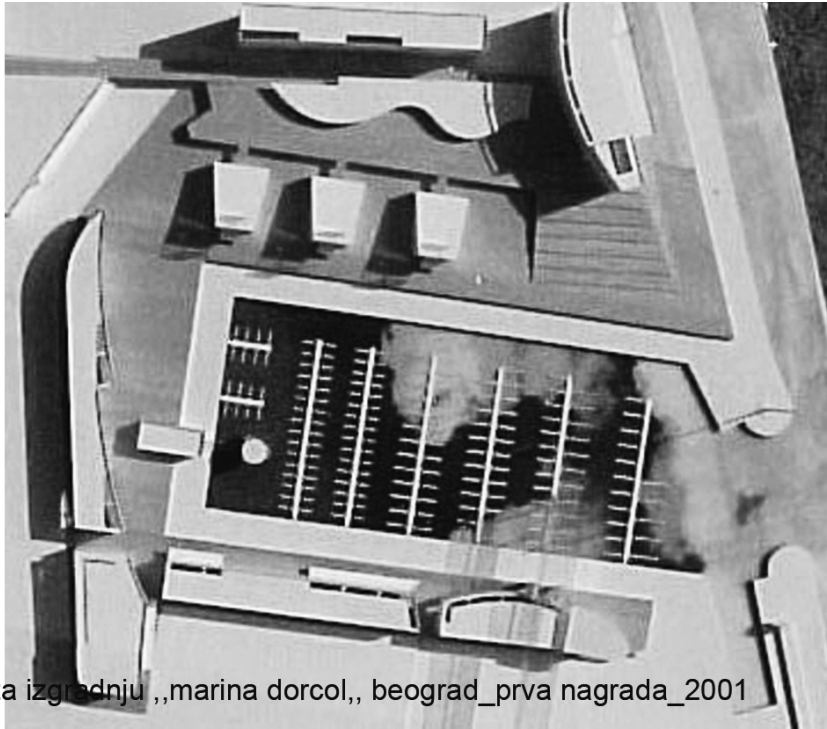

Слика бр. 41
Студија могућности трансформације простора Савског амфитеатра у ново
градско средиште, САНУ, 1991, (извор: Програм за урбанистички план простора Савског
амфитеатра, Урбанистички завод Београда, 2008., стр. 67)

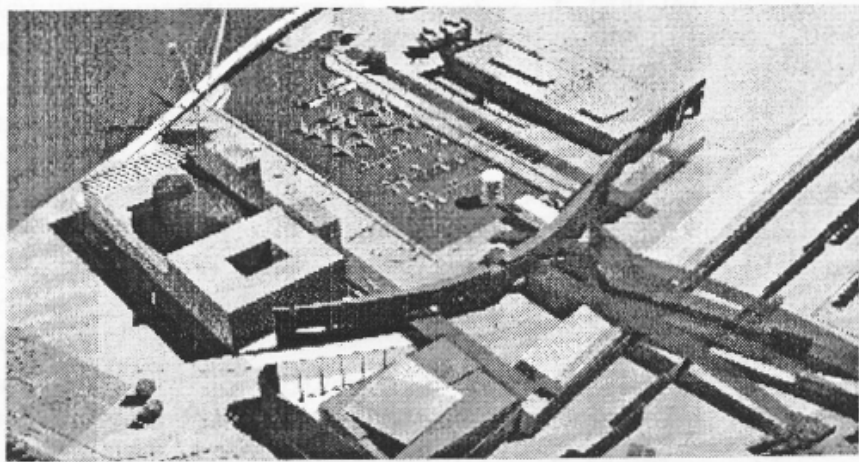
Слика бр. 42
Студија реконструкције централног дела Новог Београда и Савског амфитеатра
1985, аутори М. Перовић и Б.Стојановић (извор: Програм за урбанистички план простора
Савског амфитеатра, Урбанистички завод Београда, 2008., стр. 72)

konkurs za izgradnju „marina dorcol,, beograd_prva nagrada_2001

Слика бр. 43

Конкурс Марина Дорћол у Београду, 2001., једнаковредна прва награда,
аутори: М. Тимотијевић и М.Петровић Балубџић, (извор: архива аутора)

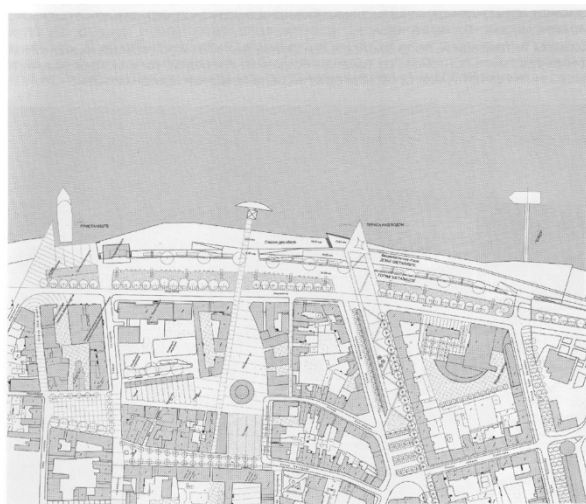

Слика бр. 44

Конкурс Марина Дорћол у Београду, 2001., једнаковредна прва награда,
аутори: А.Ниезић, З.Зивлак, З.Никезић (извор: часопис ДАБилтен бр.6, Београд,2001, стр.8.)

Слика бр. 45
Конкурс за унапређење јавних простора старог језгра и приобаља Земуна, 2002
 једнаковредна прва награда, аутори: М.Димитријевић и М. Бајкић (извор: архива
 Удружења урбаниста Србије, www.uus.org.rs)

Слика бр. 46
Конкурс за унапређење јавних простора старог језгра и приобаља Земуна, 2002
 једнаковредна прва награда, аутори: А.Ковенц Вујић и М.Петровић Балубцић (извор:
 архива аутора)

Слика бр. 47

Конкурсно решење за Центар Ушће на Новом Београду, прва награда,

аутори: З. Ђоровић, Д. Ивановић и Б. Рецић

(извор: каталог конкурсних радова, Друштво архитеката Београда, 2002.)

Слика бр. 48

Капетанија Београд, лучка капетанија за речни саобраћај из 1912

(извор: Куленовић Р. Индустијско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београда, 2010)

Слика бр. 49

Међународно пристаниште на Сави, према првонаграђеном конкурсном решењу, из 2004. Године, аутори: Александар Вуја и Милан Ђурић

(извор: <http://www.arh.bg.ac.rs/2015/06/22/razgovor-arhitektura-u-kontekstu-biro-dva-studio/?pismo=lat.>)

Слика бр. 50

Програм Плана детаљне регулације Косанчићевог венца, 2003

Ђорђевић Цигановић Ј.и Михаљевић Ристић В. (извор: часопис ИНФО,2005.)

ПРОСТОРНО-ПРОГРАМСКА ПРОВЕРА ПОДРУЧЈА ЛУКЕ БЕОГРАД-АДЕ ХУЈЕ У БЕОГРАДУ

РАДНИ ТИМ

Док. др. Владимир А. МИЛИЋ, др.а и проф. др. Владо ЗОКИЋ, др.а и проф. др. Игор ДОБИЋЕВИЋ, инж. др. Драгана Стојић, Факултет урбанистике Универзитета у Београду

ПРОСТОРНО - ПРОГРАМСКА ПРОВЕРА ПОДРУЧЈА АДЕ ХУЈЕ У БЕОГРАДУ

ЦЕЛОВАРИ РАДОВА ПОДРУЧЈА

У Београду 20 година онегује се

1. Постојеће и уградне просте зграда панорамског димензија изградити и поновно грађевина за одређене и просторне проблеме: поновити, поновити у уградни подручје великог града. Јавно просторно и економско коришћење и уградни просторни подређивање града. Такође, грађевина зграда задржати и поновити у Србији и региону. Димензија просторно естетички. Простор естетички естетички и просторно естетички и просторно.
2. Градите и уградни простор зграда панорамског димензија изградити и поновити грађевина за одређене и просторне проблеме: поновити, поновити у уградни просторно естетички. Простор естетички естетички и просторно естетички и просторно.
3. Иницијална просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
4. Иницијална просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

САОБРАЋАЈ

1. РЕМОНТ ПУТА. Повећати саобраћајне капацитете путања од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
2. ПОВЕЋАТИ ПУТ. Повећати саобраћајне капацитете путања од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
3. МАГИСТРАЛНИ ПУТ. Повећати саобраћајне капацитете путања од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
4. ПУТОВИ ИЗ ЦЕНТРАЛНЕ ЗОНЕ БЕОГРАДА И ЗАРЕЋА. Главни путевни магистрални пут од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

КОНЦЕПТ

1. **НОВИ СТИЛ**
Лука Београд (Зона А) се постепено трансформише у нове трансформационе, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

2. **ЕКОЛОШКИ ПОСРОВАЈИ И СТАВИЊЕ**. Адаптирати јавни простор подручја Аде Хује (Зона Б) се развија док не (1) нова, естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

3. **ЗЕЛЕНИ ТИВАЛ КОРИШЋИ** СА **НОВИМ МАТЕРИЈАЛИ**. Просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

4. **ФИНАНСИЈАЛНА РЕЦИКЛАЖА И ИНДЕНТИТЕТ**. Просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

САОБРАЋАЈ

1. **РЕМОНТ ПУТА**. Повећати саобраћајне капацитете путања од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
2. **ПОВЕЋАТИ ПУТ**. Повећати саобраћајне капацитете путања од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
3. **МАГИСТРАЛНИ ПУТ**. Повећати саобраћајне капацитете путања од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
4. **ПУТОВИ ИЗ ЦЕНТРАЛНЕ ЗОНЕ БЕОГРАДА И ЗАРЕЋА**. Главни путевни магистрални пут од Београда до Панчева. Просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

Зона Б (Аде Хује) онегује се (1) просторно ут. Мар Колашевића, (2) из Београда, просторно ут. Фрајер Милош, трајање (3) из Београда, просторно ут. Стевана Хрстића и (5) градити Мировићев београд, новим стилом просторно ут. Аде.

5. **ИНТЕРИЈИ И СТАЦИОНАРНИ САОБРАЋАЈ**. Иницијална просторна функција и квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

6. **ДЈЕЛНИ ГРАДИНИ САОБРАЋАЈ**. На грађевина просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

7. **РЕЦИКЛАЖА И БИЈЕЛОСТАЈНИ САОБРАЋАЈ**. Просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

НАМЕНА ЗЕМЉИШТА

1. **ЗОНА А (Лука Београд)**. У овој зони доминирају трговина, пословне, комуналне, туристичке функције и садржаји забаве и културе. Просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
2. **ЗОНА Б (Аде Хује)**. Ова зона је дефинисана на (1) нове, естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

УРБАНА МОРФОЛОГИЈА И КОМПОЗИЦИЈА

Оригинална мрежа омогућава правично и економско коришћење грађевина, оригинална мрежа омогућава правично и економско коришћење грађевина, оригинална мрежа омогућава правично и економско коришћење грађевина, оригинална мрежа омогућава правично и економско коришћење грађевина, оригинална мрежа омогућава правично и економско коришћење грађевина.

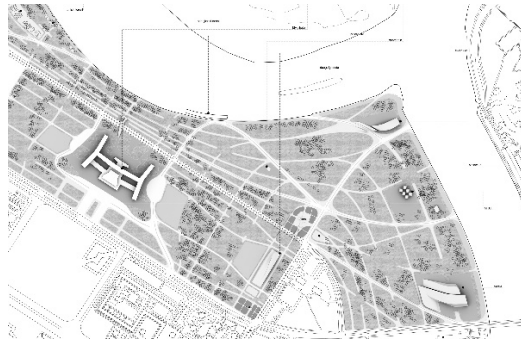
ПРИОРИТЕТИ

1. Изградити зграда у зони из Долина уградни просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
2. Савремена архитектура старе долина Аде Хује и просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
3. Иницијална просторна функција и квалитета на локалито у Панчеву, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
4. Рециклажа и адаптивна архитектура просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
5. Уградни просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
6. Изградити Нова Долина уградни просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.
7. Просторно ут. Мар Колашевића и просторно естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду, изградити естетички квалитета на локалито у Београду.

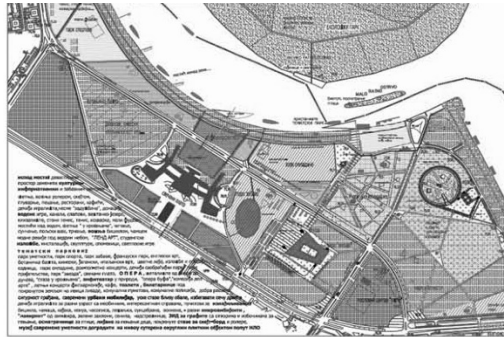

Слика бр. 51
Студија подручја Аде Хује 2007, Просторно програмска провера-сценарио +20,
 тим архитектонског факултета, аутори: Милић В. и Токић В.
 (извор: документација Удружења урбаниста Србије)

Слика бр. 52
Конкурс за градски парк- Парк пријатељства 2008, локација Опере уз Бранков мост, подељена прва награда, аутори: Балубцић М., Вукманов А. и Јаковљевић Вук
(извор: документација аутора)

Слика бр. 53
Конкурс за градски парк- Парк пријатељства 2008, локација Опере поред СИВа, подељена прва награда, аутор: Ковенц Вујић А.
(извор: каталог конкурсних радова, ДАБ, Београд, 2008)

Слика бр. 54
Конкурс за градски парк- Парк пријатељства 2008, локација Опере на Ушћу, конкурсни рад, аутори: Тимотијевић М. и Петровић Балубцић М.
(извор: каталог конкурсних радова, ДАБ, Београд, 2008)

Слика бр. 55

Бетон хала, Магацин Луке Београд, полупортална дизалица-кран, из 1939
(извор: Куленовић Р. Индустијско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београда, 2010)

Слика бр. 56

Конкурсно решење за Центар на обали -Бетон хала, прва награда подељена,
аутор: Sou Fujimoto Architects из Јапана

(извор: каталог конкурсних радова, Урбанистички завод Београда, 2011)

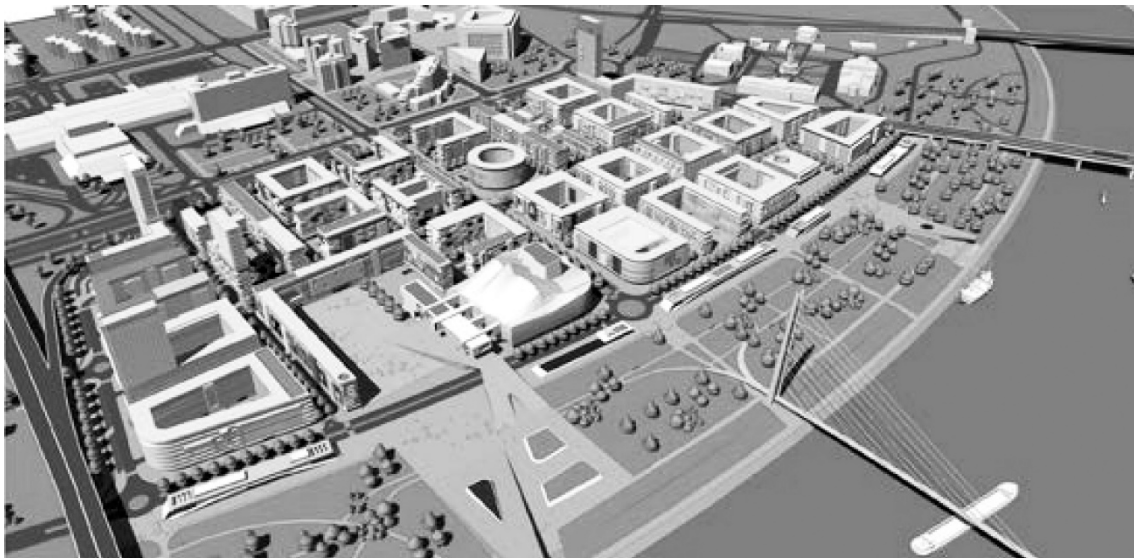

Слика бр. 57

Конкурсно решење за Центар на обали Бетон хала, прва награда подељена,
аутори: Б. Реџић, Д. Ивановић, З. Миловановић, З. Ђоровић, В. Милојевић, Б. Хусановић, М.
Тодоровић и П. Стефановић *(извор: каталог конкурсних радова, УЗБ, 2011.)*

Слика бр. 58
Кула Небојша, Меморијални центар, реконструкција и доградња 2011,
аутори: Миљковић Д., Митровић Ј. и Павић Б.,
(извор: <http://www.superprostor.com/kula-nebojsa-2/3257>, фотографија Реља Иванић)

Слика бр. 59

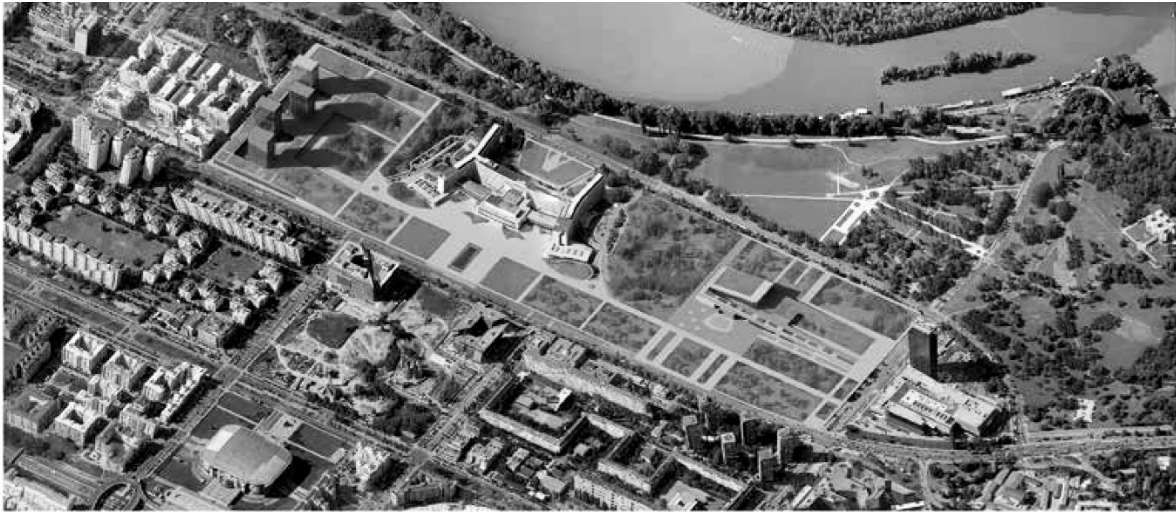
**Конкурсно решење за блок 18 на Новом Београду, Савски амфитеатар,
прва награда, аутори: В. Панић, М. Весковић и А. Кнежевић.**

(извор: каталог конкурсних радова, Друштво архитеката Београда, 2016.)

Слика бр. 60

Градска галерија на Косанчићевом венцу, првонаграђено конкурсно решење,
аутори: Б. Рецић, Д. Ивановић, З. Миловановић, С. Тисовец, Б. Хусановић, Н. Рецић., у првом плану
пристаниште Ларсенове талпе 1950 тих
(извор: каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2017.)

Слика бр. 61

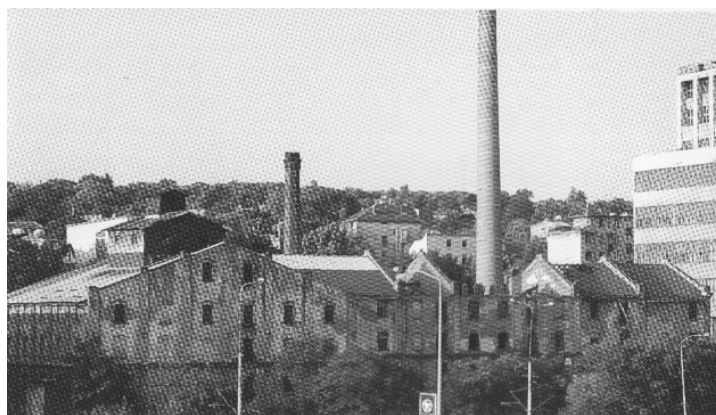
Београдска филхармонија и Блок 13 на Новом Београду, првонаграђено конкурсно решење, аутори: Д. Марчетић и М. Максимовић
(извор: *Каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2016.*)

Слика бр. 62

Београдска филхармонија и Блок 13 на Новом Београду, другонаграђено конкурсно решење, ауторски тим Б. Реџића
(извор: *Каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2016.*)

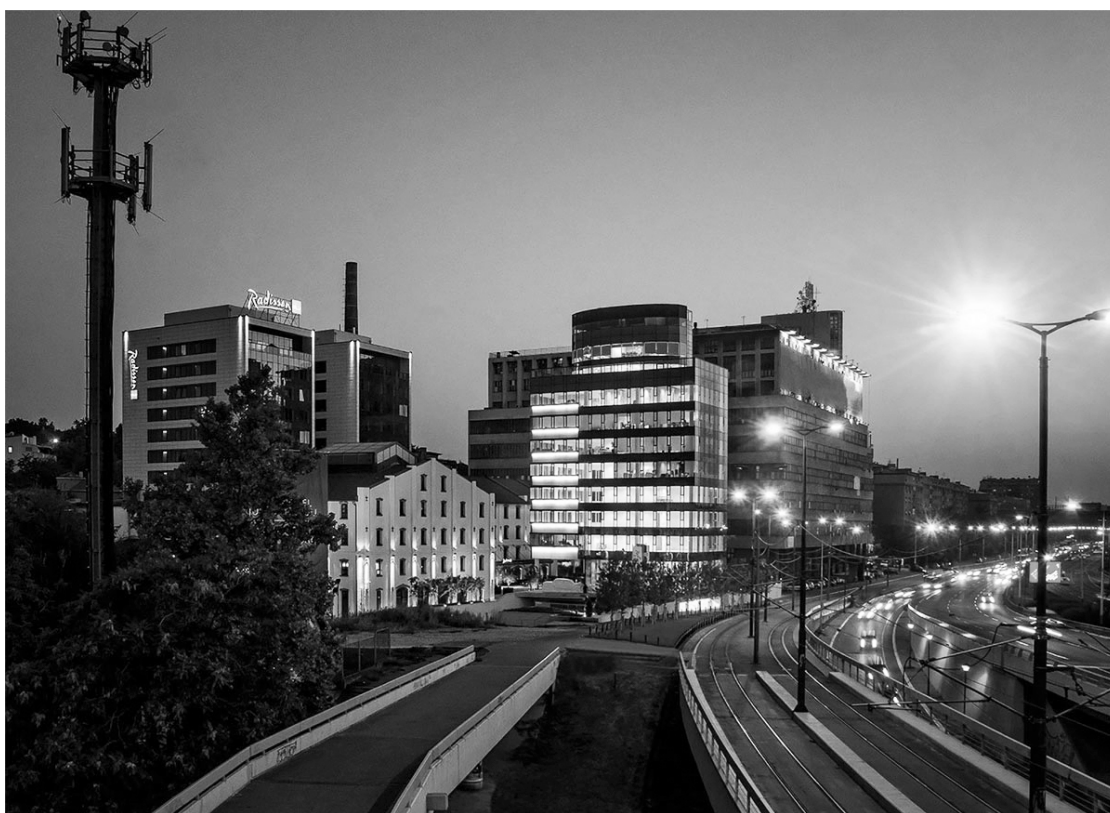

Слика бр. 63

Млин Првог акционарског хлебарског удружења из 1902.

(извор: Куленовић Р., Индустриско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београда, 2010.)

Слика бр. 64

Комплекс Стари млин (Radisson blu) , реконструкција, пренамена и доградња, Годишња награда за 2015. додељује Друштво архитеката Србије,

(извор: <http://www.arh.bg.ac.rs/2017/01/12/dodeljena-godisnja-nagrada-udruzenja-arhitekata-srbije-za-2015/?pismo=lat>.) април 2018

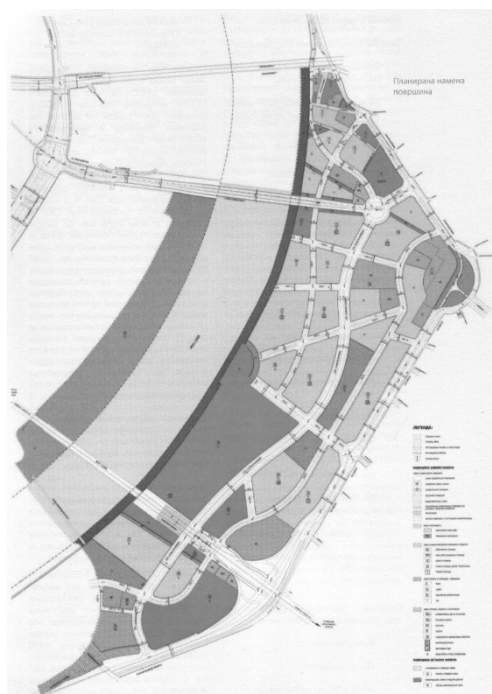
Слика бр. 65
Река Сава, поглед на реконструисани МСУ и Центар Ушће,
аутор фотографије Реља Иванић *(извор: фотодокументација аутора фотографије)*

Слика бр.66

Београдска задруга из 1907, аутори Н.Несторовић и А.Стевановић,
реконструкција и пренамена – промоција пројекта Београд на води 2014

(извор: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zadruga2.JPG#/media/File:Zadruga2.JPG>)

Слика бр. 67

Београд на води, планирана намена површина

(извор: *Инфо*, бр. 37/38, Урбанистички завод Београда, 2015., стр. 17)

Слика бр. 68

Београд на води, макета

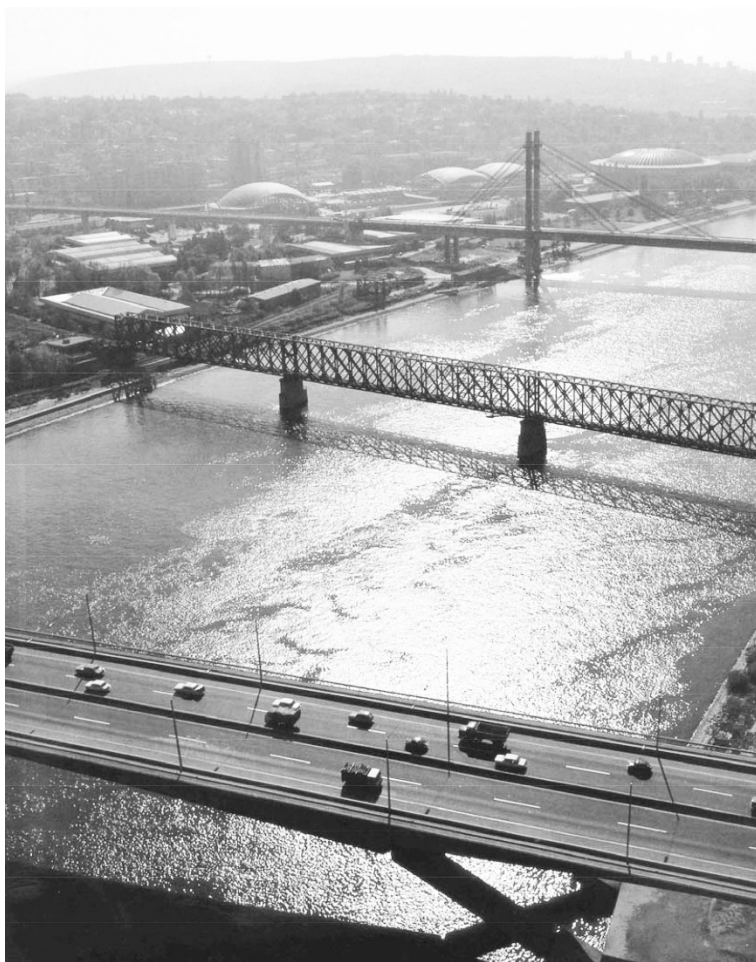
(извор: <http://beobuild.rs/beograd-na-vodi-p2410.html>, доступно 2.04.2018.)

Слика бр. 69

Силоси на Дунаву поред Житомлина, Миксер фестивал 2017

(извор: <https://www.blic.rs/vesti/beograd/umetnost-arhitektura-zabava-otvoren-deveti-mikser-festival-na-dorcolu/4y0gkp7>), доступно 04.2018.)

Слика бр. 70

Река Сава, поглед на Сајам преко три моста

(извор: Студија београдског приобаља-прва фаза, УЗБ, фотодокументација, наслова страна, 2011)

СПИСАК СЛИКА СА ИЗВОРИМА

Слика бр. 1

Поглед на горњи град, на Српску и Немачку варош, око 1736.

(извор: *Историја Београда, САНУ Балканолошки институт, Београд, 1995., стр 124*)

Слика бр. 2

Поглед на ушће Саве у Дунав из Париске улице; Снимио И.В.Громан 1876. (извор: *Београд са старих фотографија, Ђурић Замоло Д.,Туристичка штампа, Београд, 1968., стр. 25*)

Слика бр. 3

Пројекат реконструкције старе вароши у Шанцу Емилијана Јосимовића 1867. (извор: *Историја Београда, САНУ Балканолошки институт, Београд, 1995., стр 253*)

Слика бр. 4

Поглед на Београдску тврђаву (у горњем граду конак из прве половине 19. века)

(извор: *фото документација листа Политика, снимео Милан Јовановић, око 1895*)

Слика бр. 5

Панорама ушћа Саве у Дунав и терена будућег Новог Београда, око 1920.

(извор: *фото документација листа Политика*)

Слика бр. 6

Анализа конкурсног рада „Singidunum Novissima“

(извор: *Сан о граду, Вуксановић Мацура З.,2015,стр.91*)

Слика бр. 7

Конкурс за Генерални план Београда 1922, првопласирани рад (II nagrada) "Singidunum Novissima"

аутори Perko R.,Plc E.,Bek E. Из Беча,

(извор: *Der Stadtbau 1922. 121.tabla48*)

Слика бр. 8

Ђорђе Коваљевски, Илустративни план Београда на левој обали Саве, Генерални урбанистички план Београда, 1923 (извор: *Милош Сомборски, "Развој Београда између два рата", Архитектура, Загреб, бр.1-4, 1951., стр.45*)

Слика бр. 9

Савско пристаниште са још неуређеном обалом 1930.

(извор: *Београд са старих фотографија,1968.,стр.26-27, преузто из фондова Музеја града Београда*)

Слика бр. 10

Панорама Београда, поглед на десну обалу Саве из 1933.

(извор: *Фонд Завода за заштиту споменика културе града Београда, део за Косанчићев венац*)

Слика бр. 11

Кланица из 1898, значајан индустријски погон почетком 19.века, поред Дунава

(извор: *Београд са старих фотографија,1968,стр.82, преузто из фондова Музеја града Београда*)

Слика бр. 12

Фабрика шећера на Чукарици саграђена 1898.

(извор: *Београд са старих фотографија,1968,стр.82, преузто из фондова Музеја града Београда*)

Слика бр. 13

Електрична централа „Снага и светлост“ 1935.

(извор: *Историја Београда, САНУ Балканолошки институт, Београд, 1995., стр. 370*)

Слика бр. 14

Железичка станица Београд, изграђена 1885.

(извор: *Куленовић Р., Индустријско наслеђе Београда,.Музеј науке и технике, 2010, стр.95*)

Слика бр. 15

Ложионица Железичке станице Београд, изграђена 1926.

(извор: *Куленовић Р., Индустријско наслеђе Београда,.Музеј науке и технике, 2010, стр. 100*)

Слика бр. 16

Фабрика хартије Милана Вапе из 1924, оштећена у рату, обновљена 1946

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 62)

Слика бр. 17

Палата државне штампарије из 1939/40, аутор Драгиша Брашован

(извор: Уметнички преглед бр.09, мај 1940., стр. 232)

Слика бр. 18

Комплекс Београдског сајмишта на левој обали Саве, 1938

(извор: фотодокументација Малдини С., и <https://www.facebook.com/slobodan.maldini>, доступно 2017)

Слика бр. 19

Скица регулације Београда на левој обали Саве, 1946, аутор Н.Добровић

(извор: Техника, бр 11-12, 1946, стр.353)

Слика бр. 20

Идејни план намене површина Београда 1946, аутор Никола Добровић

(извор: Музеј науке и технике, Београд, Заоставштина Николе Добровића)

Слика бр. 21

Идејни план Новог Београда, 1948, аутори Н. Добровић и М.Мацура

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 63)

Слика бр. 22

Урбанистички план Новог Београда, 1950, ВидоВрбанић

(извор: Видо Врбанић, Урбанистички план Новог Београда, Архитектура, бр.1-4 Загред, 1951.)

Слика бр. 23

Генерални урбанистички план Београда 1950., М.Сомборски

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 64)

Слика бр. 24

Генерални урбанистички план Новог Београда, 1958., Бранко Петричић

(извор: Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, УЗБ, 2008., стр. 66)

Слика 25.

План централне зоне Новог Београда, 1960.

Л.Ленарчић, М.Главички, М.Митић, Д.Миленковић и У.Мартиновић

(извор: Ђорђевић, „Урбанистичко решење централног дела Новог Београда“, стр.3)

Слика 26.

Објекат Савезног извршног већа, 1961, у завршној фази радова, Михаило Јанковић

(извор: часопис Архитектура урбанизам, бр.2, Београд, 1960.)

Слика бр. 27

Зграда ЦК (извор: MODERNISM IN – BETWEEN, The mediatory

Architectures of socialist Yugoslavia, Vladimir V., Mrduljaš M., Thaler W., 2017.)

Слика бр. 28

Београдски сајам на десној обали Саве

(извор: часопис Архитектура Урбанизам, бр. 70-724, Београд, 1974, прр.3-6.)

Слика бр. 29

Лука Београд, изграђена 1950., десна обала Дунава

(извор: www.lukabeograd.com, 30.04.2018)

Слика бр. 30

Ситуациони план комплекса музеја у Новом Београду, 1961

1-ЦК СКЈ; 2- Етнографски музеј; 3-Модерна галерија; 4- резерват Модерне галерије; 5-Музеј револуције; 6 и 7 -резервати; 8- партијска школа. (извор: Милић О., часопис Архитектура Урбанизам, бр.16, Београд, 1962, стр.33; и Благојевић Љ., докторска дисертација, 2004)

Слика бр. 31

Конкурс за Музеј револуције у Новом Београду, 1961, аутор Вјенцеслав Рихтер, друга (највиша) награда

(извор: Хорват-Пинтарић В., „Вјенцеслав Рихтер“, Графички завод Хрватске, 1970)

Слика бр. 32

Музеј савремене уметности на Новом Београду 2017, аутори: Иван Антић и Иванка Распоповић,

(извор: архив аутора, фотографисала: М. Петровић Балубдић)

Слика бр. 33

Хотел Југославија на Новом Београду, аутори: Лавослав Хорват
(извор: *Архитектура Урбанизам*, бр.66, Београд, 1970, стр.13)

Слика бр. 34

Зграда Опере у Београду, првонаграђено решење, аутори Hans Dall и Torben Lindhardsen из Данске
(извор: *Урбанизам Београда*, бр.16, УЗБ, 1972, стр.6)

Слика бр. 35

Спортски центар "25 мај" у Београду, аутор: Иван Антић
(извор: *документација Милашиновић Марић Д.*, из заоставштине Ивана Антића)

Слика бр. 36

Генерални урбанистички план Београда 1972, Ђорђевић А.

(извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра*, УЗБ, 2008., стр. 69)

Слика бр. 37

Студија централне зоне Београда- основни зонирање (1976), аутори М.Ференчак и М.Петровић

(извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра*, УЗБ, 2008., стр. 70)

Слика бр. 38

Студија централне зоне Београда из 1976, план за 2000. годину,
две осовине: Сив-станица и према Савском амфитеатру пешачки ток

(извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра*, УЗБ, 2008., стр. 71)

Слика бр. 39

Конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, Jaroslav Kahlik, прва награда подељена, Чехословачка

(извор: *časopis Arhitektura Urbanizam, vanredni broj, 1986, Beograd, pp.3-6.*)

Слика бр. 40

Конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, Domaradski K., Roman Dziekonski O., Garbowski Z., прва награда подељена, Пољска

(извор: *časopis Arhitektura Urbanizam, vanredni broj, 1986, Beograd, pp.3-6.*)

Слика бр. 41

Студија могућности трансформације простора Савског амфитеатра у ново градско средиште, САНУ, 1991, (извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, Урбанистички завод Београда, 2008., стр. 67*)

Слика бр. 42

Студија реконструкције централног дела Новог Београда и Савског амфитеатра 1985, аутори М. Перовић и Б.Стојановић (извор: *Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра, Урбанистички завод Београда, 2008., стр. 72*)

Слика бр. 43

Конкурс Марина Дорћол у Београду, 2001., једнаковредна прва награда, аутори: М. Тимотијевић и М.Петровић Балубцић, (извор: *архива аутора*)

Слика бр. 44

Конкурс Марина Дорћол у Београду, 2001., једнаковредна прва награда, аутори: А.Ниезић, З.Зивлак, З.Никезић (извор: *časopis ДАБилтен бр.6, Beograd, 2001, стр.8.*)

Слика бр. 45

Конкурс за унапређење јавних простора старог језгра и приобаља Земунa, 2002

једнаковредна прва награда, аутори: М.Димитријевић и М. Бајкић (извор: *архива Удружења урбаниста Србије, www.ius.org.rs*)

Слика бр. 46

Конкурс за унапређење јавних простора старог језгра и приобаља Земунa, 2002

једнаковредна прва награда, аутори: А.Ковенц Вујић и М.Петровић Балубцић (извор: *архива аутора*)

Слика бр. 47

Конкурсно решење за Центар Ушће на Новом Београду, прва награда, аутори: З. Ђоровић, Д. Ивановић и Б. Реџић

(извор: *каталог конкурсних радова, Друштво архитеката Београда, 2002.*)

Слика бр. 48

Капетанија Београд, лучка капетанија за речни саобраћај из 1912

(извор: Куленовић Р. Индустрijско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београда, 2010)

Слика бр. 49

Међународно пристаниште на Сави, према првонаграђеном конкурсном решењу, из 2004. Године, аутори: Александар Вуја и Милан Ђурић

(извор: <http://www.arh.bg.ac.rs/2015/06/22/razgovor-arhitektura-u-kontekstu-biro-dva-studio/?pismo=lat.>)

Слика бр. 50

Програм Плана детаљне регулације Косанчићевог венца, 2003

Ђорђевић Цигановић Ј. и Михаљевић Ристић В. *(извор: часопис ИНФО, 2005.)*

Слика бр. 51

Студија подручја Аде Хује 2007, Просторно програмска провера-сценарио +20,

тим архитектонског факултета, аутори: Милић В. и Ђокић В.

(извор: документација Удружења урбаниста Србије)

Слика бр. 52

Конкурс за градски парк- Парк пријатељства 2008, локација Опере уз Бранков мост, подељена прва награда, аутори: Балубџић М., Вукманов А. и Јаковљевић Вук

(извор: документација аутора)

Слика бр. 53

Конкурс за градски парк- Парк пријатељства 2008, локација Опере поред СИВа, подељена прва награда, аутор: Ковенц Вујић А.

(извор: каталог конкурсних радова, ДАБ, Београд, 2008)

Слика бр. 54

Конкурс за градски парк- Парк пријатељства 2008, локација Опере на Ушћу, конкурсни рад, аутори: Тимотијевић М. и Петровић Балубџић М. *(извор: каталог конкурсних радова, ДАБ, Београд, 2008)*

Слика бр. 55

Бетон хала, Магацин Луке Београд, полупортална дизалица-кран, из 1939

(извор: Куленовић Р. Индустрijско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београда, 2010)

Слика бр. 56

Конкурсно решење за Центар на обали -Бетон хала, прва награда подељена, аутор: Sou Fujimoto Architects из Јапана

(извор: каталог конкурсних радова, Урбанистички завод Београда, 2011)

Слика бр. 57

Конкурсно решење за Центар на обали Бетон хала, прва награда подељена, аутори: Б. Реџић, Д. Ивановић, З. Миловановић, З. Ђоровић, В. Милојевић, Б. Хусановић, М. Тодоровић и П. Стефановић

(извор: каталог конкурсних радова, УЗБ, 2011.)

Слика бр. 58

Кула Небојша, Меморијални центар, реконструкција и доградња 2011,

аутори: Миљковић Д., Митровић Ј. и Павић Б.,,

(извор: <http://www.superprostor.com/kula-nebojsa-2/3257>, фотографија Реља Иванић)

Слика бр. 59

Конкурсно решење за блок 18 на Новом Београду, Савски амфитеатар,

прва награда, аутори: В. Панић, М. Весковић и А. Кнежевић.

(извор: каталог конкурсних радова, Друштво архитеката Београда, 2016.)

Слика бр. 60

Градска галерија на Косанчићевом венцу, првонаграђено конкурсно решење,

аутори: Б. Реџић, Д. Ивановић, З. Миловановић, С. Тисовец, Б. Хусановић, Н. Реџић., у првом плану пристаниште Ларсенове талпе 1950 тих

(извор: каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2017.)

Слика бр. 61

Београдска филхармонија и Блок 13 на Новом Београду, првонаграђено конкурсно решење, аутори: Д. Марчетић и М. Максимовић

(извор: Каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2016.)

Слика бр. 62

Београдска филхармонија и Блок 13 на Новом Београду,

другонаграђено конкурсно решење, ауторски тим Б. Реџића
(извор: *Каталог радова, Друштво архитеката Београда, 2016.*)

Слика бр. 63

Млин Првог акционарског хлебарског удружења из 1902.

(извор: *Куленовић Р., Индустијско наслеђе Београда, Музеј науке и технике Београда, 2010.*)

Слика бр. 64

Комплекс Стари млин (Radisson blu) , реконструкција, пренамена и доградња, Годишња награда за 2015. додељује Друштво архитеката Србије,

(извор: <http://www.arh.bg.ac.rs/2017/01/12/dodeljena-godisnja-nagrada-udruzenja-arhitekata-srbije-za-2015/?pismo=lat.>) април 2018

Слика бр. 65

Река Сава, поглед на реконструисани МСУ и Центар Ушће,

аутор фотографије Реља Иванић (извор: *фотодокументација аутора фотографије*)

Слика бр. 66

Београдска задруга из 1907, аутори Н.Несторовић и А.Стевановић,
реконструкција и пренамена –промоција пројекта Београд на води 2014

(извор: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zadruga2.JPG#/media/File:Zadruga2.JPG> Слика бр. 67

Београд на води, планирана намена површина

(извор: *Инфо, бр. 37/38, Урбанистички завод Београда, 2015., стр. 17*)

Слика бр. 68

Београд на води, макета

(извор: <http://beobuild.rs/beograd-na-vodi-p2410.html>, доступно 2.04.2018.)

Слика бр. 69

Силоси на Дунаву, поред Житомлина, Миксер фестивал 2017

(извор: <https://www.blic.rs/vesti/beograd/umetnost-arhitektura-zabava-otvoren-deveti-mikser-festival-na-dorcolu/4y0gkp7>), доступно 04.2018.)

Слика бр. 70

Река Сава, поглед на Сајам преко три моста

(извор: *Студија београдског приобаља-прва фаза, УЗБ, фотодокументација, наслова страна, 2011*)

ТАБЕЛА БР.1**ПЛАНИРАЊЕ УРБАНЕ СТРУКТУРЕ ПРИОБАЉА БЕОГРАДА**
(коришћени планови, конкурси, студије)

ГОД.	НАЗИВ КОНКУРСА / СТУДИЈЕ / ПЛАНА	РУКОВОДИОЦИ / АУТОРИ
1835.	План новог Београда на Врачару	Франц Јанке
1867.	План израде пројекта реконструкције вароши у Шанцу	Емилијан Јосимовић (допунио Стеван Зарић 1985.)
1878.	План ортогоналне матрице Врачара	Стеван Зарић
1893.	Први Регулациони план целог града	Бешлић
1903.	Програм за израду пројекта за кеј и пристаниште у Београду	Стручна комисија
1908.	Први Генерални план града	Шамброн
1922.	Међународни конкурс за уређење приобаља	II награда: " <i>Singidunum Novissima</i> " (архитекти Rudolf Perko, Ervin Ilz i Ervin Vock, Беч)
1923.	Генерални план Београда	Општина града Београда - Ђорђе Коваљевски
1929.	Међународни конкурс за Теразијску терасу	I награда: Никола Добровић
1932.	Нова електрична централа "Снага и светлост"	

1934.	Мост Краља Александра I на реци Сави	Фирма <i>Man Oberhausen</i> , Немачка
1935.	Мост према Панчеву	Компаније <i>Simens-Baunion GmbH</i> и <i>Deutsch-Luxemburgische und Hutten-AG</i> , Немачка
1936.	Београдско сајмиште на левој обали Саве	Миливоје Тричковић, Рајко Татић, Ђорђе Лукић
1937.	Савско пристаниште са објектом - Бетон хала	
1938.	План регулације терена и пројекат насеља са десне стране Земунског моста	Компаније <i>Hojgard&Schulz</i> и <i>Kampsax</i> , Данска
1939.	Конкурс за Палату државне штампарије (касније БИГЗ)	I награда: Драгиша Брашован
1940.	План реконструкције Београда	Милорад Пантовић
1941.	План Београда на левој обали Саве	Драгиша Брашован
1946.	Студија <i>Железнички проблеми Београда</i>	Урбанистички институт- Никола Добровић, Владимир Марковић
1946.	Студија обликовања Савске падине	Никола Добровић
1946.	Скица регулације Београда на левој обали Саве	Никола Добровић

1947.	Конкурс за објекат Централног комитета Комунистичке партије Југославије	<p>II награда: Технички факултет Љубљана - Едвард Равникар</p> <p>II награда: Урбанистички завод при планској комисији НР Србије - Никола Добровић, Бранислав Маринковић, Јованка Јефтановић, Оливер Минић, Станко Мандић, Бранислав Мирковић</p> <p>II награда: Пројектантски завод НР Хрватске - Невен Шегвић, Драго Галић, Бранко Бон, Антон Аугустинчић, Фрањо Шимуновић</p>
1947.	Конкурс за зграду Председништва владе Федеративне Народне Републике Југославије	<p>I награда: Владимир Поточњак, Златко Нојман, Антон Улрих и Драгица Перак, Загреб</p>
1947.	Конкурс за репрезентативни хотел на Новом Београду	<p>I награда: Земаљски пројектни завод НР Хрватске - Младен Каузларић, Лавослав Хорват и Казимир Остроговић, Загреб</p>
1948.	Идејни план Новог Београда, Регулациони план и План намене површина	<p>Никола Добровић, Милорад Мацура, Група за Нови Београд, Управа главног архитекта Београда</p>

1948.	Конкурс за идејно решење Београдске Опере на Новом Београду	I пласман: Казимир Остроговић, Загреб
1948.	Идејни регулациони план Новог Београда	Милорад Мацура
1950.	Генерални урбанистички план Новог Београда	Институт за изучавање и конкретизовање проблематике Новог Београда - Видо Врбанић
1954.	Београдски сајам	I награда: Владета Максимовић, Милорад Пантовић, Милан Крстић и Бранко Жежељ
1957.	Предлог Генералног урбанистичког плана Београда	Бранко Петричић
1959.	Конкурс за Модерну галерију на Новом Београду	I награда : Иван Антић, Иванка Распоповић
1960.	Конкурс за објекат Централног комитета Комунистичке партије Југославије	I награда: Михаило Јанковић, Душан Миленковић и Мирјана Марјановић
1960.	Ситуациони план комплекса музеја у Новом Београду	Урбанистички завод Београда
1960.	Детаљни урбанистички план <i>комплекса Карађорђевог трга</i>	Јосип Свобода, Зарић Милан, инжењери Тасић, Радуловић, Коњев, Миловановић, Катанић, Ђаковачки и Ђорђевић
1960.	Урбанистичко решење централног дела Новог Београда	Ђорђевић Александар

1961.	Општи Југословенски конкурс за идејно решење објекта Музеја револуције	II награда: Вјенцеслав Рихтер, Божо Антуновић II награда: Војтех Делфин, Гроздан Кнежевић
1962.	Регулациони план за подручје општине Нови Београд	Урбанистички завод Београда: Милутин Главички и Урош Мартиновић
1965.	Конкурс за уређење Парка пријатељства	I награда: Милан Палишашки
1965.	Регулациони план за Земун	
1965.	Конкурс за идејно решење блокова 45 и 70 на Новом Београду	I награда: Иван Тепеш, Велимир Гределја
1966.	Детаљни урбанистички план	Урбанистички завод града Београда
1970.	Међународни конкурс за идејно решење Оперe на Новом Београду	I награда: Hans Dall i Torben Lindhard, Данска
1971.	Спортско-рекреативни центар "25 мај"	Иван Антић
1985.	Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда	I награда: Jaroslav Kahlik, Чехословачка I награда: Krzystof Domaradski, Olgired Roman Dziekonski i Zbignew Garbowski, Пољска
1985.	Студија реконструкције центра Новог Београда и Савског амфитеатра	Милош Перовић
1985.	Генерални урбанистички план	

1991.	Студија трансформације Савског амфитеатра	САНУ – Милан Лојаница
1996.	Регулациони план подручја Косанчићевог венца	Урбанистички завод града Београда
2001.	Конкурс за уређење и изградњу локације на обали Дунава - Марина Дорћол	I награда: Никезић Ана, Зивлак Златко и Никезић Зоран I награда: Тимотијевић Михаило, Петровић Балубцић Мирослава
2002.	Конкурс за уређење и реконструкцију Старог језгра Земуна и унапређење јавних простора и приобаља	I награда: Маја Димитријевић и Мирјана Бајкић I награда: Ковенц Вујић Ана и Петровић Балубцић Мирослава
2002.	Конкурс за уређење зоне за рекреацију дуж десне обале Савског језера	I награда: Петровић Балубцић Мирослава II награда: Ковенц Вујић Ана, Игњатовић С. III награда: Зивлак Златко, Никезић Ана, Никезић Зоран
2002.	Конкурс за Идејно архитектонско урбанистичко решење Мултифункционалног центра Ушће у блоку 16 на Новом Београду	I награда: Зоран Ђоровић, Драган Ивановић и Бранислав Реџић
2003.	План детаљне регулације Старог језгра Земуна	Урбанистички завод града Београда – Милица Грозданић
2003.	Генерални план Београда до 2021. године	Урбанистички завод града Београда: Владимир Мацура, Миодраг Ференчак

2004.	Програм Плана Детаљне регулације за просторну културно историјску целину Косанчићевог венца	Урбанистички завод града Београда - Михаљевић Вера, Ђорђевић Цигановић Јованка
2004.	Конкурс за идејно решење међународног путничког пристана _пристаниште на Сави	I награда: Вуја Александру и Ђурић Милан
2006.	Студија <i>Природно језгро Београда</i> - студија београдских приобаља	Урбанистички завод града Београда: Жаклина Глигоријевић, Владимир Мацура, Марија Лалошевић, Дарко Савић и Владимир Радуловић
2007.	Студија – <i>Стручно-критичка анализа досадашњих урбанистичких решења за подручје Савског амфитеатра</i>	Друштво архитеката Београда - Стјепановић А., Војводић Ивановић Ј., Милуновић В., Сарић Р.
2007.	Студија "Сценарио развоја за будућих 20 година" - припрема за израду програма урбанистичког плана Аде Хује	тим Архитектонског факултета у Београду: Владимир Милић и Владан Ђокић
2007.	Програм за израду урбанистичког плана Аде Хује	Урбанистички завод града Београда - Марија Миловановић и Јасмина Ђокић
2008.	Програм за урбанистички план простора Савског амфитеатра (Анализа развојних могућности подручја савског амфитеатра- потенцијали и ограничења) - синтеза	Урбанистички завод града Београда
2008.	Програм за будући урбанистички конкурс за подручје Савског амфитеатра	Урбанистички завод града Београда – Александра Тилингер и Иван Лалић

2008.	Програмско-анкетни конкурс за решење Градског Парка од хотела Југославије до Бранковог моста на Новом Београду	<p>I награда: Балубџић М., Вукманов А., Јаковљевић В.</p> <p>I награда: Савкић Д., Матић З., Цизлер Ј., Арсеновић М., Берисавац И., Петковић М.</p> <p>I награда: Пилиповић Д., Бајић Л., Маринков З., Николић В.</p> <p>I награда: Ковенц-Вујић А.</p> <p>I награда: Марић И., Богданов А., Марић В., Манић Б.</p> <p>I награда: Ереш Д., Митровић Ј., Тодоровић М.</p> <p>I награда: Фрканец В., Перишић Н.</p> <p>I награда: Крстић С., Бјелановић Д.</p> <p>I награда: Илинчић Н., Кљаић Ј.</p>
2009.	Реконструкција куле Небојша	<p>Европски центар за византијске и пост-византијске споменике, Град Београд;</p> <p>Архитектонски факултет Универзитета у Београду (Мако, Миљковић, Митровић, Павић, Глишић, Ђокић, Галић, Димић) и Завод за Заштиту културних споменика Србије</p>
2011.	Конкурс за идејно решење Центра на обали_ Бетон хала	<p>I награда: <i>Sou Fujimoto Architects</i>, Јапан</p> <p>I награда: Бранислав Реџић, Драган Ивановић, Зоран Миловановић, Зоран Ђоровић, Весна Милојевић, Борис Хусановић, Марко Тодоровић и Предраг Стефановић</p>

2014.	Београд на води	
2016.	Архитектонско урбанистички конкурс за Блок 18	I награда: Вања Панић, Марко Весковић и Александар Кнежевић
2016.	Конкурс за део Блока 13 на Новом Београду и локацију објекта Београдске филхармоније	I награда: Драган Марчетић и Милан Максимовић II награда: Бранислав Рецић III награда: Зоран Димитријевић и Зорица Савичић
2017.	Конкурс за идејно решење градске галерије на Косанчићевом венцу	I награда: Бранислав Рецић, Драган Ивановић, Зоран Миловановић, Сузана Тисовец, Борис Хусановић, Невенка Рецић

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мирослава Петровић Балубцић, рођена је 1956. у Ваљеу. Дипломирала је на Архитектонском факултету у Београду 1981. Радила је у ЦЕПу (1980.-82.); запослена у Инвест бироу (1983.-92.) на пројектовању (од 1991.-92. постаје шеф урб. групе); запослена као одговорни пројектант у бироу ИБИ инжењеринг (1992.-94.); сарадник у настави на катедри за пројектовање на Архитектонском факултету у Београду (1997.-98.); у Урбанистичком заводу Београда (2002.-05.); од 1995. члан УЛУПУДС-а; од 1995. ради као самостални аутор; сарадник у настави на урбанистичкој катедри на Арх. Факултету у Београду на мастер студијама предмет „Текстура градских простора“ и на семинару „Урбани дизајн“ код проф. Драгане Базик (2011/12). статус слободни уметник од 2000. и самостални истраживач.

Магистарску тезу је одбранила 2010. године на Архитектонском факултету у Београду, са темом „Упоредна анализа формирања јавних простора уз водени ток“ на примеру градова у Србији, ментор проф. др. Владан Ђокић. У институту ИАУС 2016. добила је звање „истраживач сарадник“. Од 2017. године је рецензент у часопису Архитектура и Урбанизам – институт ИАУС Београд.

Стручно друштвене активности: члан Управног одбора УЛУПУДСа 2009/10.; председник архитектонске секције УЛУПУДСа 2009/10.; члан и председник Савета салона архитектуре у МПУ у Београду од 2008/10.; члан савета и жирија за наступ Србије на бијеналу у Венецији 2014.

Професионална признања и награде: ВЕЛИКА НАГРАДА 19. салона архитектуре за изведене стамбене објекте на Мегдану у Ужицу 1994.; рад кандидован за Октобарску награду града Београда 1995.; награда УЛУПУДС-а за дизајн у Београду 1996.; друга награда на Урбанистичком салону у Нишу 1999.; годишња награда УЛУПУДС-а за 2001. годину; прва награда на сајму инвестиција у Београду за пројекат Насељски парк 2006.; признање 29. Салона архитектуре за Насељски парк 2007.; награда 34. Салона архитектуре за Парк индустријског наслеђа Сењски рудник 2012.; годишња награда УЛУПУДС-а 2012.; награда Александар Шалетић 2012.; рад је номинован за награду Европске уније –Mies van der Rohe Award 2014.; годишња награда ДАБ-а и САС-а за реализовано дело у 2014/15.; награда за пројекат Центар-ДИПОС- БАБ конференција 2017. у Београду; награда за пројекат на изложби ЖАД-женско архитектонско друштво, Beograd 2017.

Учествовала је на великом броју архитектонских и урбанистичких конкурса од којих је 29 награђених, а од тога је 12 првих нагарада: приобаље Панчева 1988. (III награда); насеље Ј.К. у Земуну 1990. (I пласман); Врачарски плато, блок 92 и 95 (I откуп) 1990; тржни центар у Ужицу 1991. (1. награда); Хотел "Карић" на Теразијама, (I откуп) 1992; центар Лајковца 1993. (I награда); пословни центар у Зрењанину 1993. (I награда); центар Рашке 1998. (откуп); ТЦ у Раићевој у Београду 1998. (откуп); центар Мионице 1999. (први откуп); Трг Партизана Ужице 1999. (III награда); рекреациони центар у Апатину 2000. (I пласман); пошта у Ужицу 2001. (I награда -подељена); Марина Дорћол у Београду (I. награда -подељена); Земун старо језгро и приобаље (I награда-подељена); центар Житорађе 2002. (II награда); десна обала савског језера 2002. (I награда); Ваљево приобаље 2003. (I пласман); Центар Дивчибара 2005 (III награда); Краљево социјално становање 2005 (II награда); центар

Градишке приобаље 2006. (I награда); насеље Међај у приобаљу Ужица 2008 (I награда- подељена); Тврђава Кастел у Бања Луци 2007 (II награда); трг у Крушевцу (повишени откуп) 2007.; хотел у Скадарској ул. у Београду 2008 (откуп.); центар Лазаревца 2008. (I пласман); насеље Међај у приобаљу Ужица 2008.; градска управа центар Нови Сад (III награда) 2009.; трг у Бијелом Пољу (III награда) 2010.; блок 13 и филхармонија у Београду 2016 (откуп).

Аутор је 14 изведених објеката претежно стамбених у Ужицу, Београду и Обреновцу; аутор је два изведена уређења партера у пешачким улицама у Ужицу и у Лајковцу. Учествовала је у изради више детаљних планова: РП Скеле у Босанском броду, руководилац израде плана 1989.; аутор УП за насеље Сава у Обреновцу 1989.; аутор УП комплекса Мегдан у Ужицу 1991.; измена ДУП-а м.з. на Врачару у Београду 1991.; аутор ДУП-а центра Лајковца 1996., аутор УП насеља Алеја у Бања Луци 1995.; УП дела центра Ужица – Дрварска пијаца 1996.; УП обнове ромских села колубарског краја 1999.; аутор ПДР стамбеног насеља у Земуну 2003.; ПДР Бањица у Београду 2004.; УП уређење десне обале савског језера у Београду 2004.; ПДР блока 70 на Новом Београду 2005.

Учествовала је на саветовањима, научним скуповима и радионицама: радионица по позиву КОМУНИКАЦИЈЕ – ЦЕП-а 1993.; научни скуп „Унапређење становања“, грађ. факултет у Нишу 1995.; саветовање „Југо-рециклажа“ „Комуникације“ - ЦЕП 1996.; летња школа у Петници „Река у малом граду“ 1996.; научни скуп „Арх. и урб. на прагу новог миленијума“ Арх. факултет у Београду 1996.; научни скуп „Унапређење становања 2“ Арх. факултет у Београду 1998.; предавања у Урбанистичком заводу у Београду у оквиру циклуса „Перманентна едукација“ 2001.; Светски конгрес архитектуре у Истамбулу 2005.; симпозијум „Урбани дизајн“ ДУБ Београд 2005.; међународни научни скуп „Одрживи просторни развој градова“ ИАУС Београд 2008.; конференција „Индустријско наслеђе“ Завод за заштиту споменика града Београда 2012.; београдска недеља архитектуре 2012.; конференција „Стара градска језгра и историјске урб. целине“, Завод за заштиту споменика културе Београда 2013.; конференција „Очување и унапређење историјских градова“, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Сремски Карловци 2014.; Међународна конференција STRAND_ Facing the Future, Академија наука, Београд 2014.

Аутор је самосталне изложбе „ПРЕДЕЛИ АРХИТЕКТУРЕ“. Излагала је на великом броју колективних изложби. Ужа интересовања у струци: архитектонско и урбанистичко пројектовање, уређење и реконструкција малих градских целина, проучавање савремене архитектуре и авангарде у архитектури, дизајн, урбани дизајн.

Аутор је текста објављеног у часопису међународног значаја SPATIUM, Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, IAUS, Belgrade, june 2017, no. 37, pp. 74-81; „Creating the Belgrade Waterfront identity through a prism of architecture and urban planning competitions“.

Објављена научна монографија „Река и градски простори у Србији“ заступа и штампа Задужбина Андрејевић, Београд, 2013.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора М.сц. Мирослава П. Петровић Балубцић

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**ПЛАНИРАЊЕ И ПРОЈЕКТОВАЊЕ УРБАНЕ СТРУКТУРЕ ПРИОБАЉА БЕОГРАДА:
ТРАНСФОРМАЦИЈА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА И ТРЕТМАН НАСЛЕЂА**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 9.04.2018.

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора М.сц Мирослава П. Петровић Балубџић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада **ПЛАНИРАЊЕ И ПРОЈЕКТОВАЊЕ УРБАНЕ СТРУКТУРЕ ПРИОБАЉА
БЕОГРАДА: ТРАНСФОРМАЦИЈА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА И ТРЕТМАН НАСЛЕЂА**

Ментор Др. Владан Ђокић, редовни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 9.04.2018.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ПЛАНИРАЊЕ И ПРОЈЕКТОВАЊЕ УРБАНЕ СТРУКТУРЕ ПРИОБАЉА БЕОГРАДА: ТРАНСФОРМАЦИЈА УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА И ТРЕТМАН НАСЛЕЂА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 9.04.2018.

---

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.